

4

SOTSIAALTRENDID

Kogumik keskendub sotsiaalsele sidususele, mida vaadeldakse nii teenuste kättesaadavuse aspektist kui ka lähtuvalt inimese võimalusest olla ühiskonnas kaasatud. Sidusust on analüüsitud rahvastiku, hariduse, töötamise, leibkondade, sissetuleku, tervishoiuteenuste, turvalisuse, liiklusohutuse ning kultuuri ja spordi kaudu.

Koostanud Statistikaameti rahvastiku- ja sotsiaalstatistika osakond (Urve Kask, telefon 625 9220).

MÄRKIDE SELETUS

- .. mõiste pole rakendatav
- nähtust ei esinenud
- ... andmeid ei ole saadud või need on avaldamiseks ebakindlad

Teadustoimetaja: prof Alari Purju
Toimetanud Siret Linnas
Kaardid: Diana Makarenko-Piirsalu
Küljendus: Oliver Lillma, Uku Nurges

Kirjastanud Statistikaamet, Endla 15, 15174 Tallinn,
analüüsi ja väljaannete talitus, telefon 625 9247
Trükkunud Ofset OÜ, Paldiski mnt 25, 10612 Tallinn
November 2007

ISBN 978-9985-74-411-6

Autoriõigus: Statistikaamet, 2007
Kaanefoto: Getty Images

Väljaande andmete kasutamisel või tsiteerimisel palume viidata allikale

SAATEKS

Statistikaamet alustas sotsiaaltrendide kogumiku koostamist ÜRO Euroopa Majanduskomisjoni (*United Nations Economic Commission for Europe — ECE*) ja ÜRO Arenguprogrammi (*United Nations Development Programme — UNDP*) projekti “Toetus sotsiaal- ja rahvastikustatistikale” (*Support for Social and Demographic Statistics*) raames. Esimene kogumik sai valmis 1998., teine 2001. ja kolmas 2004. aastal. Nüüd on valminud “Sotsiaaltrendid 4”. Praeguseks võib öelda, et sellest kogumikust on saanud sotsiaalstatistika olulisemaid väljundeid. Iga kord keskendutakse põhjalikumalt ühele teemale, mida vaadeldakse eri aspektide kaudu. Sotsiaaltrendide neljanda kogumiku keskmes on sotsiaalne sidusus.

Et mõõta selliseid ühiskonnaprotsesse nagu sotsiaalne sidusus, heaolu, vaesus ja ebavõrdsus, on vaja andmestikku. Paraku ei ole nendes valdkondades pikki aegridu ning ka Euroopas on hakatud vastavaid näitajaid välja kujundama ja harmoneerima üsna hiljaaegu.

Sotsiaalset sidusust seotakse ennekõike riigi jätkusuutliku arenguga, kuid kesksel kohal on see ka Euroopa Liidu poliitikas. Samas baseerub vajalik andmestik suuremalt jaolt riigiuuringutel (töenäosuslikul valimil põhinevad uuringud, mida korraldab statistikainstitutsioon). Riigiuuringud on omavahel seotud tausttunnuste ning ühesuguste definitsioonide ja klassifikaatorite kasutamise kaudu. Kahjuks ei ole sotsiaalvaldkonda katvat riigiuuringute süsteemi Eestis luua õnnestunud. Takistuseks on osutunud Statistikaameti pidev ressursside nappus ja rahastamise killustatus — statistikat ei vaadelda kui tervikut. Vajadus ja ka tellimus on tarbijate näol olemas. Statistikaameti ebapiisav rahastamine ja kindlusetus seab ohtu oluliste protsesside jälgimise aegpidevuse. On selge, et kui ei ole tagatud järjepidevad riigiuuringud, ei saa tagada ka aegpidevate näitajate tootmist. Pealegi kogutakse üha enam andmeid inimkeskselt ja surve sellise statistika järele kasvab kogu Euroopa Liidus. Raske on aga öelda, kas seda vajadust on teadvustatud ka Eestis.

Siin on sobilik tsiteerida Marju Lauristini: „On aeg kriitiliselt analüüsida ühemõõtmelise turumajandusideoloogia domineerimise seost sotsiaalse ja vaimse keskkonna muutustega, millel on olnud Eesti jätkusuutlikkusele saatuslikke tagajärgi: perekonnainstitutsiooni lagunemine ja sündimuse vähenemine, suur sotsiaalne ebavõrdsus, narkomaania ja HIV-nakkuse levimine, vene vähemuse enklavistumine, kodanike võõrdumine riigist. Euroopa Liidu avatud tööturg on neile probleemidele lisanud ajude ja töökäte äravoolu ning ettevõtjate suureneva surve võõrtööjõu sissetoomiseks kolmandatest riikidest.” (Riigikogu Toimetised 14/2006)

Eesmärk ei ole ju olla kogu aeg silmitsi tagajärgedega, ühiskonnas toimuva järjepideva jälgimise ülesanne ongi vältida probleeme ja muuta (poliitika abil) suundumusi. Seega peab info kogumine olema alati eespool praegustest vajadustest. See peab võimaldama näha ette ühiskonnas ilmnevaid probleemkohti, ei piisa pelgalt arvamuse küsimisest praeguse olukorra kohta. Seda enam on mõistlik välja kujundada riigiuuringute ja moodulite süsteem, mis annaks suurepärase võimaluse saada ülevaade nii sotsiaalsest, majanduslikust kui ka kultuurikeskkonnast.

Tänan kõiki kogumiku tegijaid: autoreid, toimetajaid ja kujundajaid, kelle ühise jõupingutuse tulemusel on väljaanne avalikkuse ette jõudnud. Järgmine sotsiaaltrendide kogumik ilmub taas kolme aasta pärast — aastal 2010.

Urve Kask
Projekti juht

SISUKORD

1. Sotsiaalne sidusus ja majandus <i>A. Purju</i>	5
2. Rahvastiku areng sidusrühmade kaudu <i>L. Sakkeus</i>	10
3. Haridus kui sotsiaalset sidusust soosiv tegur <i>T.-L. Rummo-Laes</i>	39
4. Vanemaealised ja töötamine <i>A. Värk</i>	49
5. Noorte eestlaste ja mitte-eestlaste tööturupositsioonid <i>S. Krusell</i>	56
6. Leibkondlik sidusus <i>M. Randoja</i>	62
7. Sissetulek <i>P.-P. Eomois</i>	70
8. Tervishoiuteenuste kättesaadavus <i>A. Aaviksoo, G. Paat</i>	78
9. Turvalisus <i>A. Markina</i>	87
10. Liiklusohutus kui sotsiaalne probleem <i>T. Rõivas, D. Anton</i>	95
11. Kultuuri ja spordi roll ühiskonna sidususes <i>Y. Rosenblad</i>	108
12. Sotsiaalse sidususe piirkondlik areng <i>M. Servinski, K. Lehto, H. Hallemaa</i>	117
13. Sotsiaalne sidusus Euroopa Liidus <i>U. Kask</i>	132

SOTSIAALNE SIDUSUS JA MAJANDUS

Alari Purju

Estonian Business School

Sotsiaalne ja majanduslik areng on lahutamatult seotud. Sotsiaalne sidusus avaldub kõigis inimese seisukohast olulistes tegevustes. Teadmised ja kogemused ühiskonnast ning oskus erinevates situatsioonides käituda saadakse sotsiaalsete sidemete kaudu. Koostoimevorme on erinevaid — alates perekonnast ja haridussüsteemist ning lõpetades töö ja vaba aja tegevustega. Võime ja oskus ühiselt tegutseda ning teistega arvestada on oluline peagu igasuguses majandustegevuses. Majandustegevus on omakorda heaolu kujunemise alus ja määrab ära sotsiaalsete koosluste toimivuse tingimused. See on seotud ka tehnoloogiate loomise ja laialdase kasutamisega, mis mõjutavad oluliselt nii elatustaset kui ka inimkoosluste toimivust ja suhtlust. Samal ajal on sotsiaalse siduvuse ja majanduse käsitlustele küllalt tihti iseloomulik nende vastandamine. Majanduse puhul peetakse silmas sellele omaste eesmärkide järgimist, mis ei sea isiksuste ja nende koosluste käekäiku esiplaanile. Eraomandil ja turul põhinevale majanduskorraldusele heidetakse ette individualismi süvendamist ja sotsiaalse mõõtmise tagaplaanile jätmist — igasugustes kollektivismi ilmingutes nähakse majanduse ja heaolu kasvu pärssivat tegurit. Moodsad ühiskonnateooriad (majandussotsioloogia, institutsiooni- ja heaoluökoonoomika, avaliku valiku käsitlus) ei vastanda majanduslikku ja sotsiaalset poolt, vaid näevad neid vastastikkult sõltuvate ning teineteise toimimist võimendavatena. See ei tähenda tingimata, et paljudes valdkondades ei oleks tegemist konfliktide, kallutatud ja oportunistlike eesmärkide realiseerimise või lihtsalt valesti mõistmisega. Seetõttu on vahel kasulik vastandlikes lähenemistes seotust ja kooskõla otsida, mis on ka selle kogumiku üks eesmärk.

Majanduskeskne lähenemine

Käsitletavat temaatikat vaadeldakse eraomandusel ja turul põhineva majandussüsteemi kaudu. Moodne kapitalism baseerub eraomandi kaitsel, selle kasutamise õigusel ja viimasest pärit tulul. Sellel on määrav osa ka sotsiaalsete koosluste kujundamisel. Eraomandi kasutamisel on võimalikud ka piirangud, kui selle taga on üldhuvidega seotud vajadused. Sel juhul on kitsenduste tingimused ja ulatus seadustega määratud. Eraomandil, indiviidi kasul ja vastutusel põhinev majandussüsteem vastandub mitmeti nii riigi kui ka teiste kollektiivsete otsustuskogude võimule ja mõjule. Väidetavalt on selline sõltumatus ka majanduskasvu ja üldise heaolu alus, vastandudes mitmele kollektiivse rõhuasetusega ühiskonnakorralduse katsele (Hayek 1944).

Samal ajal on eraomandi toimimiseks vaja jõustunud seadusi. Regulatsioonid on arenenud vastavalt vajadusele ja majandusajaloolased on kirjeldanud, kuidas eraomandi kaitsvad seadused kujunesid koos maa kui ressursi vähenemisega ning tingimustes, kus regulatsioonist saadav kasu oli kuludest suurem (Demsetz 1967; North 1981).

Turg kui nõudmist ja pakkumist ning ressursside paigutust hinnasignaali põhjal suunav mehhanism on teine nüüdisaegset ühiskonda raamiv majanduslik jõud. Hinnasignaalid on ühiskonna inim-, kapitali- ja loodusressursi kasutamise tootlikkust mõjutavate otsuste alus — selle protsessi edukus määrab kokkuvõttes ühiskonna elatustaseme.

Turumajanduse lühiiseloostuse juurde kuulub veel valiku kontseptsioon. See rõhutab tarbijate vabadust valida eelarve piires tarbimismuster ning firmade vabadust kombineerida ressursse, pakkuda turul nendel põhinevaid tooteid, olles nii majanduslikul konkurentsil põhineva arenguprotsessi osa. Valikuvabaduse puhul rõhutavad müügimehed küll võimalust oma soove, unelmaid ja naudinguid kättesaadavaks teha, aga teisalt tuleb valed ja ebaõnnestunud valikute korral ka riske kanda. Majandust ja ühiskonda saadab ikkagi määramatus, millega kohanemiseks ning mille hõlmamiseks on tehtud rohkelt majandusarengut suunavaid pingutusi. Kollektiivne mõõde kerkib majandustegevuse juures esile siis, kui määramatusega seotud riskid realiseeruvad ja isiklikku kasu maksimeerivatel majandusagentidel napib ressursse nendega toimetulekuks.

Nüüdisajal on majanduslikel valikutel globaalne mõõde. Rahaturg praagib välja maad, kus ei ole usaldusväärset poliitikat. Nii sise- kui ka välisinvesteeringud vähenevad, kui riigis ei ole tootlikku ärikeskkonda ja töötajad kaotavad vajaliku tööeetika puudumisel tööd. Majanduse rahvusvahelistumine on juba nii ulatuslik, et siin ei ole võimalik riigil enam valida, kas tootliku majanduskultuuriga kohaneda või mitte. Pigem on asi selles, kuidas riikidel ja ühiskondadel sellise majanduskultuuri seaduspärasustega kohandumine ning heaolu kasvu takistavate

veendumuste, hoiakute ja väärtushinnangute muutmine õnnestub. Sellest sõltub nende roll rahvusvahelises tööjaotusprotsessis. Kohanematuse puhul on rahvusvahelistumine siiski ühel või teisel viisil vältimatu ja riigi võimalused paremini hakkama saada (nii heaolukasvu kui mitmekesisema elu mõttes) on väiksemad. (vt nt Porter 2002)

Oma erinevate institutsioonidega on turumajandus nii inimeste materiaalse kui ka kultuurilise ja sotsiaalse tegevuse tulemus. Viimasel on aga tugev eraomandi ja turu kaudu toimiva majandussüsteemiga loodud heaolu pitser. Ühelt poolt mõjutab tarbijate nõudlus ka kultuuri ja sotsiaalseid teenuseid, teiselt poolt sõltuvad majanduse käekäigust näiteks maksutulud, millega on määratud suur osa kultuuri ja sotsiaalsfääri kasutada olevatest vahenditest. Saavutatud heaolu tase on märkimisväärne argument turusuhetel põhineva süsteemi vastuvõetavuse ja töötavuse kohta.

Turumajanduse põhiline liikumapanev jõud on sotsiaalsed tegurid — alates sellest, kuidas ja miks inimesed kaupu väärtustavad (ja mis kajastub hinnasignaalides), kuni selleni, kui palju ning mis viisil nad tootmis- ja jaotusprotsessis osalevad.

Majanduse sotsiaalne mõju

Majanduse sotsiaalne mõju avaldub põhiliselt kasvu ja heaolu väärtustamises, mis viiakse sotsiaalsesse konteksti ehk üldisemalt — ühiskondliku korralduse alustesse. Normide ja reegliteni jõudmine on põhiline kokkupuutepunkt majandustegevuse ja teiste ühiskondliku elu aspektide vahel, mille tagajärjel levivad majandusele kasulikud ja olulised väärtushinnangud ka muudesse eluvaldkondadesse. Sellel on kindlasti ratsionaalselt kasulik pool. Lähtutakse indiviidi soovidest ja eelistustest, mida kooselu sunnib teiste samasuguste õigustega inimestega kooskõlastama ning läbirääkimistega jõutakse sotsiaalset tegevust juhtivate koostöönormideni.

Sotsiaalseid kogukondi on tugevalt mõjutanud tootlikkuse paradigma, mille kohaselt on innovatsioon hea, konkurents vajalik, võimekusse ja tehnoloogiasse investeerimine mõõdapääsmatu ning koostöö tarnijate ja klientidega kasulik. Oluline on side ja võrguühendused, haridus ja oskused peavad tagama veelgi tootlikuma töö, palgad peaks tõusma koos tootlikkusega jne. (Porter 2002) Kuigi sellist vaatekohta võib ka konsumerismiks nimetada, on oluline tõetena see, et majandustegevuse rahvusvahelistumine on ületanud kõik riigipiirid ja ühiskondade toimevõime, riikidevaheline tunnustatus, lõpuks ka julgeolek ja sisemine korraldus sõltuvad olulisel määral tootlikkuse reeglitega kohanemisest.

Majandustegevuse mõju sotsiaalsele sfäärile võimendab tehnoloogia. Selle kaudu on tulnud juurde asju (nt mobiiltelefon), mis mõjutavad väga erineva ajaloolise ja kultuurilise tausta ning elatusastemega kogukondi. Kommunikatsioonivahendid teevad kättesaadavaks ja võrreldavaks teiste kultuuride saavutused. Tehnoloogia kättesaadavus ja sellega kohanemine eristab ja ühendab suuri sotsiaalseid kogukondi uuel viisil.

Institutsionalistlik tõlgendus

Majandusteadlased, ajaloolased, sotsioloogid ja politoloogid on välja pakkunud arvukalt institutsioonide arengut käsitlevaid teooriaid, mis keskenduvad institutsioonide toimimise põhjustele. Majandusliku käsitluse kriteerium on sotsiaalne efektiivsus, politoloogiliste käsitluste puhul ümberjaotamine poliitilist võimu omavate gruppide kasuks, kultuuriteooriate korral aga seos ühiskondlike uskumuste ja tõekspidamistega. (vt Fukuyama 1995; La Porta jt 1998; North 1981, 1990; Olson 1996; Putnam 1995)

Uus institutsionalism toob majandustegevuses (sh turgude ja omandiõiguse kujunemises) esile reeglid ja normid. Institutsioon on selles käsitluses ametlik (formaalne) või mitteametlik (mitteformaalne) norm või reegel, mis juhib inimeste vastastikust sotsiaalset käitumist. Normid ja reeglid on eriti tähtsad tehingukulude vähendamisel. Kui ei oleks näiteks üldiseid omandisuhteid reguleerivaid õigusakte, tuleks iga vara omanikuvahetusega seotud olukorra jaoks luua unikaalne kõigi osaliste õiguste ja huvide käsitlus. See oleks vahendusturule ja majanduskasvule väga kulukas. Tegelikult fikseerivad seadused tehingute ühisosa ja konkreetse juriidilise müügiakti puhul on huvi suunatud pigem tehinguerisustele. See võimaldab oluliselt vähendada iga tehinguga seotud kulutusi ja soodustab vahetusi tegevast majandusmehhanismi (turgu).

Institutsioonid jagunevad formaalseteks (nt õigus- ja kohtusüsteem) ja mitteformaalseteks. Formaalne institutsioon on loodud määratud ajavahemiku jooksul, kuid see ei tähenda, et seda ei täiendata pidevalt ega süstemaatiliselt. Mitteformaalne institutsioon on kujunenud

pigem evolutsiooniliselt mitteformaalsete sotsiaalsete gruppide omavahelise suhtlemise ja mõjutamise teel.

Kolmas oluline element institutsioonide käsitluses on jõustamismehhanism, millega reeglid täide viiakse, peale sunnitakse. Seaduste puhul on selleks kohtusüsteem. Kuigi eespool mainiti, et mitteformaalne institutsioon kujuneb pika aja jooksul ja ei ole nii kergesti suunatav kui formaalne institutsioon, ei tähenda see, et selle puhul jõustamine puudub. Sotsiaalsed normid on tugeva toimega ning ühiskonnast või mõnest sotsiaalsest grupist karistusena väljajätmisel on suur ja ka pikaajaline mõju. (North 1990)

Peale selle tuleb mitteformaalsete institutsioonide puhul arvestada, et praegune ühiskond on traditsioonilisega võrreldes mitmes mõttes mitmepalgelisem — selles on oma koht suurel hulgal väga erineva tegevuse ja suunitlusega gruppidel. See ei tähenda, et nad oleksid oma liikmete või mõjuvõimu suhtes ükskõiksed või et neil ei oleks üldse majanduslikke huvisid ega toimeid.

Formaalsed ja mitteformaalsed institutsioonid mõjutavad teineteist, kuigi arvatavasti võiks mitteformaalseid reegleid pidada formaalsete eelkäijateks. See vahekord ei ole aga ühene — igas ühiskonnas on grupe, kes ei aktsepteeri teatud osa reeglistikust või võtavad selle vastu möödapääsmatu miinimumi piires. Suur vastuoluallikas peitub aga selles, kui formaalne institutsioon satub mitteformaalsega põhimõttelisse konflikt, mida sümboliseerib kõige üldisemalt õiguse ja õigluse lahknevus. Teoreetiliselt peaks demokraatlik ühiskonnakorraldus sellisel juhul tagama võimu ja reeglite vaheldumise.

Sidusus ja sotsiaalne kapital

Sotsiaalne sidusus põhineb inimeste heaolu edendavatel ühiskonnasidemetel ja sellega seostub iseseisvus, hüvede kättesaadavus, isiklik areng, inimväärikuse austamine, vastutustundlik osalemine, kuuluvustunne ja ühised väärtused. Kuigi need on kõik positiivse sisuga mõisted, ei tähenda see, et nende realiseerimine oleks vastuoludest vaba. Parim ühiskonnakorraldus ei ole nagu selver, kus saab korvi meeldivaid asju täis laduda ja keegi teine maksab, kui parafraseerida Kornaid (1992).

Sidusus toodab sotsiaalset kapitali, mida võib defineerida mitteametlike väärtushinnangute ja käitumishinnangute kogumina, mida grupi liikmed samade eesmärkide nimel koostööd tehes ühiselt tunnustavad. Kui rühma liikmed veenduvad üksteise usaldusväärsuses ja ausas käitumises, jõutakse usalduseni. Viimane toimib nagu määrdeaine, mis paneb igasuguse grupi või organisatsiooni tõhusamalt tegutsema (Fukuyama 2002).

Sotsiaalne sidusus on mõneti määratud ühiskonna toimimise algtingimuste ja eeldustega. Ühiskond võib olla etniliselt ja religioosselt mitmekesine — see määrab arvestatavalt tavad ja kombeid. Sel juhul on mitmekesisus etteantud tingimus, millega tuleb sidususe suurendamisel arvestada. Majanduskeeles tähendab see vahetuste suuremaid tehingukuluseid, sest majanduskäitumisega seotud ootused ja riskid varieeruvad rohkem kui nende parameetrite järgi sarnastes kogukondades.

Sidususe puhul on oluline korralduse ja iseorganiseerumise vahekord riigi ja omavalitsuse tasandil. Iseorganiseerumise poolel on tähtsad mitmesugused sotsiaalsed võrgustikud. Nende puhul hoiatavad aga autorid (nt Fukuyama 2002) kriitika suhtumise eest. Võrgustikud võivad olla väga erineva mõjujõuga ja nende hoiakud ühiskonna suhtes diametraalselt vastandlikud (valitsusele või ühiskonna enamusele kuulekad või neid täiesti eitavad). Sotsiaalne võrgustik võib tähtsustada mõne väikese grupi huve, vastandades neid kõigile teistele, või olla suunatud ühishuvile — samal ajal võivad sellised võrgustikud tegevuseks vajalike ressursside hankimise meetodilt kardinaalselt erineda. Viimane on omakorda seotud hoiakuga ühiskonna ja teiste gruppide suhtes jne.

Etnilise ja religioosse mitmekesisuse teine pool on võimalike koostoime variantide suurem arv, mis võimaldab teadmiste ja oskuste uusi kombinatsioone. See on ühiskonna ja majanduse arengu jaoks tähtis. Nimetatud kahte mitmekesisusega kaasnevat külge seostades võib järeldada, et mitmekesisuse parimal viisil rakendamiseks on vaja investeerida selle kasutamisse ja ületamisse. Valitsuste toimimise efektiivsust selles kontekstis on käsitlenud näiteks La Porta jt (1998).

Parimal viisil saab mitmekesisust suurendada ilmselt haridussüsteemi kaudu. Ühelt poolt annab see inimestele võimaluse end arendada ja teeb neile kättesaadavaks ka kõik teised vahendid, millega ühiskond eri grupe toetab. Teiselt poolt kujundab haridussüsteem olulisel määral norme ja väärtushinnanguid. See loob inimressursi, millel põhineb (sh kireva etnilise

Sotsiaalne kapital ja majandus

ja religioosse taustaga) ühiskondade edaspidine seotus majandus- ja sotsiaalses tegevuses. Haridus on kallis teenus ja selle edukaks toimimiseks ei piisa poliitilistest loosungitest. Tegelik panustamine sellesse valdkonda eeldab Eesti puhul üsna põhjalikku revisjoni (k.a rahalist külge, osaliste enda panust, valikuvabadust jms).

Et sotsiaalne kapital toetaks majanduse kasvu ja arengut, peaks seda kujundavad normid hõlmama sellised väärtusi nagu tõerääkimine, kohusetunne ja vastastikune abistamine. Igas ühiskonnas on teatud kogus sotsiaalset kapitali — see tähendab, et koostöönorme (nt ausus ja vastastikune abi) jagatakse teatud inimgrupi sees, mitte sama ühiskonna teiste liikmetega. Näiteks perekond on selline sotsiaalse kapitali allikas. Samal ajal on perekondlike sidemete tugevus ühiskonniti erinev.

Majandus toimib ka sotsiaalse kapitali vähesuse korral ja eri grupid teevad koostööd. Selleks tuleb aga kasutada hulganisti formaalsete institutsioonide töövahendeid (lepingud, hierarhiad, seadused). Sotsiaalse sidususega kaasnevad mitteametlikud normid aitavad oluliselt vähendada formaalsete institutsioonide kasutamisega seotud kulusid, kuid ei asenda neid siiski täiesti.

Omaette valdkond on ühtsest sootsiumist väljapoole suunatus. Siin on oluline riigi välispoliitika ja rahvusvahelistesse organisatsioonidesse kuulumine (sh elukorraldust arvestatavalt muutvad ühendused nagu Euroopa Liit). Arvestada tuleb militaarse ja julgeoleku aspektiga jne.

Praegusel juhul keskendutakse eelkõige valmisolekule globaalseks konkurentsiks ja võimele osaleda rahvusvahelises tööjaotuses. Eesti kui väikeriigi majandus on paratamatult väga avatud — peagu iga keskmise suurusega ettevõtte peab olema valmis osalema rahvusvahelises majanduses nii kaupade eksportija kui ka sisendite importijana. Esimene seletus sellele on nn väikese riigi efekt, mis seostub eelkõige napi siseturu ning spetsialiseerumise ja mastaabisäästu jaoks vajaliku turu laiendamisega ekspordi kaudu. Samal ajal ei piirdu majanduse rahvusvahelistumine ainult sellega, vaid avaldub paljudes märksa keerulisemates seostes, nt suurte ja väikeste firmade tootearenduses osalemine, uute tehnoloogiate loomine, tootmise ja teaduse kokkupuutepunktide leidmine jne. Sellisel juhul on sotsiaalne mõõde kriitilise tähendusega, sest eeldatakse osalemist, arusaamist ja võimekust keerulistes sotsiaalsetes kooslustes toime tulla.

Oluline järeldus on, et edukas väljapoole avatus on seotud riigi ja selle osade sisemise korrastatusega, milles on suur roll sotsiaalsel sidususel, mille tagavad eelkõige mitteformaalsed kooslused. Rahvusvaheline mõõde küll suurendab majanduse tegevusruumi, kuid sellega kaasneb oluliselt suurem mitmekesisus ja keerukus, sest tegutsetakse eri keele- ja kultuuriruumides. See loob vajaduse ulatuslikuma sotsiaalse kapitali järele. Võib öelda, et selleks on vaja haritud ja võõrkeeli oskavaid inimesi. Inimeste käitumist mõjutavad kõige rohkem väikestes gruppides omaksvõetavad väärtushoiakud. Kui võetakse omaks rahvusvahelise mõõtme olulisus, siis on see eelduseks ühiskonna kohanemisvõime suurenemisele vastavate muutustega. Näiteks võib siin tuua Euroopa Liiduga integreerumise aspektid. Esialgsest üsna primitiivsest jah/ei mõõtmest on kujunenud palju mitmekesisem pilt, kus tajutakse eri gruppide jaoks positiivseid mõjusid ja tähendusi, probleemseid aspekte jne. See protsess on oluliselt avardanud ühiskonna toimevõimet tingimustes, kus paljusid tegevusi mõjutab rahvusvaheline mõõde. Paradoksaalselt võib väljapoole avatus olla riigile vajalik selleks, et teistes suurtes kultuuriruumides mitte lahustuda.

Sidususe mõõtmine

Kõige üldisem parameeter on tegevuste ja teenuste maht, mis iseloomustab vastava toimingu ulatust ja olulisust. Teine oluline tunnus on teenuse kättesaadavus, millel on valdkonniti erinevad avaldumisvormid. Kättesaadavusel on tulujaotuslik ja geograafiline (regionaalne) aspekt. Majanduse arengu seisukohast on kriitiline tähtsus kindlasti hariduse eri vormidel (eelkõige põhi- ja keskharidus ning täiendusõpe), aga samuti kultuuril nii maailma mõistmise, rahvusliku sidususe kui ka kohanemisvõimelise ja intelligentse töötajaskonna loojana. Oluline on ka õiguse ja õiglusega seotud mõõde, kuigi seda saab hinnata vaid valikuliselt.

Kokkuvõte

Käsitlekse tahetakse avada majanduse ja sotsiaalse sidususe mõningaid aspekte. Eesmärk oli vältida soovitatavateks ühiskonnamuutusteks vajalike nähtuste ja olukordade nimekirja esitamist, mille täitmist siis kelleltki nõuda. Sotsiaalne sidusus on küll mingis ulatuses poliitilistest otsustest mõjutatud, kuid olemuselt siiski suurel määral isekujunev ja -organiseeruv. Samas on sellel kindlasti oluline mõju majandustegevusele.

Sotsiaalsete ja majanduslike vaatekohtade seostamisel on kindlasti olulised huvid. Majandushuvid võivad sageli olla lühiajalisele kasule suunatud, aga siiski mitte ainult ja alati. Sotsiaalne mõõde toimib ilmselt pikemaajaliselt. Samal ajal ei saa eraomandil ja kasumil põhinevat majandust selles mõttes sotsiaalsele allutada, et kehtestada kriteeriumid, mis lähtuksid eelkõige ja peamiselt sotsiaalsest mõõtmest. Kõigele lisaks on need ambivalentsemad ja alluvad poliitilisele manipuleerimisele — majanduskriteeriumid on selles mõttes lineaarsemad.

Majandusel on samuti oma sisemised arenguseaduspärasused, mis arvestavad sotsiaalset mõõdet, aga säilitavad sealjuures ka mingis ulatuses iseseisvuse. Majanduse sellisel viisil toimimise õigustuseks on heaolu. Selles suhtes on kõik kollektiivsed ja majandusvälistest majanduse korraldamise põhimõtetest lähtunud korraldusviisid olnud abitud. See heaoluline aspekt on toetanud ka sotsiaalset arengut.

Kirjandus

Demsetz, H. (1967). *Towards a Theory of Property Rights*. — *American Economic Review*, Vol 57, pp. 347–359.

Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Nork York: Free Press.

Fukuyama, F. (2002). Sotsiaalne kapital. — Kultuur on tähtis: kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut. / Toim L. E. Harrison ja S. P. Huntington. Tallinn: Pegasus, lk 96–109.

Hayek, F. (1944). *The Road to Serfdom*. London: Routledge and Sons.

Kornai, J. (1992). *The Socialist System: the Political Economy of Communism*. New York, Princeton: Princeton University Press.

La Porta, R. jt. (1998). *The Quality of Government*. NBER Working Paper Series, No 6727.

North, D. (1981). *Growth and Structural Change*. New York: Norton.

North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olson, M. (1996). *Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Countries Are Rich and Others Poor*. — *Journal of Economic Perspectives*, Vol 10, pp. 3–24.

Porter, M. (2002). Hoiakud, väärtushinnangud, veendumused ning heaolu mikroökoonoomika. — Kultuur on tähtis: kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut. / Toim L. E. Harrison ja S. P. Huntington. Tallinn: Pegasus, lk 14–27.

Putnam, R. (1995). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New York: Princeton University Press.

RAHVASTIKU ARENG SIDUSRÜHMADE KAUDU

Luule Sakkeus
Sotsiaalministeerium

Rahvastiku peamiste rühmade sidususe hindamiseks on vaja kaardistada, kuidas nad ühiskonnas toimivad. Sidusrühmadena on alljärgnevalt vaatluse alla võetud mees- ja naisrahvastiku, põlis- ja immigrantrahvastiku või välis- ja riigisündinud rahvastiku, eestlaste ja mitte-eestlaste (võimalusel kümne peamise rahvuse), vanurrahvastiku ning rahvastiku regionaalsed demograafilised näitajad. Suuresti just rahvastikuprotsesside erineva kulgemise tõttu kujunevad ühe või teise rühma käitumiserisused ja sidususemäär.

Rahvastiku käsitlemisel on K. Katus (2004) esile toonud, et sidususe põhinäitajaks on rahvastikurühma põlvkondlik side selle riigi territooriumiga, kus ta elab. Põlvkondliku järjepidevuse tagab ühe põlvkonna teisega asendumine, mille kaudu taastub pidevalt rahvastiku koosseis. Täpsemalt kindlustavad rahvastikutaaste sündimus, suremus, abiellumus (nüüdisajal kooselu laiemas tähenduses) ja ränne. Need neli rahvastiku arengut määravat protsessi on ka rahvastiku struktuuri peamiste muutuste alus — seega on tegemist ka paljude ühiskonna sotsiaal-majanduslike muutuste põhimõjuritega.

Rahvastiku arengus on eluea pikenemise tõttu ilmnenud kvalitatiivne nihe, mis lõi põhimõtteliselt uut laadi võimalused taastootvaks arenguks. Esimest korda ühe põlvkonna ajaloos jäi esmaste elatusvahendite tootmise kõrval aega muude tegevuste jaoks. Niisuguse arengu tulemusena oli võimalik inimesi rohkem harida, mille tõttu suurenes teistsuguste tööoskuste omandamise võime ja arenesid uued tegevusvaldkonnad nagu tööstuslik suurtootmine.

Kirjanduses demograafilise ülemineku etapina käsitletavas protsessis vallandus rahvastiku rändepotentsiaal. Ühelt poolt suunduti maalt linna ja algas linnastumine ning teiselt poolt rännati oma etniliselt territooriumilt välja. See on rahvastiku rahvusliku ja kultuurilise mitmekesisuse alus. Eespool nimetatud kõigi rahvastikuprotsesside kvalitatiivse muutuse tagajärg oli üleüldise teadlikkuse kasv, mis väljendus rahvuslikus eneseteadvustamises, teadlikus pereplaanimises või tervist hoidvas käitumises (olgu see esialgu vaid isikuhügieeni reeglite jälgimine), aga ka kooseluvormide muutumises (alguses kirikliku laulatuse kõrval ilmaliku abielu registreerimine, hiljem vabaabieliu levik). (vt Vishnevski 1982; Van de Kaa 1999; Zelinsky 1971)

Kokkuvõtvalt kirjeldab eelnev, kuidas kujunes viimase paari sajandiga välja modernne rahvastiku tüüp. Eestis algasid muutused umbes 160 aastat tagasi ning nimetatud protsessi ja mitmete geopoliitiliste tegurite koosmõjust on välja kasvanud praegune Eesti rahvastik. Peamised kaks rahvastikuprotsessi — sündimus ja suremus — annavad sellest pikemaajalise ülevaate. Modernse taastetüübiga rahvastik formeerus Eestis 1940. aastateks, mistõttu sündimuse ja suremuse andmed on siinkohal esitatud juba väljakujunenud uudse käitumisega rahvastiku kohta alates 1970. aastast. Vaadeldavate rahvastikurühmade puhul on keskendutud viimase 15 aasta põhinäitajatele.

Rändearvestuse puudulikkus on muutnud rahvaarvu ja koosseisu arvestuse mõnes aspektis mitteisaldusväärseks. Eelkõige puudutab see maakondlikke andmeid, mistõttu mitme regionaalse näitaja puhul on piiratud vaid perioodiga 1990–2000 ning rahvastikurühmade põhimuutused on esitatud 1989. ja 2000. aasta rahvaloenduse põhjal.

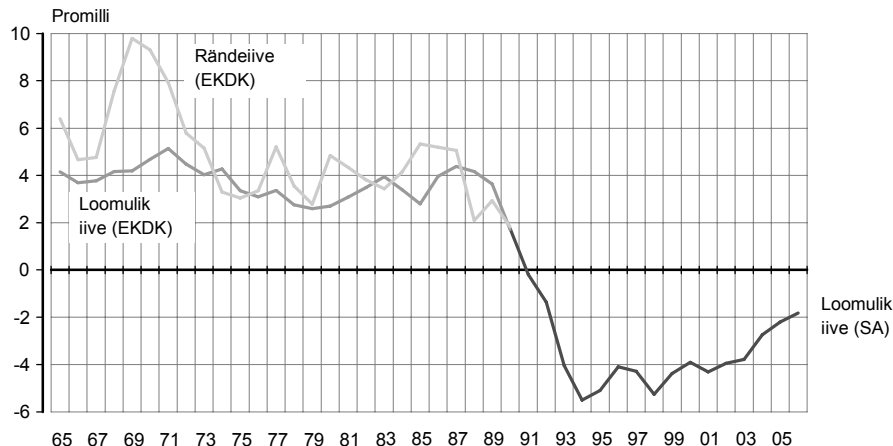
Rahvaarv, sündimus ja suremus

Rahvaarv

Rahvaarvule avaldavad mõju kõik eelmainitud neli rahvastikuprotsessi, kuid suuremal määral sündimus, suremus ning sisse- ja väljaränne. Eesti üks põhiline rahvaarvu kujundaja modernses ühiskonnas oli rändeliive. Teise maailmasõja järgse geopoliitilise muutuse tõttu said Eestile rändetagamaaks Nõukogude Liidu eri aegadel vallanduva rändepotentsiaaliga rahvastikud. Seetõttu kasvas Eesti tolleaegset rahvaarvu peamiselt immigrantrahvastik, kellest küll vaid iga viies jäi Eestisse paigale, kuid see oli piisav, viimaks Eesti 1990. aastate alguseks Euroopa ühe suurima välissündinute osatähtsusega (26%) maade hulka. Just 1950. ja 1960.–1970. aastate ning 1980. aastate teise poole suured rändelained on oluliselt muutnud rahvastiku vanuskoosseisu. Seega on alates sisserände vähenemisest

1990. aastate alguses vanurrahvastiku hoogsa juurdekasvu kõrval tähtis koht immigrantrahvastiku varasematest rändelainetest tuleneval vanuskoosseisul. 1990-ndatel langes rändestatistika usaldusväärsus alla kriitilise piiri, mistõttu on rahvaarvu tegelikku kogumuutust viimase 15 aasta jooksul raske hinnata.

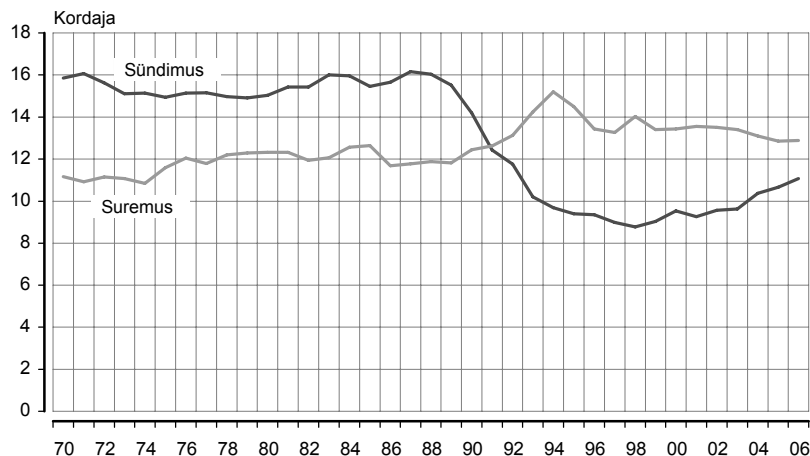
Joonis 1 Loomuliku ja rände iibe kordaja Eestis, 1965–2006



Allikad: Statistikaameti andmed (SA) ja Katus, Puur, Põldma, 2005 (EKDK).

Selliselt kujunenud rahvastikustruktuur on mõjutanud sündimuse ja suremuse kaudu loomuliku iibe näitajat. Suremuskordaja kasvav trend kajastab kindlasti osa rändelainete tulemusena vanuriikka jõudnud immigrantrahvastiku olulist panust, mis peale sündimuskäitumise olulise muutuse 1990. aastate algul on muutnud koguiibe kordaja negatiivseks — kogurahvastiku arv väheneb (joonised 1 ja 2).

Joonis 2 Sündimuse ja suremuse üldkordaja, 1970–2006



Allikas: Statistikaameti andmed.

Sündimus

Pärast modernse taastetüübiga rahvastiku väljakujunemist muutub sündimuskäitumine tavaliselt põlvkondlike lainetena. Eestit iseloomustab teiste sama rahvastikuarengu faasis olevate Euroopa riikidega (sh kõige lähedasema käitumismalliga Skandinaaviamaadega) võrreldes kaks peamist eripära. Esiteks ei olnud Eestis Teise maailmasõja järgset sündimusbuumi — sündimus saavutas rahvastikutaaste taseme pigem 1960. aastate lõpus. Teiseks sünnitasid sõjajärgses Eestis naised nooremalt kui teistes Euroopa maades. Alles 1990. aastate alguses muutus see käitumismall oluliselt, millega kaasnes sündimuse perioodinäitajate langustrend.

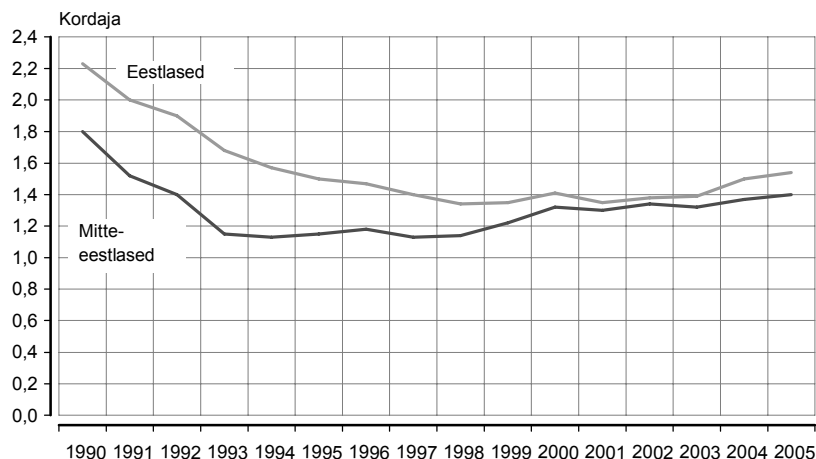
Joonis 3 Summaarne sündimuskordaja, 1970–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Immigrantrahvastiku vastavaid näitajaid ei saa andmete puudusel esile tuua. Teades aga, et Teises maailmasõjas kaotas Eesti enamiku ajaloolistest vähemusrühmatest, võib sündimuse näitajate rändelise käitumise eripära tinglikult esitada ka eestlaste–mitte-eestlaste jaotuse abil (Katus, Puur, Sakkeus 2000). Eestlaste ja mitte-eestlaste 1990. aastate sündimustrend on kulgenud mõnesuguse ajanihkega. Eestlaste sündimuse languse kiirus oli 1990-ndate alguses mitte-eestlastega võrreldes aeglasem. Madalaima taseme (1,34 last viljakas eas naise kohta) saavutas eestlaste sündimus alles 1998. aastal, kõikides seejärel viis aastat selle näitaja ümber. Alates 2004. aastast on eestlaste summaarne sündimuskordaja kerkinud 1995. aasta tasemele (1,5 last naise kohta).

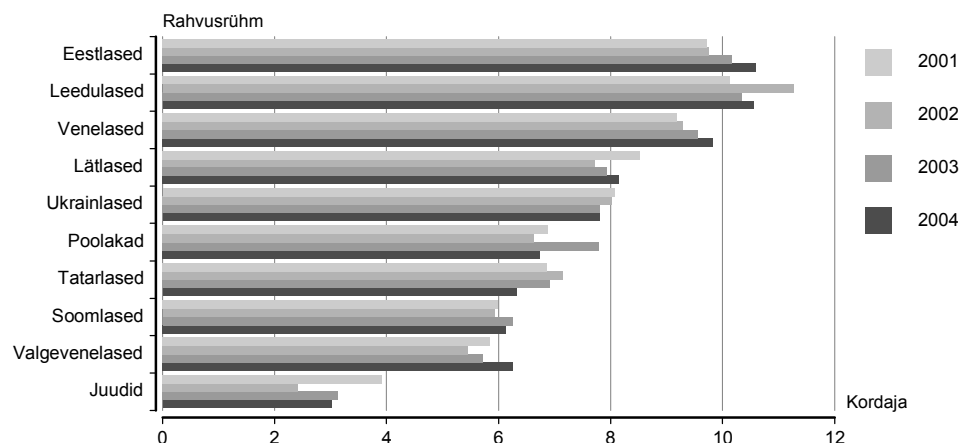
Joonis 4 Eestlaste ja mitte-eestlaste summaarne sündimuskordaja, 1990–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Mitte-eestlaste 1980. aastate lõpu sündimuse suurenemisele järgnes alates 1990. aastast ulatuslik langus. Madalpunkt ilmnas 1993. aastal ja sündimus jäi kuueks aastaks madalale tasemele, näidates tõusutrendi alates 1999. aastast. Hoolimata sellest ei küüni mitte-eestlaste summaarne sündimuskordaja eestlaste näitaja tasemeni.

Tavapärastelt peegeldavad immigrantrahvastiku demograafilised protsessid emamaa käitumismalli. Arvestades aga Eesti immigrantrahvastiku päritolumaade mitmekesisust, on arusaadav, et iga rahvusrühm käitub neis protsessides erinevalt. Selle heterogeensuse illustreerimiseks esitatakse kümne suurema rahvusrühma sündimuse üldkordajad. Väiksemaarvuliste rahvastikurühmade juhusliku kõikumise eemaldamiseks on 2000.–2005. aasta andmeid silutud kolmeaastase libiseva keskmisega.

Joonis 5 Eesti suuremate rahvusrühmade sündimuse üldkordaja, 2000–2005 (2001–2004)^a

^a Andmeid on silutud kolmeaastase libiseva keskmisega.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kõiki suuremaid rahvusrühmi (v.a leedulasi) iseloomustab 2000. aastate alguses eestlastest madalam sündimuse üldkordaja. Viimastel aastatel ilmneb selle näitaja kasvutrend peale eestlaste veel venelastel, valgevenelastel ja soomlastel. Suhteliselt samal tasemel — ehkki väikese langustrendiga — on ukrainlaste ja lätlaste vastav näitaja. Kõige väiksem sündimuse üldkordaja valgevenelaste järel on juutidel. Viimase rahvusrühma sündimust on ilmselt suuresti mõjutanud nooremaealiste väljaränne etnilisele kodumaale, mis on oluliselt vähendanud sünnitusealise rahvastiku osatähtsust juutide hulgas. Võib öelda, et selle rahvusrühma rahvastikutaaste ei ole Eestis tagatud.

Eesti keskmist summaarset sündimuskordajat mõjutavad kõige rohkem kolm maakonda — Tartu, Ida-Viru ja Harju maakond. Ilmselt on siin kõige tähtsamaks mõjuriks linnarahvastiku eripärane sündimus koos immigrantrahvastiku teistsuguse käitumisega.

Tabel 1 Summaarne sündimuskordaja maakonna järgi, 1990–2000 (1991–1999)^a

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Jõgeva	2,37	2,14	2,04	1,90	1,86	1,84	1,79	1,81	1,80
Valga	2,26	2,12	2,00	1,82	1,83	1,74	1,79	1,70	1,79
Hiiu	2,67	2,45	2,23	2,18	2,11	2,06	1,85	1,75	1,73
Järva	2,23	2,08	1,88	1,70	1,72	1,76	1,78	1,73	1,70
Võru	2,33	2,12	1,96	1,83	1,82	1,81	1,75	1,67	1,68
Lääne-Viru	2,08	1,93	1,83	1,78	1,72	1,71	1,66	1,67	1,68
Lääne	2,18	2,04	1,94	1,77	1,77	1,72	1,79	1,72	1,63
Viljandi	2,25	2,09	1,92	1,84	1,78	1,80	1,75	1,71	1,62
Saare	2,37	2,12	1,97	1,85	1,68	1,64	1,53	1,63	1,62
Põlva	2,13	2,01	1,94	1,87	1,91	1,84	1,70	1,66	1,61
Rapla	2,32	2,14	1,98	1,87	1,79	1,75	1,64	1,59	1,57
Pärnu	2,15	1,92	1,78	1,60	1,56	1,53	1,54	1,51	1,44
Kogu Eesti	1,85	1,67	1,54	1,43	1,39	1,36	1,32	1,31	1,33
Ida-Viru	1,63	1,44	1,30	1,24	1,28	1,28	1,28	1,28	1,31
Tartu	1,86	1,67	1,55	1,42	1,39	1,36	1,33	1,30	1,29
Harju	1,59	1,39	1,27	1,16	1,12	1,08	1,05	1,05	1,11

^a Andmeid on silutud kolmeaastase libiseva keskmisega.

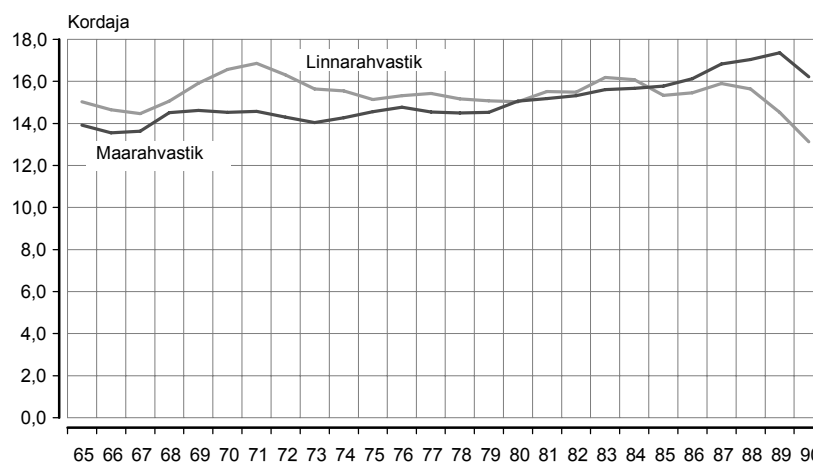
Allikas: Statistikaameti andmed.

Huvitav suundumus ilmneb Ida-Viru maakonnas. Hoolimata sellest, et üksnes immigrantide esimene põlvkond hõlmas 1989. aastal Ida-Viru maakonna rahvastikust rohkem kui 50% ja 2000. aastal üle 40%, on sealne sündimus jäänud algse stabiliseerumise järel sama madalale tasemele (erinevalt mitte-eestlaste üldise kasvutrendi algusest 1999. aastal). Ilmselt on nimetatud maakonna mitte-eestlased hoopis teise koosseisuga kui näiteks Harju maakonna vastav rahvastikurühm, kes on suuremal määral mõjutanud nii mitte-eestlaste sündimustrendi kui ka oluliselt kujundanud Eesti keskmist sündimust. Kõige rohkem lapsi viljakas eas naise kohta sünnib Jõgeva, Valga ja Hiiu maakonnas. Esiletõstmist väärib Jõgeva maakond, kus asub kõige suurem kompaktselt paiknev ajalooline vähemusrahvuse

kogukond — põlised Peipsi-äärsed vanausulised venelased. See näitab, et üldmõistetega opereerimisel tuleb alati teada, kes on mõistega hõlmatud: mitte-eestlaste käitumist ei ole võimalik üldistada. Jõgeva maakonnas ei lange mitte-eestlased ja immigrantrahvastik kokku, vaid vastupidi — keskmise mitte-eestlaste osatähtsusega maakonnana on seal mandrimaakondadest väikseim immigrantrahvastiku osatähtsus. Põlisvenelaste vähemusrahvusel on aga ajalooliselt kõrgem sündimustase (Katus, Puur, Sakkeus 2000).

Linnarahvastiku mittetaastootev sündimuskäitumine maarahvastikuga võrreldes on ilmselt seotud kahe suundumusega. Esialgu ühtlustus mõlema rahvastiku sündimuskäitumine moderniseerumisprotsessis, mille taustal toimus pikka aega linnastumine. Teatud arengufaasis algas aga deurbaniseerumislaine, mis Eestis sai alguse juba 1960. aastatel, kuid laienes oluliselt alates 1980. aastatest (Katus jt 1999). Deurbaniseerumise tagajärjel osa linnarahvastiku nooremast põlvkonnast lahkus, mistõttu suurenesid ka sündimusnäitajate erisused (Katus, Puur, Põldma 2002).

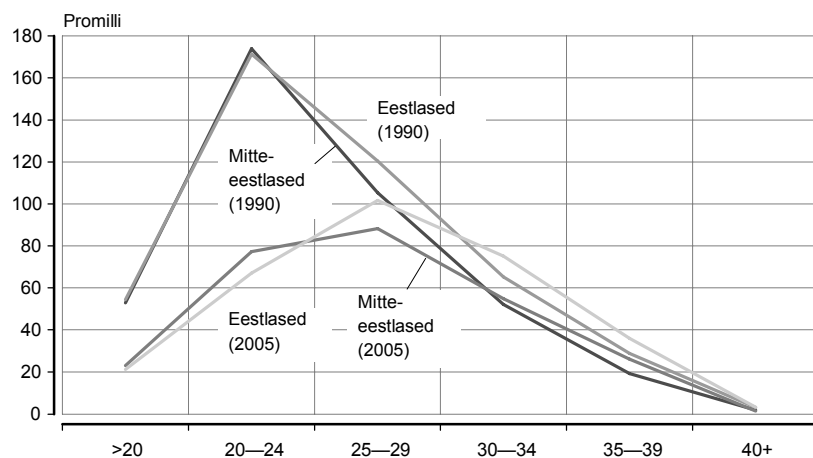
Joonis 6 Linna- ja maarahvastiku sündimuse üldkordaja, 1965–1990



Allikas: Katus, Puur, Põldma, 2005.

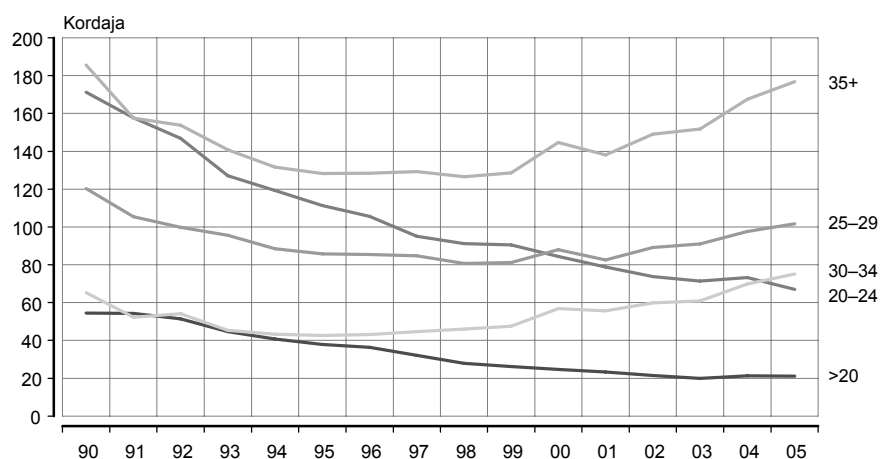
1990. aastate sündimuslanguse taga on käitumismudeli muutus, mis iseloomustab nii eestlasi kui ka mitte-eestlasi. Sünnitati üha vanemas eas ja seetõttu ilmnis 15 aasta jooksul eriti suur langus kahes nooremas vanuserühmas.

Joonis 7 Eestlaste ja mitte-eestlaste sündimuse vanuskordaja, 1990, 2005



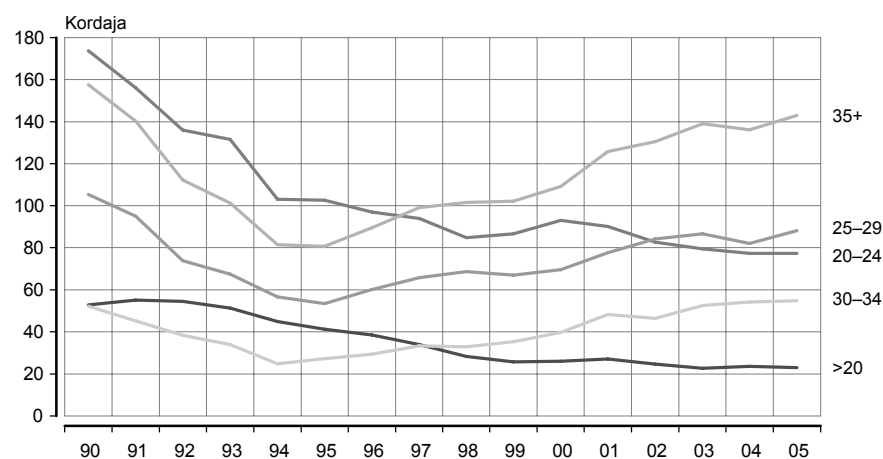
Allikas: Statistikaameti andmed.

Joonis 8 Eestlaste sündimuse vanuskordaja areng, 1990–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Joonis 9 Mitte-eestlaste sündimuse vanuskordajad, 1990–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

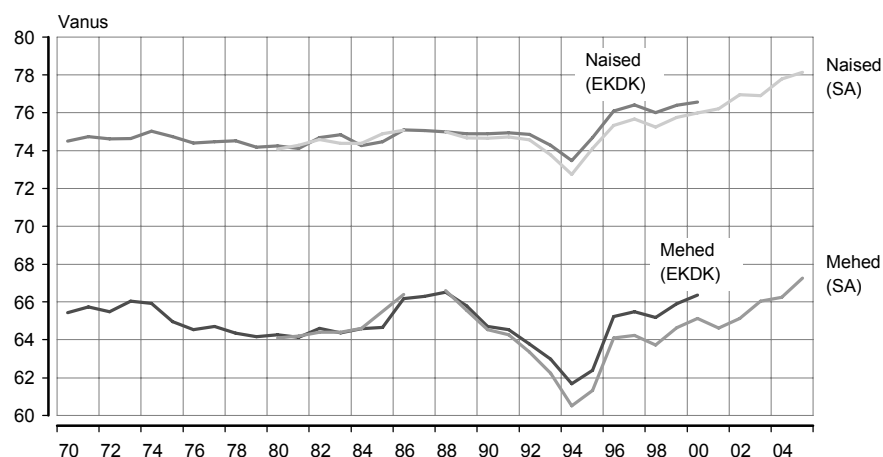
Eestlaste puhul on nii 15–19-aastaste kui ka 20–24-aastaste sündimus vähenenud rohkem kui 2,5 korda. Eestlaste kõige nooremas vanuserühmas on sündimuse vähenemine peatunud, samal ajal aga iseloomustab 20–24-aastasi jätkuv langustrend. Vanemates eagruppides langes sündimus 1990. aastate alguses märksa vähem ja alates 2000. aastast on see hakanud suurenema nii 30–34-aastaste kui ka 35–39-aastaste seas, ületades 2005. aastaks 1990. aasta kõrge taseme. Ka 25–29-aastaste sündimus on viimastel aastatel kasvanud.

Mitte-eestlaste puhul avaldub põhimõtteliselt samasuunaline trend, kuid nooremate eagruppide sündimuse langus on olnud väiksema ulatusega ja viimastel aastatel stabiliseerunud. 25–29-, 30–34-aastaste ja eriti 35–39-aastaste hulgas on pärast 1994.–1996. aasta madalaimat taset ilmnenud kindel kasvutrend ning kahe viimati nimetatud vanuserühma 2005. aasta sündimus ületas 1990. aasta kõrgpunkti.

Suremus

Rahvastikutaaste teise põhiprotsessi — suremuse — puhul kasutatakse peale eespool mainitud suremuse üldkordaja (joonis 2) kogu ühiskonna arengut iseloomustavat kokkuvõtvat näitajat, milleks on keskmine eluiga. Eesti suremusarengu eripära on pikaajaline stagnatsioon: pärast keskmise eluea olulist pikenemist 1950. aastatel jäi see ligikaudu 40 aastaks ühele ja samale tasemele (Katus ja Puur 1997). Siiski on meeste ja naiste eluiga pärast 1994. aasta langust (Estonia huku järel) aasta-aastalt aeglaselt kasvanud, jõudes 2005. aastal pärast sõda esimest korda kõrgeimale tasemele.

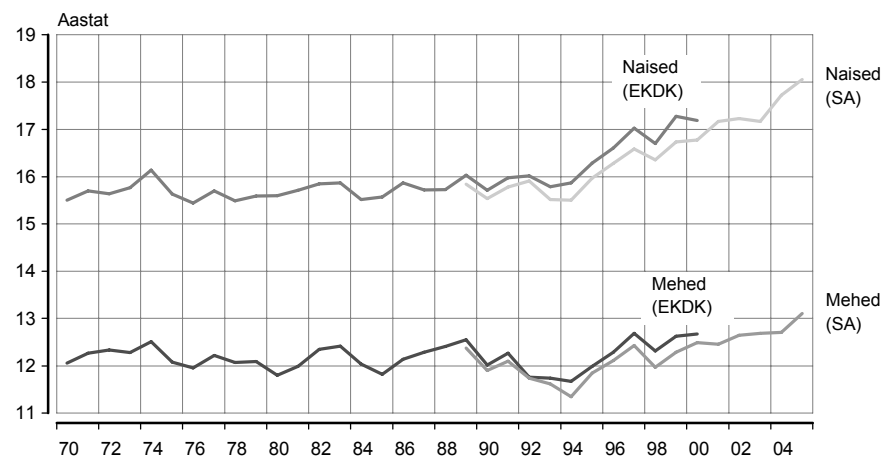
Teine oluline suremusarengu omapära on sõja ajal välja kujunenud meeste-naiste ebaproportsionaalselt pikk eluea vahe. Olgugi et viimased aastad näitavad nii meeste kui ka naiste keskmise eluea kasvu, ei ole see lõhe vähenenud: meeste ja naiste keskmise eluea vahe on püsinud 11–12 aasta juures.

Joonis 10 Keskmine sünnieluiga soo järgi, 1970–2005^a


^a Statistikaameti 1989.–2002. aasta andmed on ümber arvutatud, lähtudes 1989. ja 2000. aasta rahvaloendustevaheliste aastate rahvastiku korrigeeritud vanusjaotustest ja elutabeli näitajate arvutusmetoodika muutustest. Kahe arvutuse (SA ja EKDK) eluea vahe tuleneb peamiselt rahvastikukoosseisu erinevast arvestusest.

Allikad: Statistikaameti andmed (SA) ja Rahvastiku elutabelid, 2004 (EKDK).

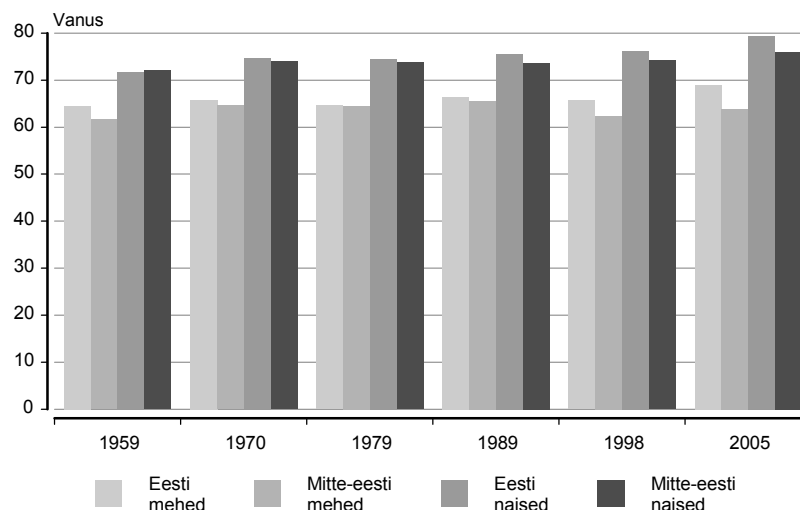
Sidususe seisukohalt on määrav hoopis vanurrahvastiku oodatav eluiga, s.t aeg, mis jääb elada 65-aastaseks saanud. See näitaja ei ole Eestis viimase 35 aastaga oluliselt muutunud (v.a keskmise eluea väike kasv paaril viimasel aastal). Murettekitav on viimasel kümnendil vanavanemate põlvkonna meeste-naiste eluea lõhe süvenemine, mis on varasema 3,5 aasta asemel kärisenud ligikaudu viie aastani. Ühiskonna feminiseerumine vanurieas võib olla mitmete noorema põlvkonna probleemide üks tagamaid. Kindlasti on selle lõhe ületamine Eesti sidususe põhimõõdikuid. Meeste kõrge suremuse tõttu kasvab oluliselt vanurieas üksielavate naiste osatähtsus, nõudes ühiskonna palju suuremat panust eakamate naiste toimetulekusse.

Joonis 11 Vähemalt 65-aastaste oodatav eluiga soo järgi, 1970–2005^a


^a Statistikaameti 1989.–2002. aasta andmed on ümber arvutatud, lähtudes 1989. ja 2000. aasta rahvaloendustevaheliste aastate rahvastiku korrigeeritud vanusjaotustest ja elutabeli näitajate arvutusmetoodika muutustest. Kahe arvutuse (SA ja EKDK) eluea vahe tuleneb peamiselt rahvastikukoosseisu erinevast arvestusest.

Allikas: Statistikaameti andmed (SA) ja Rahvastiku elutabelid, 2004 (EKDK).

Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmise eluea trend on viie aastakümne jooksul olnud erinev. Mitte-eestlaste puhul avaldub pikaaegne stagnatsioon: 2005. aasta meeste eluiga ei ole saavutanud isegi 1970. aastate taset. Mitte-eestlastest naiste keskmine eluiga on kolme aastakümne järel veidi tõusnud, kuid eestlastest naistega võrreldes on kasv vaadeldaval ajavahemikul rohkem kui kaks korda aeglasem.

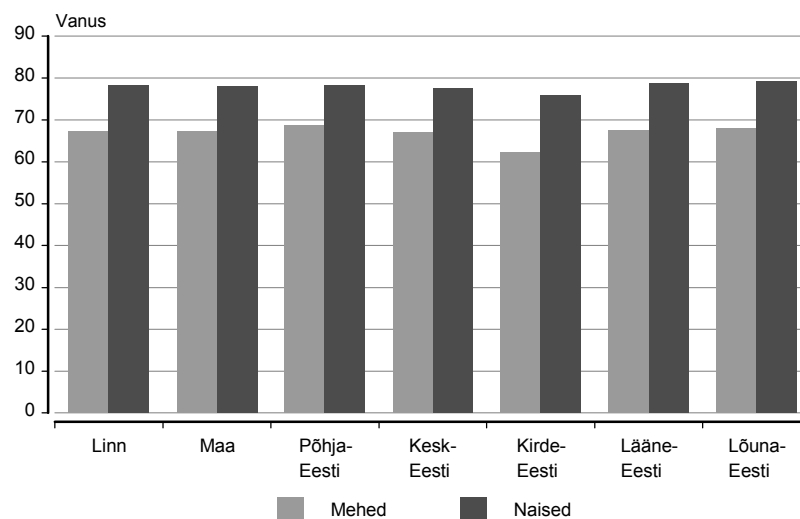
Joonis 12 Eestlaste ja mitte-eestlaste keskmine sünnieluiga soo järgi, 1959–2005^a

^a 1959.–1989. aasta andmed pärinevad A. Puurilt ja K. Katuselt, Statistikaamet ei ole 1998. aasta andmeid ümber arvutanud.

Allikad: Statistikaameti andmed ja Katus, Puur, 1997.

Linna- ja maarahvastiku keskmine eluiga väga ei erine. Viie suurema regiooni puhul eristub madalama elueaga Kirde-Eesti, sest immigrantrahvastiku keskmise eluea näitajad on põliselanikega võrreldes väiksemad. Pikim eluiga on Lõuna- ja Lääne-Eestis ning madalaim Kirde-Eesti kõrval mõneti üllatavalt ka Kesk-Eestis. Viimase puhul avaldab mõju rahvastiku koosseisu eripära.

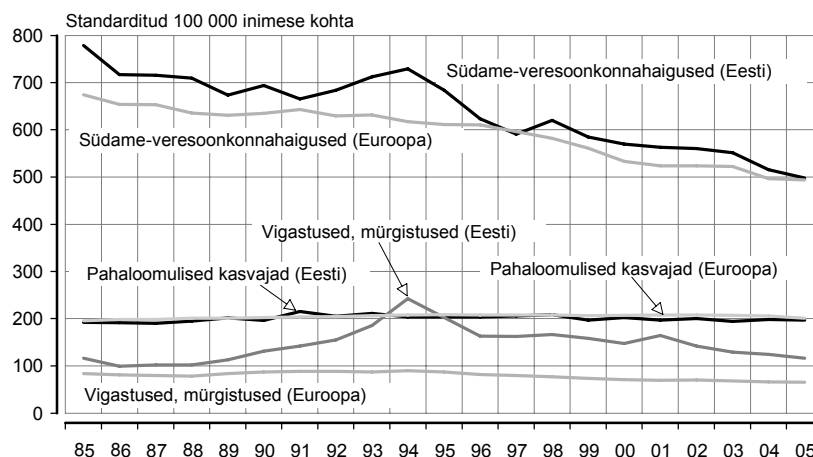
Joonis 13 Piirkondade keskmine eluiga soo järgi, 2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Keskmine eluiga kujundab peamiselt rahvastiku tervisekäitumine. Surmapõhjused annavad elanike tervisest üldistatud pildi. Rahvastiku suremusprotsessis võib eristada nelja epidemioloogilist üleminekut, mida viimasel ajal esitatakse pigem kolme etapina. Lühidalt öeldes tähendab see näljasurma ja nakkuslike epideemiate taandumist seismisesse e endogeensetesse ning degeneratiivsetesse haigustesse suuremise ees. J.-M. Robine (2001) on kahte viimast üleminekufaasi tähistanud koondnimetusega eluea pikendamise ajastu.

Joonis 14 Peamised surmapõhjused Eestis ja Euroopas, 1985–2005



Allikad: Statistikaameti andmed ja MTO andmebaas, 2007.

Modernse ühiskonna ühe peamise surmapõhjuse ehk südame-veresoonkonnahaiguste trend on Eestis samasuunaline nagu mujal Euroopas (v.a kordajate kasv 1990. aastate alguses), olgugi viimaste aastateni tegemist Euroopa Liidu keskmisest veidi suuremate näitajatega. Pahaloomulised kasvaja on suuruselt järgmine surmapõhjus. Standarditud vähisurumuskordajate järgi on viimase kümnendi kasvajatessse suuremus Eestis olnud isegi veidi väiksem kui Euroopas. Euroopaga võrreldaval tasemel ei ole Eesti vigastussurmade näitajate poolest. 1994. aastal ületas Eesti standarditud välispõhjuste surumuskordaja isegi vähisurumuskordajat — seda küll Estonia katastroofi mõjul. Ehkki viimastel aastatel on välispõhjuste surumuskordaja langenud, ei ole see veel jõudnud 1980. aastate keskpaiga näitaja tasemele.

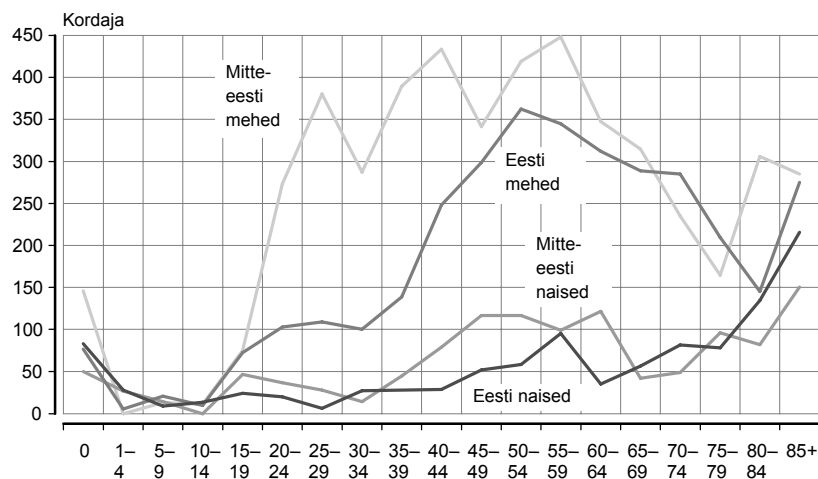
Tabel 2 Surmapõhjuste standarditud surumuskordajad soo ja rahvuse järgi, 2005

Surmapõhjus	Mehed		Naised	
	eestlased	mitte-eestlased	eestlased	mitte-eestlased
Välispõhjusted	168,7	290,4	39,1	58,3
Pahaloomulised kasvaja	300,4	327,2	133,8	143,4
Vereringehaigused	655,1	761,9	357,2	415,2
Kokku	1 357,6	1 717,7	641,9	773,3

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kõigi kolme peamise surmapõhjuse puhul on meeste suuremus naiste omast rohkem kui kaks korda suurem. Samuti ületavad mitte-eestlastest meeste ja naiste surumuskordajad eestlaste omi — eriti suur erinevus vanuse ja soo järgi ilmneb välispõhjustest tingitud surumunäitajate korral.

Joonis 15 Eestlaste ja mitte-eestlaste välispõhjuste surumuskordaja vanuse ja soo järgi, 2005



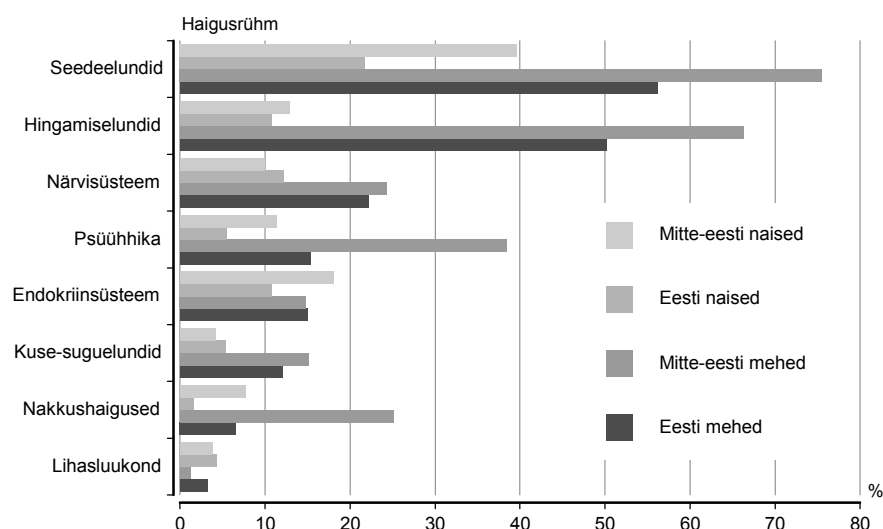
Allikas: Statistikaameti andmed.

Oluliselt suurem on mitte-eestlastest alla aastaste poiste välispõhjustesse suremus ja ligi kolmekordne erinevus avaldub 20–24-aastaste meeste puhul. Mitte-eestlastest meeste kõrgem suremus on iseloomulik kõikidele tööealistele vanuserühmadele ja oluliselt väiksem on vaid 75–79-aastaste välispõhjuste suremuskordaja. Eestlastest meeste välispõhjustesse suremus kasvab oluliselt 40–44-aastastest alates, saavutades maksimumi 50–54-aastaste hulgas. Täisealiste meeste seas ületab eestlaste välispõhjuste suremuskordaja mitte-eestlaste oma vaid 70–74-aastaste puhul. Üldiselt on ka mitte-eestlastest naiste suremuskordajad eesti naiste keskmistest näitajatest suuremad. Siiski ületab 30–34-, 55–59-, 70–74- ja vähemalt 80-aastaste eestlastest naiste välispõhjuste suremuskordaja mitte-eestlaste näitajat või on sellega samaväärsel tasemel.

Sellised suured erinevused viitavad rahvastiku eripärasele riskikäitumisele nii vanuse kui ka päritolu järgi. Kui sotsiaalse sidususe taseme põhinäitajaid on keskmise eluea kasv, siis Eesti kõrge välispõhjuste suremuskordaja on peamisi pärssivaid tegureid sidususe määra suurenemisel. Suremuskordajad vanuse, soo ja rahvuse (või põlisesuse) järgi on abiks konkreetsetele riskirühmadele suunatud ennetustegevuse meetmete kasutuselevõtul. Kirjandusest on teada, et immigrantrahvastiku tavapäraselt madal sidusus asukohamaaga (sotsiaalne kontroll toimib põlvkondlike sidemete kaudu, mis aga immigrantrahvastikul on jäänud päritolumaale) peegeldub eelkõige selle rahvastikurühma suurenevas riskikäitumises. Seetõttu on just välispõhjuste suremusnäitaja immigrantrahvastiku sidususe põhimõõdik. (vt ka Palidda, Frangouli, Papantoniou 1999; Sampson ja Raudenbush 2001)

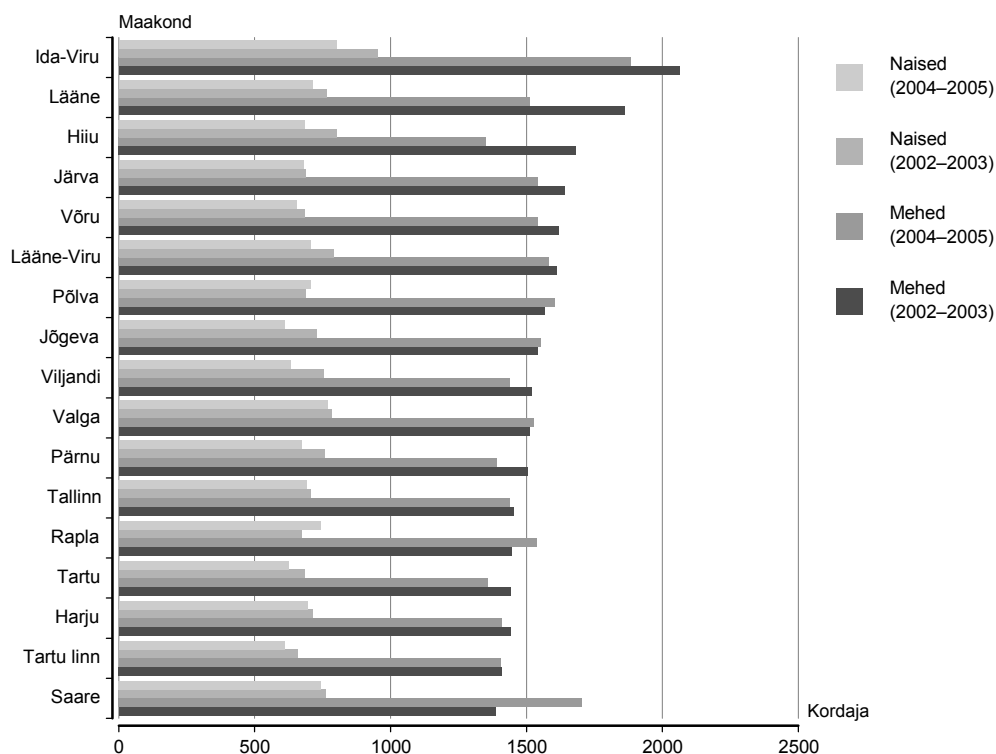
Eestlaste ja mitte-eestlaste kümme peamist surmapõhjust on üldjoontes samad, kuid mitte-eestlastest meestel järgneb seede- ja hingamiselundite haigustele suremus psüühika-häiretesse (peamiselt sõltuvushäired) ja nakkushaigustesse. Samal ajal ilmneb eestlastest meestel pärast kahte esimesena nimetatud haigust suurem suremus närvisüsteemi-haigustesse ja psüühikahäiretesse. Surmapõhjuste järjestuses on rahvuslikud erinevused naiste puhul veelgi suuremad. Kolmele peamisele surmapõhjusele järgnevad mõlemas rahvusrühmas seedeelundite haigused. Eestlastest naised surevad ka närvisüsteemi-, endokriinsüsteemi ja hingamiselundite haiguste tagajärjel, mitte-eestlased pigem endokriin-süsteemi ja hingamiselundite haiguste ning psüühikahäirete tõttu.

Joonis 16 Eestlaste ja mitte-eestlaste suremuskordajad valitud haigusrühma ja soo järgi, 2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Joonis 17 Standarditud suremuskordaja soo ja maakonna järgi, 2002–2003, 2004–2005

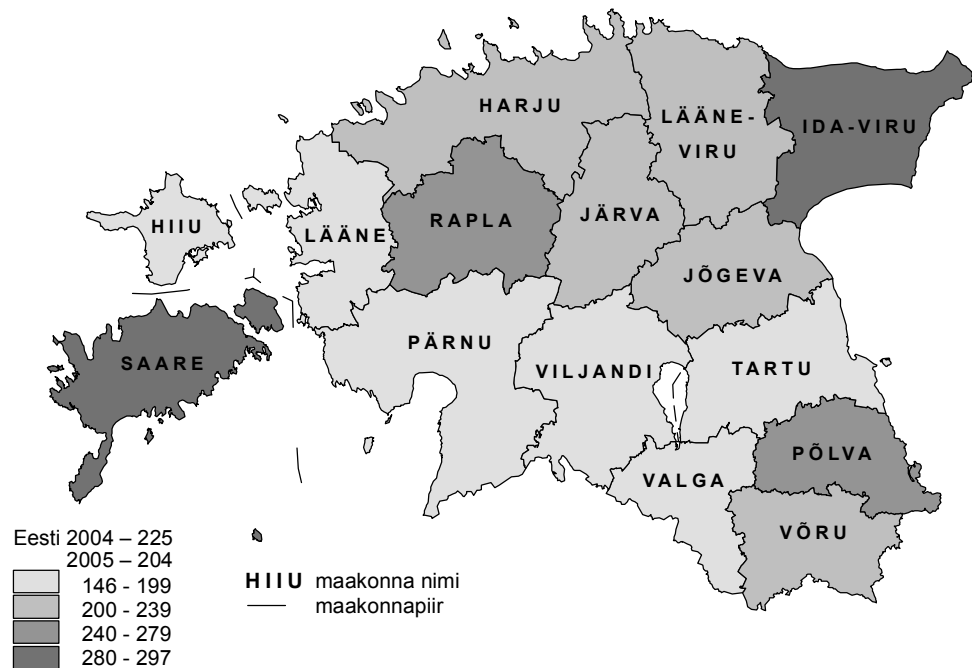


Allikas: Statistikaameti andmed.

Väikeste arvude tõttu on 2002.–2005. aasta andmed maakonna järgi esitatud kahe aasta keskmistena, kuid ikkagi on juhuslikel kõikumistel oma mõju. Siiski võib standarditud suremuskordaja alusel öelda, et kõige rohkem mehi sureb Ida-Viru, Lääne ja Hiiu maakonnas, kõige vähem Tartu maakonnas ja Tartu linnas, ka Harju ja Rapla maakonnas. Naiste kahe aasta keskmised näitajad on veelgi ebaühtlasemad. Üldistatult võib öelda, et naiste suremus on samuti suurem Ida-Viru ja Valga maakonnas, aga ka Saare, Hiiu ja Lääne maakonnas. Paremad suremusnäitajad on Tartu maakonnas ja Tartu linnas, Jõgeva ning Võru maakonnas.

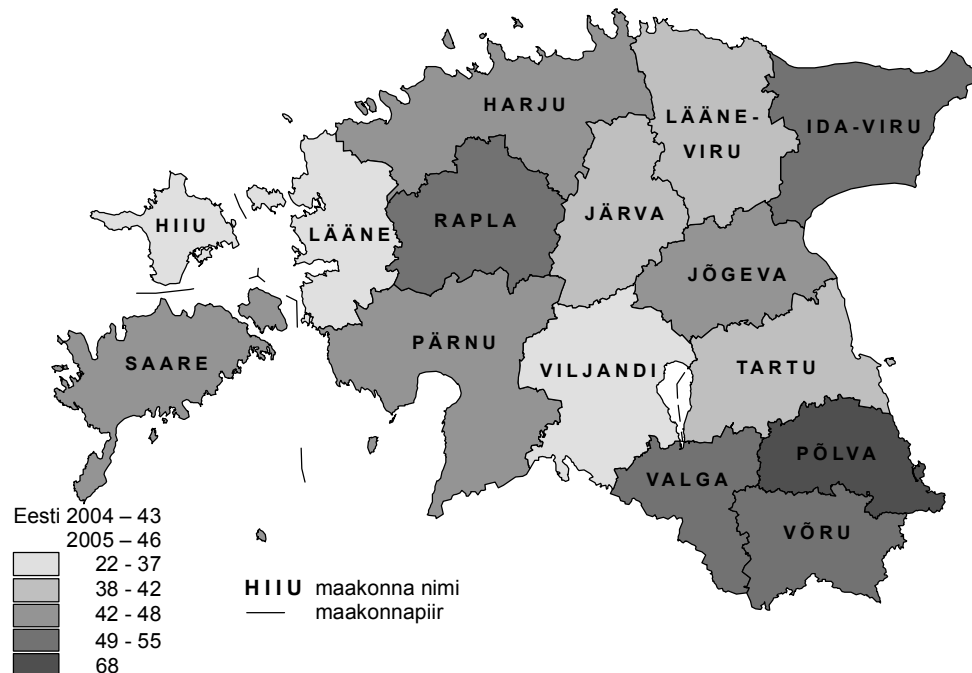
Kõige rohkem mõjutavad suremuskordajate maakondlikku kõikumist vigastussurmad, sest näiteks mitme inimese hukkumisega lõppenud liiklusavarii suurendab oluliselt maakonna vastavat suremusnäitajat. 2004.–2005. aasta kõrgeimad meeste standarditud välispõhjuste suremuskordajad olid Saare maakonnas, aga ka Ida-Viru, Rapla ja Põlva maakonnas. Ka naiste vigastussurmade puhul kerkivad esile samad maakonnad, kuid suurimate näitajatega eristub Põlva maakond, millele järgnevad Valga ja Võru maakond. Kindlasti on nimetatud maakondade suure välispõhjustesse suremuse taga ka lisaaspekte, mõistmaks sellise madala sidususe määra tagamaid. Järgnevalt antakse rahvastiku peamiste sidusrühmade arengu ülevaade kahe rahvaloenduse vahelisel perioodil, et paremini mõtestada neid põhjaluseid, mille abil saab suurendada ühiskonna sidusust.

Kaart 1 Meeste standarditud suremuskordaja maakonna järgi (õnnetusjuhtumid, mürgistused ja traumad), 2004–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Kaart 2 Naiste standarditud suremuskordaja maakonna järgi (õnnetusjuhtumid, mürgistused ja traumad), 2004–2005



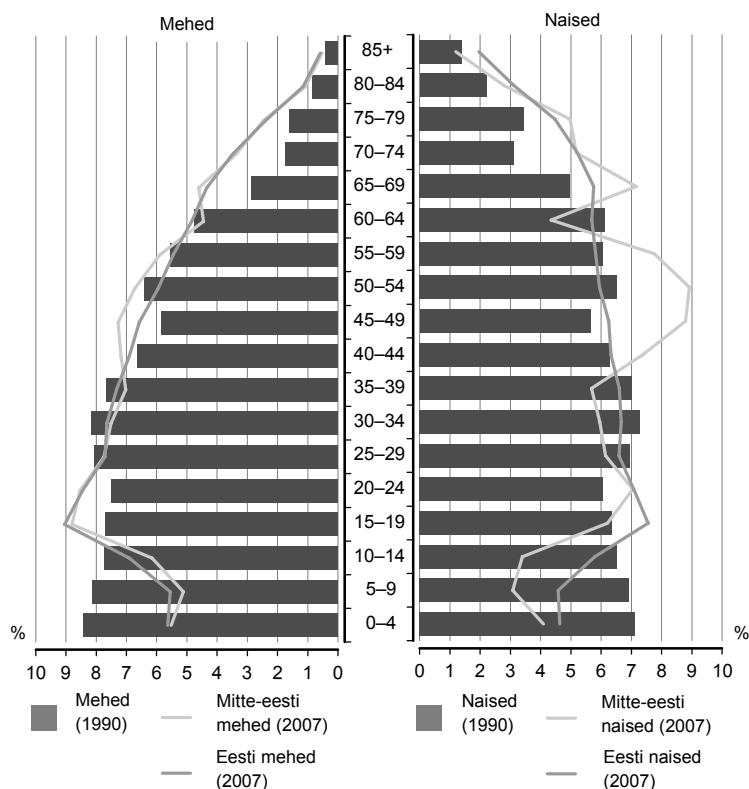
Allikas: Statistikaameti andmed.

Rahvastiku sidusrühmade areng rahvaloendustevahelisel perioodil

Vanuskoosseis

Rahvastiku vanuskoosseis väljendab kõige üldisemalt rahvastikku kujundavate protsesside koondmõju. Viieteistkümne aasta arengu tulemusena kerkib esile kaks põhitrendi, mis järgmistel kümnenditel avaldavad olulist mõju Eesti arengule. Kõigepealt on eespool kirjeldatud sündimuse langustrend märgatavalt muutnud nooremaelise rahvastiku arvu. Arvestada tuleb ka viimastel aastatel rahvastikupüramiidis veidi suurenenud lastealiste osatähtsusega, millel on edaspidi mõju paljudele protsessidele (lasteaia- ja koolikohtade nõudlus, sõjaväkke ja kõrgkooli astujate arv, sünditusealiste ja sündivate põlvkondade arv, tööleasujate arv). Kõige rohkem tuleb aga arvestada kõige suuremaarvulise ja kõige väiksemaarvulise põlvkonna samaaegse jõudmisega vastavatesse elufaasidesse ja sellega kaasnevaid vastassuunalisi mõjusid. Seega peab piirkondlikul tasandil eeskätt arvestama rahvastiku muutustega — vastasel juhul otsustatakse planeerimistasandil kergekäeliselt vähendada lasteaiakohti ja koondada õpetajaid, ehkki varsti läheb muuks tegevuseks antud lasteaiahooneid ja mujale suundunud pedagooge uuesti vaja. Teise peamise trendina kujundab Eesti tulevikku rohkem kui poolteist sajandit tagasi alanud vananemisprotsess. Viimane on jõudnud faasi, kus rohkem kui kaks korda suurenenud eluea tagajärg on arvukas vanurite põlvkond. Ühiskonna sidususe määra kasvatamisel on just nende roll kujunemas määravaks.

Joonis 18 Eestlaste ja mitte-eestlaste vanuskoosseis soo järgi, 1990, 2007



Allikas: Statistikaameti andmed.

Eesti meeste pikaajalise kõrgema suremistaseme tulemuseks on ebaproportsionaalselt suur naiste osatähtsus vanemates põlvkondades — olukord ei paista lähema 30–40 aasta vältel muutuvat ja nii kujuneb sellest lähikümnenditel Eesti ühiskonna sidususe põhiküsimusi. Immigrantrahvastiku mõju ilmneb mitte-eestlaste arvukusena teatud vanuses — meeste liigsuremuse tõttu eeskätt mitte-eesti naiste seas. Pensioniealiste hoogsasse juurdekasvu panustab lähiaastatel eelkõige viimati nimetatud rahvastikurühm.

Rahvus ja põlisus

Eesti geopoliitilise asukoha tõttu ei olnud rahvusriigi kujunemise ajal tegemist eriti homogeense rahvastikuga (vt Katus, Puur, Sakkeus 2000). Rahvuslik heterogeensus suurenes 11–12%-st 1920.–1930. aastatel 39%-ni 1989. aastal, vähenedes mõnevõrra

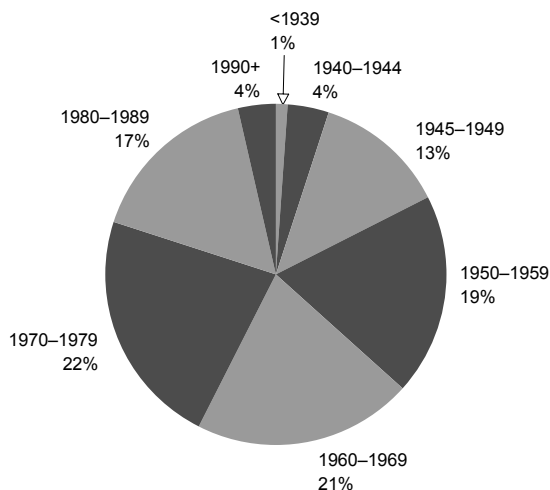
2000. aastaks. Praegu hõlmavad rohkem kui 140 rahvust ligikaudu 32% rahvastikust. Rahvusliku heterogeensuse kõrval on tähendusrikkam see, kui suur hulk teistest rahvustest inimesi seostab end antud territooriumiga päritolumaa mõttes ehk kui paljudel on juured Eestis. Rahvusvaheliselt mõõdetakse seda kahe näitajaga: (a) välissündinute osatähtsus — määratleb väljaspool riigi territooriumi sündinud; (b) immigrantrahvastiku osatähtsus — mõõdab riigi territooriumiga seotust kahe põlvkonna kaudu. Viimasel juhul ei ole kumbki vanematest sündinud huvipakkuva riigi territooriumil. Immigratsiooni uurimine on suhteliselt noor teadus ja enamikes Euroopa maades on immigrantrahvastik Eestiga võrreldes mõnevõrra hilisem nähtus. Seetõttu ei ole ka teada, kas ja kuidas muutub immigrant-rahvastiku kolmanda põlvkonna käitumine — Eesti peaks vähemalt rahvaloendustes esile tooma kolme põlvkonna järjestikuse elamise enda territooriumil (*The Demographic ... 2002*). Indiviidi seisukohalt on sünnimaa sotsiaalne ja looduslik keskkond, samuti vanematekodu ja sünnimaa sotsiaalne ühtekuuluvus üliolulised näitajad, võimaldamaks ühiskonnaga kohanemist. Nende sidemete kaudu sotsialiseerub isik samasse geodemograafilisse keskkonda kui põlisrahvastik (Katus 1999).

1989. aasta rahvaloenduse andmed võimaldasid esimest korda hinnata välissündinute osatähtsust, mis tol hetkel hõlmas rohkem kui 26% kogurahvastikust. 1990. aastate ühiskonnamuutused vähendasid oluliselt välisrände mahtu. Immigrantrahvastiku kõrgem suremustase, puudulik rändearvestus ning 2000. aasta alaloendus (eriti linnades kui peamiselt immigrantrahvastiku asualal) on suuremal määral puudutanud just välissündinute ja immigrantrahvastiku arvestust viimastel kümnenditel. Nii vähenes välissündinute osatähtsus 2000. aastaks 18,4%-ni, immigrantrahvastiku osatähtsus hõlmas veidi alla veerandi — 24,4%.

Kuigi rahvuslikke enesemääratlusi on 1989. aastaga võrreldes lisandunud, on mingil määral vähenenud mitte-eestlaste osatähtsus rahvaloendustevahelisel perioodil — 38,5%-st 31,5%-ni. Viieteistkümneme aasta oluline trend on slaavistumine. Kindlasti on põhjuseks teiste rahvusriikide avatud piiride poliitika Eesti taasiseseisvumise järel. Nii on endised suuremad kogukonnad (ingerlased, sakslased ja juudid) arvukalt rännanud etnilisele kodumaale, vähendades sellega märkimisväärselt teiste rahvuste üldist osatähtsust, suurendades samal ajal aga slaavlaste osatähtsust mitte-eestlaste hulgas. Kui 1989. aastal hõlmasid kolm idaslaavi rahvust (venelased, ukrainlased, valgevenelased) mitte-eestlastest ligi 80%, siis 2000. aasta rahvaloenduse järgi oli neid juba üle 90%, sealjuures ilmnes ka nende hulgas venelaste osatähtsuse oluline suurenemine. Venelased hõlmasid juba 88% kõigist Eestis asuvatest slaavlastest.

Rändelainete mõju tuleb ilmsiks, kui vaadata välissündinute jaotust sisse-rändeaasta järgi. Olgugi et välissündinud on suhteliselt võrdselt jaotunud viie sõjajärgse kümnendi vahel, on nende osatähtsust kõige rohkem suurendanud 1970. aastate rändelaine.

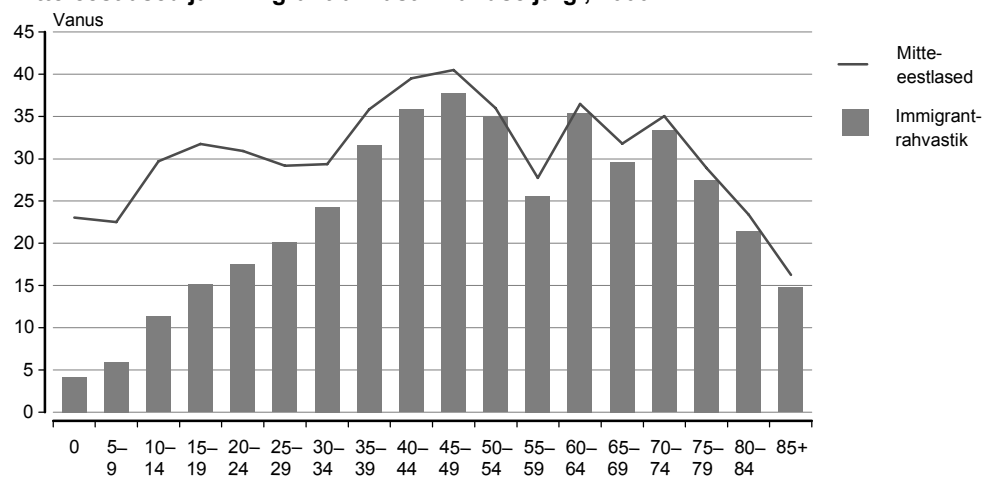
Joonis 19 Välissündinud sisse-rändeaasta järgi, 2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

Rändelainete tulemusena moodustunud immigrantrahvastik ei ole vanuseti ühtlaselt jaotunud. Vanemas tööeas (35–54) hõlmab immigrantrahvastik rohkem kui 30%, ulatudes 45–49-aastaste puhul üle 35% vastava vanuserühma rahvastikust. Immigrantrahvastiku rändelaineid peegeldav vanuskoosseis avaldab veel lähema 25 aasta jooksul olulist mõju eelkõige ebaproportsionaalselt suure tööeas väljaiva kontingendi tõttu. Samal ajal on 25 aastat piisavalt pikk aeg, et põhiliselt immigrantidest tööjõudu kasutavad majandusharud suudaksid oma tegevust ümber korraldada. Tähelepanu väärib immigrantrahvastiku kolmanda põlvkonna teke alates 30-aastaste põlvkonnast. Arvestades viimase aasta sündmusi, tuleb tunnistada, et ilmselt ei ole viie aastakümne jooksul põlisrahvastikku nõukogude ühiskonda integreerinud sisseerännanud ja nende järeltulijad suutnud 15 aastaga kohaneda selle asukohariigi tavade ja käitumismallidega, kus juba kolmandat põlve elatakse.

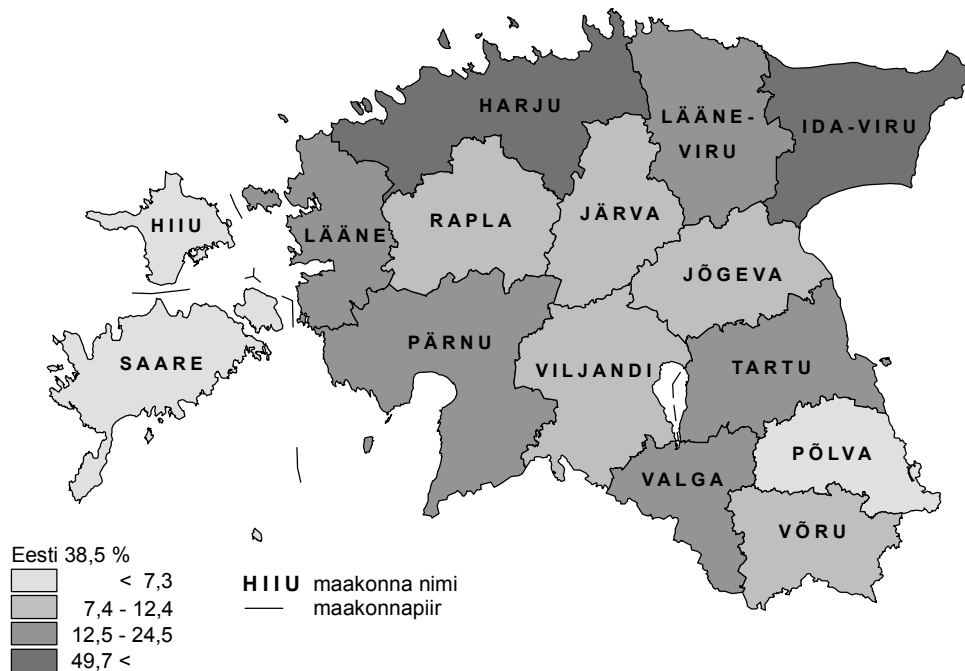
Joonis 20 **Mitte-eestlased ja immigrantrahvastik vanuse järgi, 2000**



Allikas: Statistikaameti andmed.

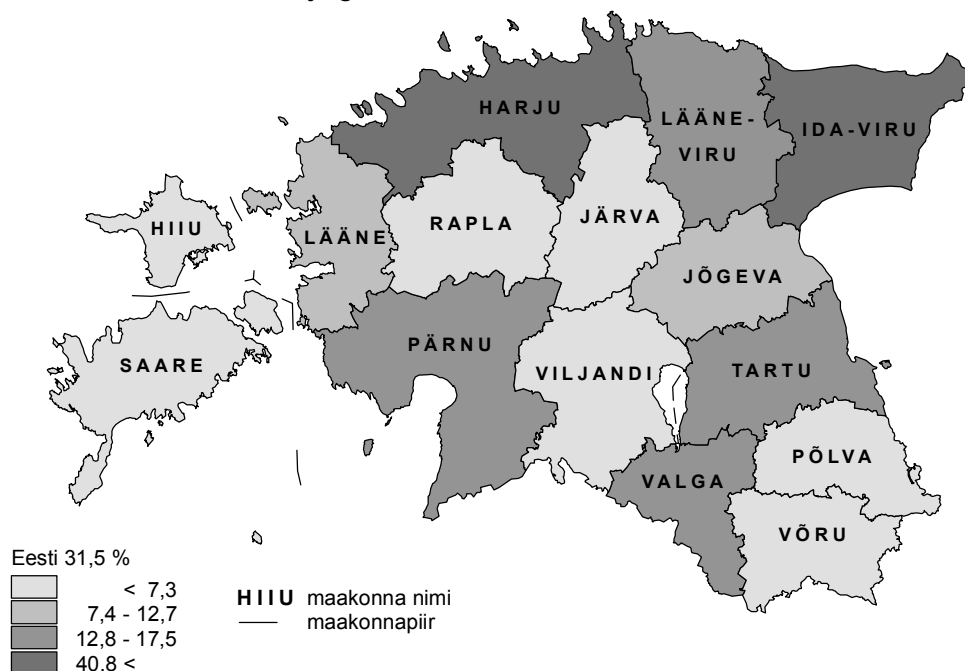
Sidususe seisukohalt on oluline jälgida immigrantrahvastiku käitumist kõigis sotsiaalsetes põhiprotsessides. Immigrantrahvastiku suure osatähtsuse tõttu eristub Eesti enamikest Euroopa riikidest, olles võrreldav vaid Šveitsiga (vt *The Demographic ... 2002*). Arvestades immigrantide kolmanda põlvkonna teket nooremates vanuserühmades, on rahvastiku-sündmuste kajastamiseks vaja infot nii vastaja kui ka tema vanemate ja vanavanemate sünnikoha kohta. Niikaua kui sedalaadi andmeid ei ole, on oluline peale immigrantrahvastiku tunnuse kasutada ka rahvusliku enesemääratluse alusel eristavat rahvuse tunnust. Siiski võib see osutada diskrimineerivaks Eesti peamise vähemusrühvuse ehk põlisvenelaste suhtes — seetõttu tuleb püüda igal võimalusel eristada põlistunud ja kolmanda põlve immigrandijuurtega mitte-eestlasi.

Eriti ilmekalt tuleb mitte-eestlaste ja välissünninute vahekord esile Jõgeva maakonnas, mis on põlisvenelaste suurim ajalooline asuala. Mitte-eestlaste osatähtsus on kõigis maakondades kahanenud, kuid variatsioon maakondade vahel on kasvanud. Väikseima mitte-eestlaste osatähtsusega (alla 2%) on saartel asuvad maakonnad (nagu ka 15 aastat tagasi), mandrimaakondadest Võru, Viljandi, Järva, Põlva ja Rapla maakond (5–7%). Suurim on mitte-eestlaste osatähtsus Tartu, Valga, Harju ja Ida-Viru maakonnas (17–79%). Jõgeva maakonnas on mitte-eestlasi 10% ringis.

Kaart 3 Mitte-eestlased maakonna järgi, 12.01.1989^a

^a Aluseks on 2000. aasta halduspiirid.

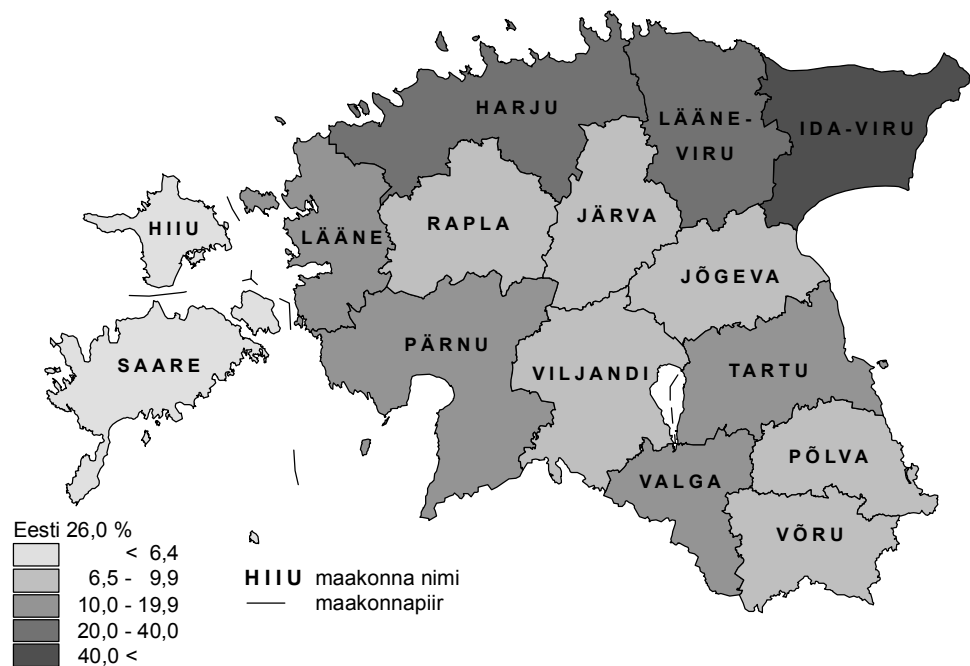
Allikas: Statistikaameti andmed.

Kaart 4 Mitte-eestlased maakonna järgi, 31.03.2000



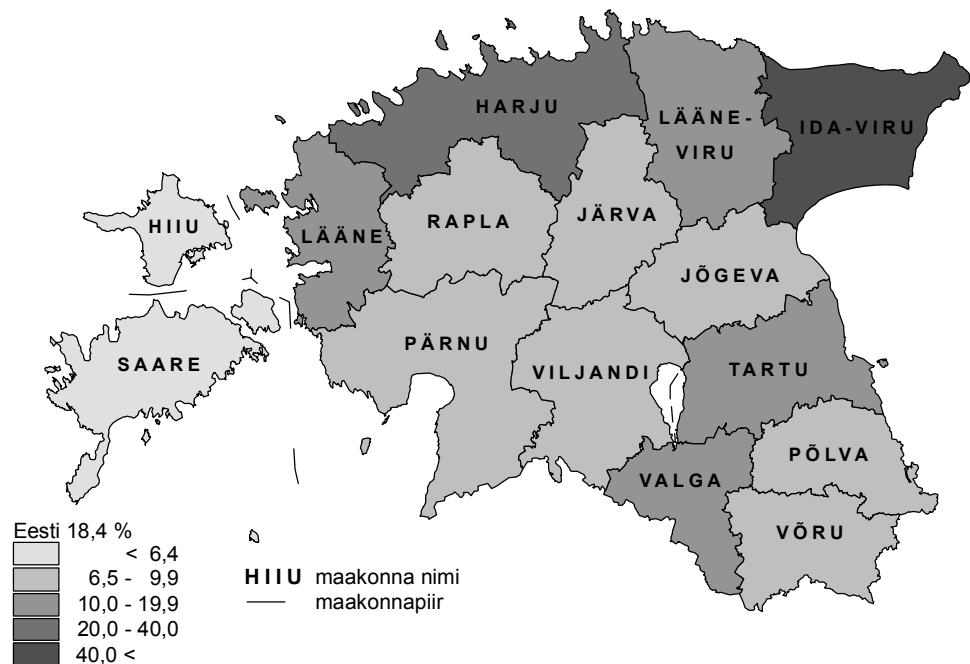
Allikas: Statistikaameti andmed.

Eespool nimetatud väikese mitte-eestlaste osatähtsusega maakonnad eristuvad ka madala välissündinute taseme poolest. Nende hulka lisandub mandrimaakondadest väikseima välissündinute osatähtsusega Jõgeva maakond (6,5%). Ometigi on ka see suhteliselt madal tase Euroopa mastaabis suhteliselt kõrge, ületades näiteks Tšehhi, Soome, Portugali, Hispaania või Norra vastavat näitajat ja jäädes veidi alla Inglismaa omale (*United ... 2007*). Välissündinute osatähtsus on teadaolevalt väga suur Ida-Viru ja Harju maakonnas — vastavalt 42 ja 23%, kuid ka Valga, Lääne-Viru, Tartu ja Lääne maakonna 10%-st kõrgem välissündinute tase on võrreldav Rootsi või Hollandi vastava näitajaga.

Kaart 5 Välisriigis sündinud maakonna järgi, 12.01.1989^a

^a Aluseks on 2000. aasta halduspiirid.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kaart 6 Välisriigis sündinud maakonna järgi, 31.03.2000

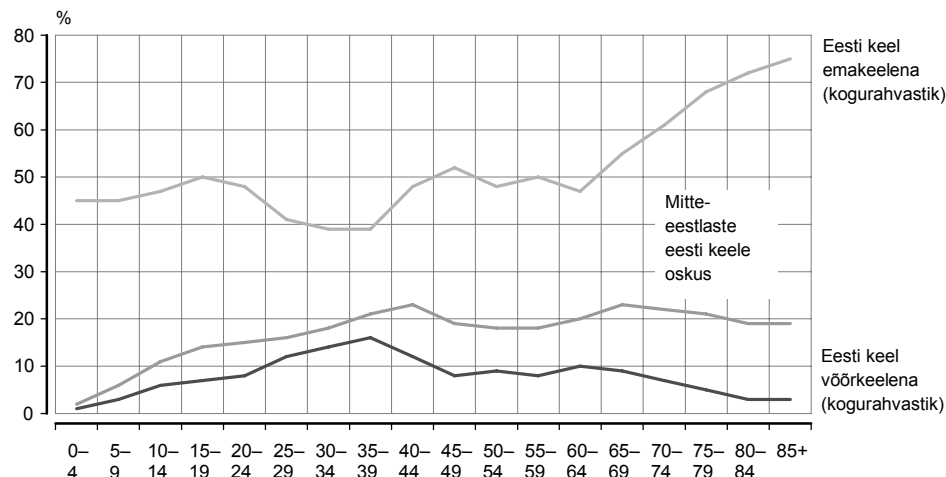


Allikas: Statistikaameti andmed.

Immigrantrahvastiku sidususe ja asukohamaa keeleoskuse taseme vahel on otsene seos (*Integrating ... 2003*). Keeleoskus avardab tunduvalt konkurentsivõimet tööturul ja aitab Eesti immigrantrahvastikul väljuda omaaegsest nõukogulikust segregeeritud majandusruumist (eelkõige ekstensiivne tööstuse arendamine tingis välistööjõu massilise sissetoomise). 1989. ja 2000. aasta rahvaloenduse andmete võrdlusest selgub, et 50-aastase venekeelses ühiskonda lõimumise tagajärjel oli 25–64-aastaste eestlaste vene keele oskus ligikaudu 90% tasemel. Samal ajal iseloomustas 1989. aastal täisikka

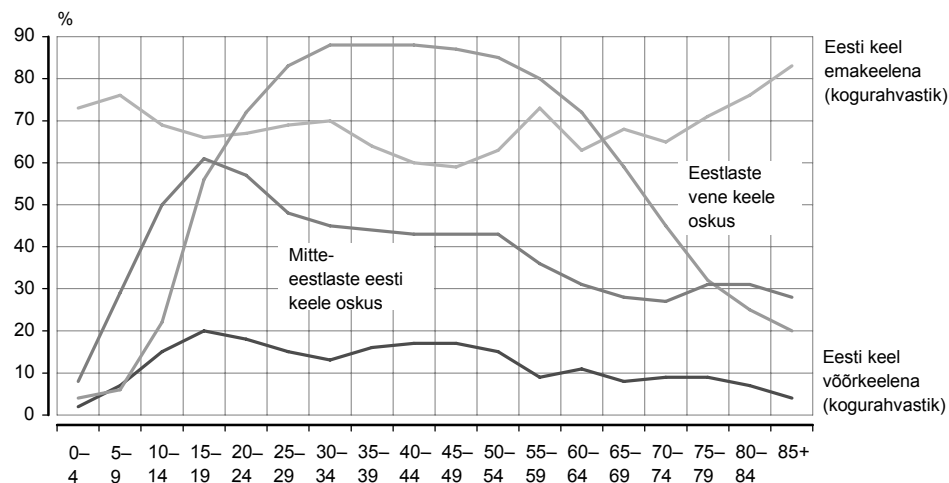
jõudnud mitte-eestlasi vanemate põlvkondadega võrreldes madalam eesti keele oskus. 2000. aastal oskas tööealistest mitte-eestlastest eesti keelt 40% ja esimest korda ületas 10–24-aastaste eesti keele oskus 50% piiri. Samas tähendab selline areng, et eesti keele oskus on endiselt väga madalal tasemel ja nõuab immigrantrahvastiku lõimumisprotsessis suurt tähelepanu, tagamaks sidusust asukohamaaga.

Joonis 21 Eesti keele oskus, 1989



Allikas: Katus, Puur, Pöldma, 2005.

Joonis 22 Eesti ja vene keele oskus, 2000

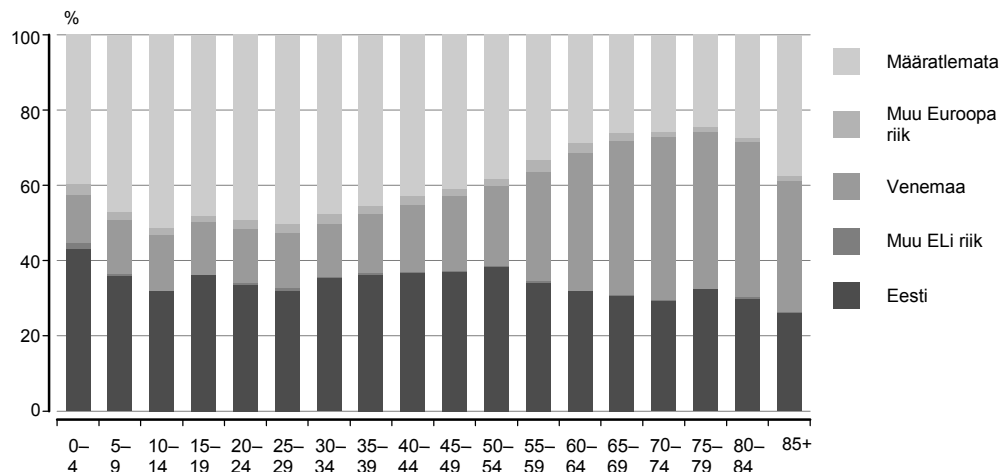


Allikas: Statistikaameti andmed.

Eesti immigrantrahvastiku sidususemäära kirjeldab peale eeltoodu ka kodakondsuse määratlus — eeskätt sõltuvuses sünnimaast. Immigratsioonivoogude iga lainega kaasati sisseändav rahvastik üha suuremalt alalt. Enesemääratluselt vene rahvusest inimesed on pärit eri regioonidest, millega seostub erinev sotsiaalne ja kultuuritaust. Nõukogudeaegse sisseände viimastel kümnenditel tekkis täielikult sovetiseerunud immigranditüüp, kellele tagati selleaegse migratsioonipoliitika raames sotsiaalsed ja materiaalsed erioigused. Nagu eespool mainitud, pärineb rohkem kui kolmandik Eesti immigrantrahvastikust 1970.–1980. aastate rändelainetest. Arusaadavalt tähendas Eesti riigi iseseisvuse taastamine nende jaoks erioigustest ilmajäämist. Mõnda aega säilisid immigrantide teatud eelised Eesti iseseisvumisprotsessi algaastatel juhul, kui nad ei sidunud end kindlalt asukohariigiga (Eestiga). Eelkõige võimaldas Eesti kodakondsusest hoidumine 1995. aastani vana passi alusel lihtsustatult Venemaa piiri ületada. Ilmselt just nende immigrantide järeltulijad ei ole suutnud senini otsustada, millise maa kodanikud nad tahavad olla — olgu selleks siis päritolumaa või Eesti. Eespool toodud 2000. aasta rahvaloenduse

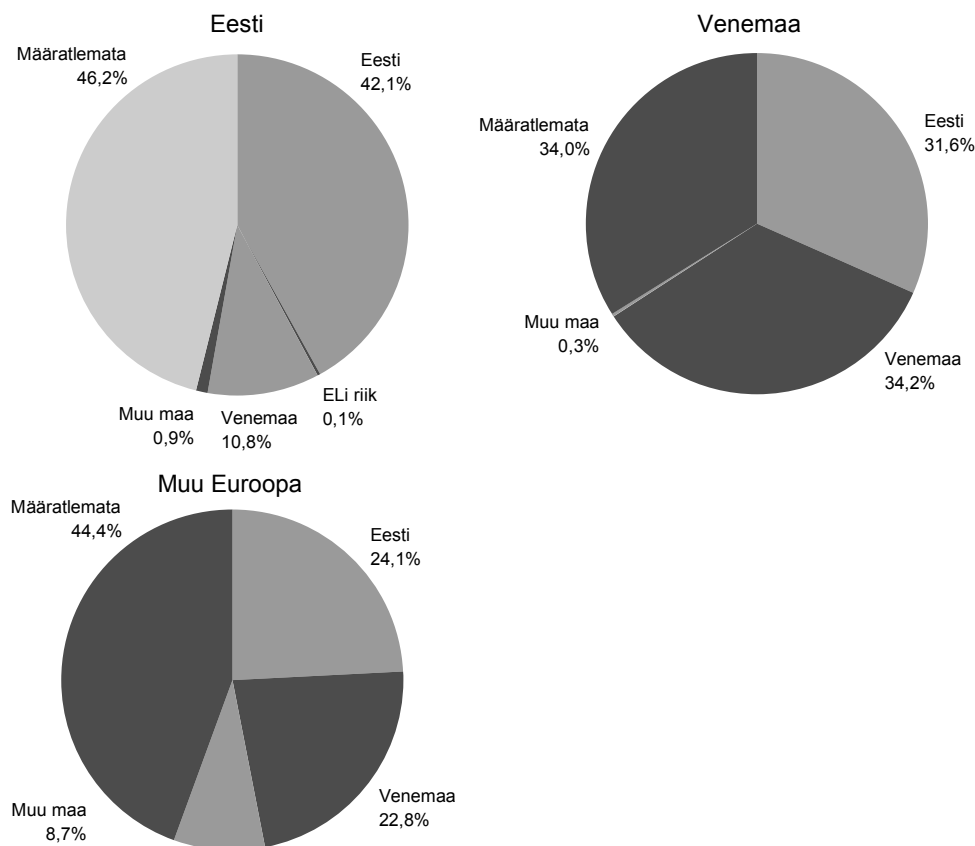
andmed eesti keele oskuse kohta kummutavad väite, nagu oleks eesti keele oskus nimetatud rahvastikurühma kodakondsuse valikul pärssiv tegur. Kirjeldatud eesti keele oskuse taseme puhul saaks Eesti kodakondsuse tunduvalt rohkem 10–59-aastastest immigrantidest, tegelikult aga suureneb nooremates vanuserühmades määratlemata kodakondsusega isikute osatähtsus. Seega on immigrantrahvastiku hulgas määratlemata kodakondsusega isikuid ligi 40%, kolmandikul on Eesti ja veerandil Venemaa kodakondsus. Immigrantrahvastiku heterogeensuse tõttu tuleb arvestada, et nende sidususemäär asukohamaaga on väga erinev ja osa immigrante ei ole kindlasti huvitatud suuremast sidususest ühiskonnaga, kus nad elavad.

Joonis 23 Immigrantrahvastik vanuse ja kodakondsuse järgi, 2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

Joonis 24 Eestis, Venemaal ja teistes Euroopa riikides sündinud immigrantrahvastik kodakondsuse järgi, 2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

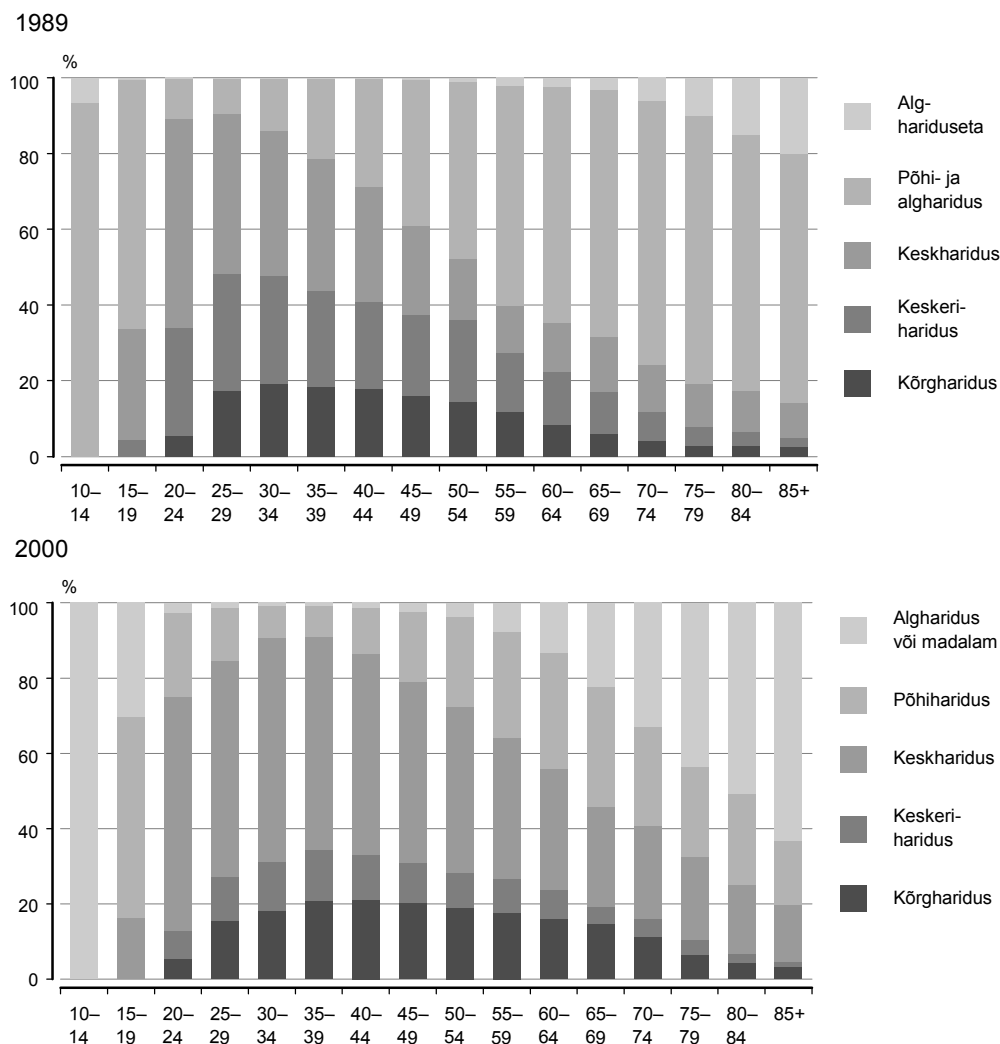
Hüpoteesi immigrantrahvastiku vähesest kohandumistahtest asukohamaaga kinnitab ka immigrantide kodakondsuse sõltuvus päritolumaast. Võiks eeldada, et siin sündinud on enamjaolt Eesti kodakondsusega ja määratlemata kodakondsust on nende seas vähe. Eestis sündinute osatähtsus immigrantrahvastikus küünib ligi 35%-ni, Venemaal sündinud hõlmavad 48% ja muudes riikides sündinud 17%. Sünniriigist olenemata on määratlemata kodakondsusega isikute osatähtsus kõikidel juhtudel suurem, kui päritolu järgi võiks eeldada. Kindlasti väärib just see osa immigrantrahvastikust eritähelepanu, sest sotsiaalsest probleemist võib kujuneda julgeolekupoliitiline probleem, kui nii arvukas rahvastikurühmas süveneb jäik vastuseis enda asukohamaaga sidumisele — seda enam, kui see vastupanu ei vähene ka pealekasvavate põlvkondadega.

Haridus

Sotsiaalse sidususe seisukohalt määrab ühiskonnas toimetuleku tihtipeale rahvastikurühma haridusstruktuur, mis paljusi kujundab valikuvõimalused tööturul. Rahvastiku hariduse kasv võimaldab majandusstruktuuridel tööjõuressurssi efektiivsemalt kasutada ja loob eeldused tööjõumahuka majandusarengu piiramiseks. Keskmiselt kõrgemalt haritud rahvastiku arv Eestis suureneb. Olgugi et rahvaloenduste haridusklassifikaatoreid ja andmete esitust ei saa üksüheselt võrrelda, võib siiski öelda, et kahe rahvaloenduse vahelisel perioodil on keskharidusest kõrgema haridusega rahvastiku osatähtsus kasvanud 10%. Vanemate kui 10-aastaste hulgas oli 2000. aastaks vähemalt keskharidusega üle 60%. Sidusust mõjutab aga hoopis rohkem 15–19-aastaste haridustaseme oluline langus: kui 1989. aastal oli keskhariduse omandanute osatähtsus selles põlvkonnas üle 30%, siis 2000. aastal ei küündinud see isegi 20%-ni. Loomulikult on selle taga keskastmes veedetud aeg — haridusaastate arv rahvaloendustevahelisel perioodil kasvas. Seetõttu ei saagi näiteks eeldada, et nüüdisaegse 12-aastase keskkooli puhul oleks keskharidus 19-aastaselt käes (pikka aega omandasid immigrandid keskhariduse 10 aastaga). Kahjuks jätkub sama trend ka järgmises kahes vanuserühmas. 20–24-aastaste seas hõlmas vähemalt keskhariduse omandanute osatähtsus 11 aasta tagusest tasemest vaid kolm neljandikku ja 25–29-aastaste rühmas oli see 10% väiksem kui eelmise rahvaloenduse ajal.

Eesti jätkusuutlikku majandusarengut pärsib ka kõrgharitud rahvastiku väiksem osatähtsus nooremates vanuserühmades. Pealegi on kõrghariduses keskmine haridusaastate arv 1980.–1990. aastatega võrreldes hoopis kahanenud. Vähesel määral kompenseerib seda keskastmes omandatud haridusaastate arv. Kõrgharitude osatähtsus on kasvanud alates 35-aastastest ja pensioniikka jõudvate grupis ning järgnevas neljas vanuserühmas on see 1989. aastaga võrreldes üle kahe korra suurem. Kõrgharitude suurem osatähtsus 65–69-aastaste seas võrreldes 20–24-aastastega on ühelt poolt seotud nõukogudeaegse kohustusliku keskharidusega, mis oli suuremale osale rahvastikust eluea jooksul kõrghariduse omandamiseks vajalik baas. Teiselt poolt on üldteada ka kõrgharitude keskmisest pikem eluiga, mis suurendab kõrgharitud rahvastiku osatähtsust vanemates vanuserühmades. Oma mõju võib olla ka 1990. aastatel Eestisse elama asunute vanemal vanusstruktuuril ja haridusselektiivsel väljarändel (Eestisse on elama jäänud kõrgema haridusega rahvastik). Siinkohal tuleb noorema vanuserühma puhul kindlasti arvestada 2000. aasta rahvaloenduse alakaetusega, s.t Eestist väljapoole haridust omandama siirdunud noored võivad naastes keskmist haridustaset tõsta (sh suurendada kõrgharidusega rahvastiku osatähtsust). Oma mõju avaldab ka nooremate vanusegruppide hilisemale eale nihkuv kõrghariduse omandamine. Ometi tuleb majandusstruktuuridel arvestada, et vajaliku haridustasemega tööjõu tööeast väljujate asendamiseks saavad nad vanemaealiste hulgast, kui senini harjutud.

Joonis 25 Eesti rahvastiku haridus vanuse järgi, 1989, 2000



Allikad: Katus, Puur, Põldma, 2005 ja Statistikaameti andmed.

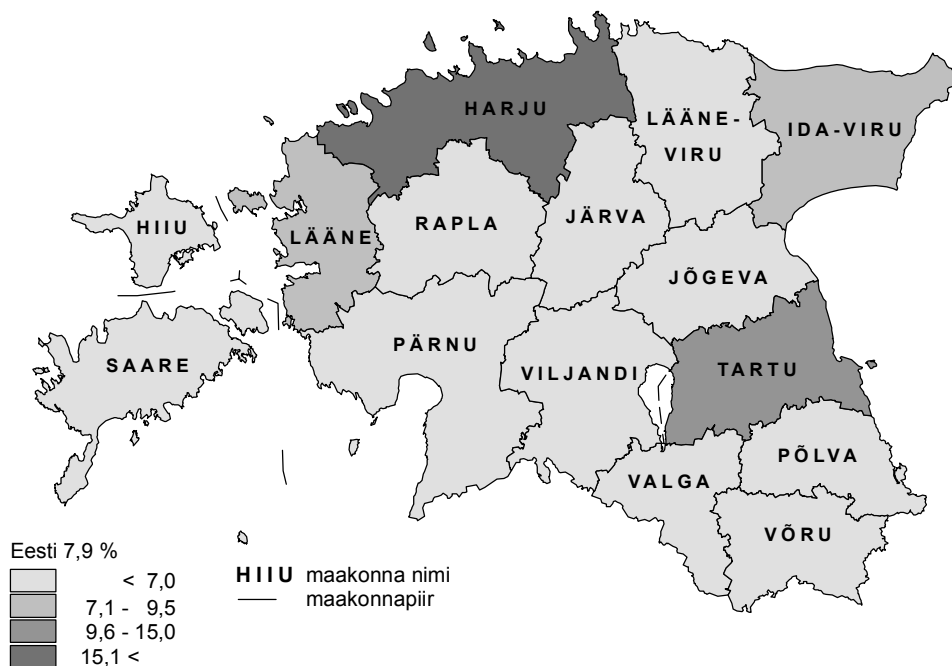
Eesti põlis- ja immigrantrahvastiku haridustasemeid võrreldes ilmneb, et immigrantide keskmine haridustase on kõrgem: ligi viiendik rohkem on neid, kes on omandanud vähemalt keskhariduse (immigrantrahvastikust 69%). Põlisrahvastikus on vähemalt keskharidusega isikute osatähtsus ligikaudu 57%. Ka kõrghariduse puhul on immigrantide tase põliselanike omast umbes veerandi võrra kõrgem — vastavalt 15% ja 12%. Kindlasti peab siinkohal meenutama, et immigrantrahvastiku enamiku põlvkondade haridusaastate arv on sama taseme omandanud põlisrahvastikuga võrreldes vähemalt aasta võrra väiksem, mõne sünnipõlvkonna puhul küünib vahe isegi kahe aastani. Samuti tuleb tähele panna, et haridusjaotus ei ole vanuseti ühtlane.

Vähemalt keskharidusega immigrantrahvastiku suuremat osatähtsust põhjustavad valdavalt vanemad kui 75-aastased ja 15–19-aastased — põlisrahvastiku samade vanuserühmadega võrreldes on ülekaal ligikaudu 30%. Sellist haridusjaotust tuleb põhjendada nii väljarände selektiivsusega (haritum osa immigrantrahvastiku vanemaealisest põlvkonnast on kauem elus ja jäänud Eestisse elama) kui ka haridustaseme omandamise aastate erinevusega põlisrahvastikuga võrreldes. Vahepealsetes vanusegruppides on vähemalt keskhariduse omandanute osatähtsus immigrantrahvastikus 3–10% suurem kui põlisrahvastiku samaealiste hulgas. Kõrgharidusega immigrantrahvastiku vanusjaotus ei erine niivõrd palju põlisrahvastiku omast. Põlisrahvastiku nooremates vanuserühmades ja 50–74-aastaste hulgas on kõrgharitute osatähtsus suurem või võrdne immigrantrahvastiku vastava näitajaga. Kokkuvõtvalt tuleb nentida, et Eesti immigrantide hea haridus annab neile teiste Euroopa maade immigrantidega võrreldes väga hea positsiooni, mistõttu tööturul toimuvat tuleks hinnata just sellest lähtuvalt.

Kahe rahvaloenduse vahelisel perioodil ligi viiendiku kasvanud kõrgharitute osatähtsuse taga on eelkõige vanemad põlvkonnad (vanemate kui 10-aastaste seas). See trend

peegeldub ka maakondades. Vaid Tartu maakonnas, kus kõrgharitute juurdekasv on 11 aastaga olnud rohkem kui 26%, on see vanuseti ühtlasemalt jaotunud. Kõrgharitute osatähtsusest ületab Tartu maakonda (15%) vaid Harju maakond, kus kõrgharidusega rahvastiku osatähtsus on Eesti suurim — 17%. Neile järgnevad hoopis madalama tasemega Ida-Viru (9,7%), Pärnu (8,4%) ja Viljandi maakond (8,1%). Kõrgharitute osatähtsus on väikseim Võru (7%), Lääne-Viru (7%), Valga (7,1%) ja Järva maakonnas (7,1%). Kuigi näiteks Võru maakonnas avaldub 15 aasta suuremaid kõrgharidusega rahvastiku juurdekasve Tartu kõrval, on nende maakondade rohkem kui kahekordne kõrgharitute osatähtsuste vahe sidususe seisukohalt kindlasti Võru maakonnale pärssiv tegur.

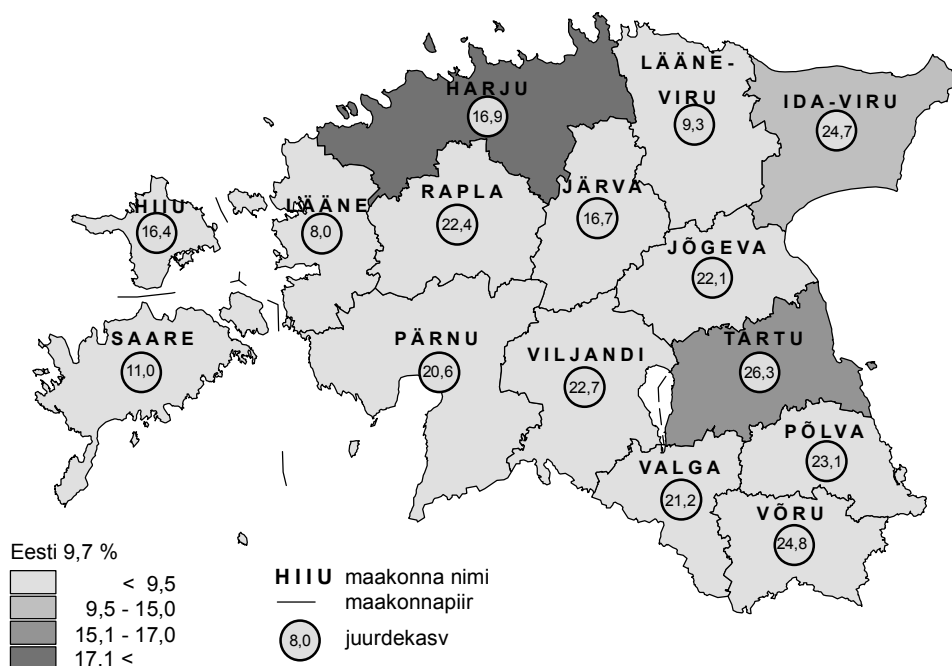
Kaart 7 Kõrgharidusega rahvastik^a maakonna järgi, 12.01.1989^b



^a Hõlmatud on vähemalt 10-aastased. ^b Aluseks on 2000. aasta halduspiirid.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kaart 8 Kõrgharidusega rahvastiku juurdekasv võrreldes 1989. aastaga maakonna järgi, 31.03.2000^a

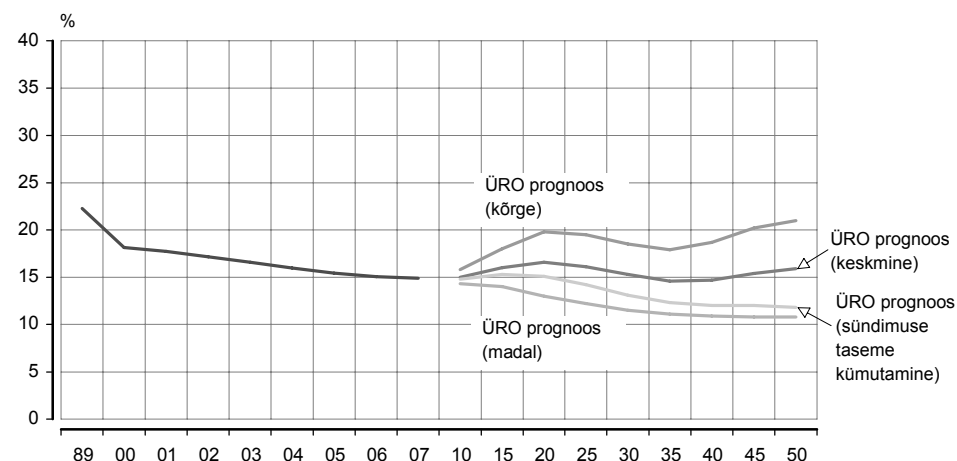
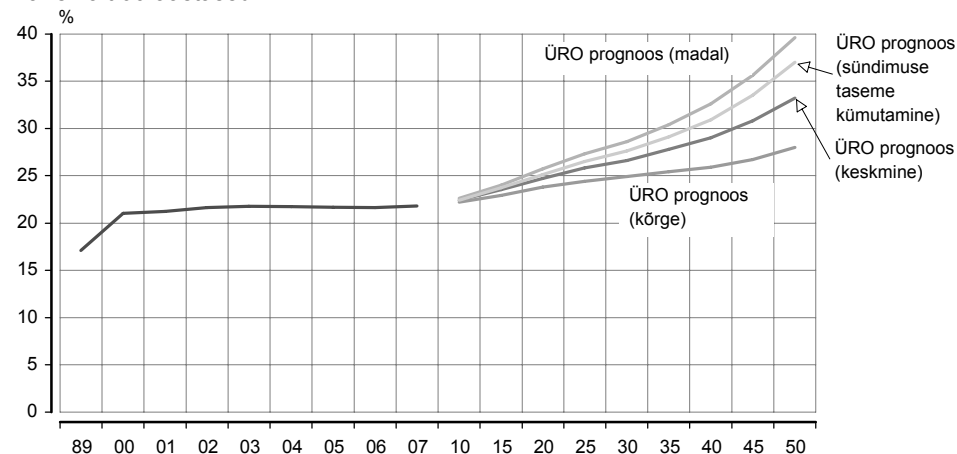


^a Hõlmatud on vähemalt 10-aastased.

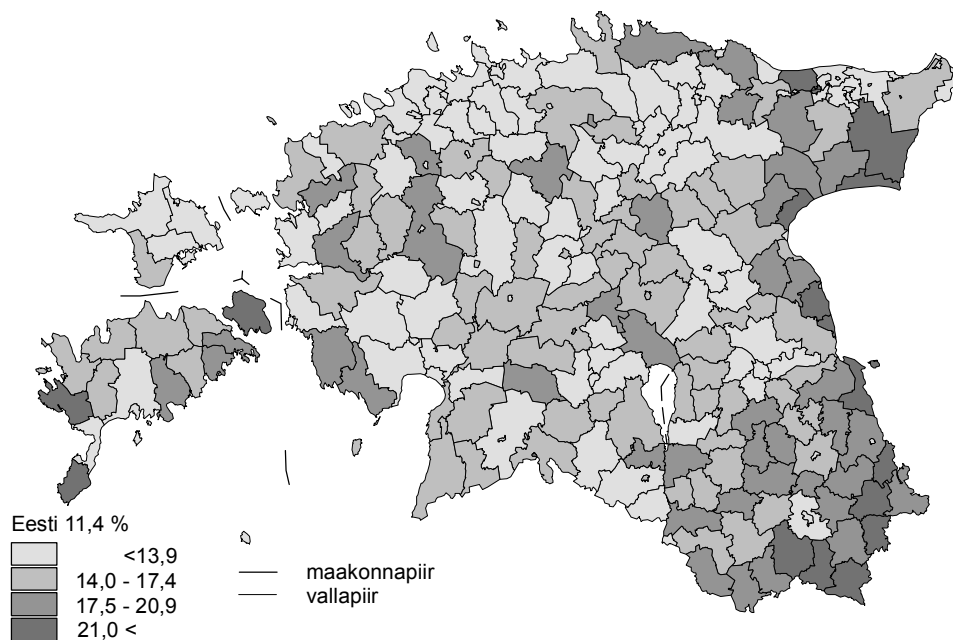
Allikas: Statistikaameti andmed.

Rahvastiku vananemine

Peale eespool käsitletud immigrantrahvastiku ja haridustaseme mõjutab järgnevatel kümnenditel Eesti arengut üha hoogustuv rahvastiku vananemise protsess. Ühelt poolt võimaldab kõrgemalt haritud vanurite suurem osatähtsus rakendada uudset potentsiaali, suurendamaks lähikümnenditel põlvkondliku sidususe määra (sealjuures tuleb arvestada suure naissoo ülekaaluga selles rahvastikurühmas). Vananemistrendi paratamatus ilmneb ka ÜRO rahvastikuproгноosi neljas stsenaariumis. Kõige tagasihoidlikuma ennustuse järgi suureneb vähemalt 60-aastaste osatähtsus 2050. aastaks 28%-ni, kõige pessimistlikumal juhul ligi 40%-ni. Teiselt poolt on terve põlvkonna kestnud mittetaastootev sündimus vähendanud nooremate põlvkondade juurdekasvu, mis seab teatud tegevusaladele raamid. Sama prognoosi kõige optimistlikuma versiooni kohaselt on 0–15-aastaste osatähtsus 2050. aastaks veidi üle 21%, halvimal juhul ligi 11%. Igal juhul ületab alates 1999. aastast vähemalt 60-aastaste (2004. aastast ka vähemalt 65-aastaste) osatähtsus juurdekasvava põlvkonna osatähtsuse. Kokkuvõtlikult võib öelda, et järgneva 10–15 aastaga suureneb ülalpeetavate hulk rohkem kui 20%. Seega on vaja hinnata efektiivsete majandusstruktuuride toetamisvõimalusi, et tagada sotsiaalne heaolu kõigile rahvastikurühmadele.

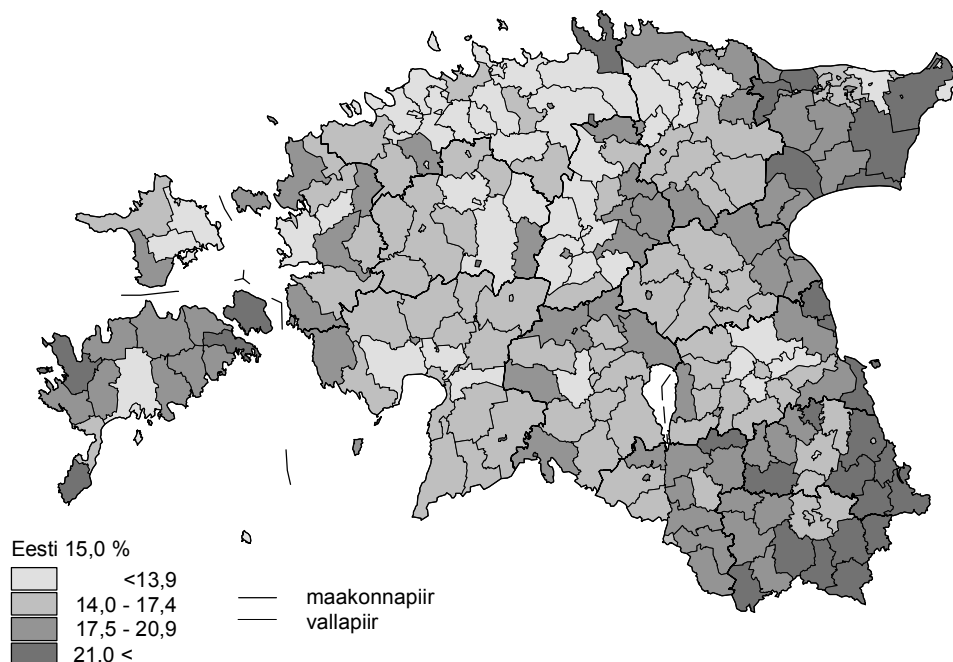
Joonis 26 Lapsed ja vanurid, 1989–2050
0–14-aastased

Vähemalt 60-aastased

 Allikad: Statistikaameti andmed ja *United Nations Common Database*, 2007.

Sellise rahvastiku arengu taustal muutub üha olulisemaks regionaalse mõõtme arvestamine. Süveneva rahvastiku vananemise tõttu piiräärsetes valdades on põlvkondliku sidususe määra tagamiseks vaja regionaalpoliitilisi lisameetmeid, mis kindlustaksid võimaluse omandada haridust kohapeal, samuti raviteenuste ulatuslikuma kättesaadavuse ja sotsiaalhoolekandeteenuste õigeaegse väljaarendamise. Regionaalne sidusus on lähikümnendite põhiküsimus, mille kaudu saab parimal viisil rakendada inimkonna progressi suurimat saavutust — vananemist — ühiskonna arengu nimel. (vt ka Laslett 1991)

Kaart 9 Vähemalt 65-aastased omaavalitsusüksuse järgi, 12.01.1989^a

^a Aluseks on 2000. aasta halduspiirid.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kaart 10 Vähemalt 65-aastased omaavalitsusüksuse järgi, 31.03.2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

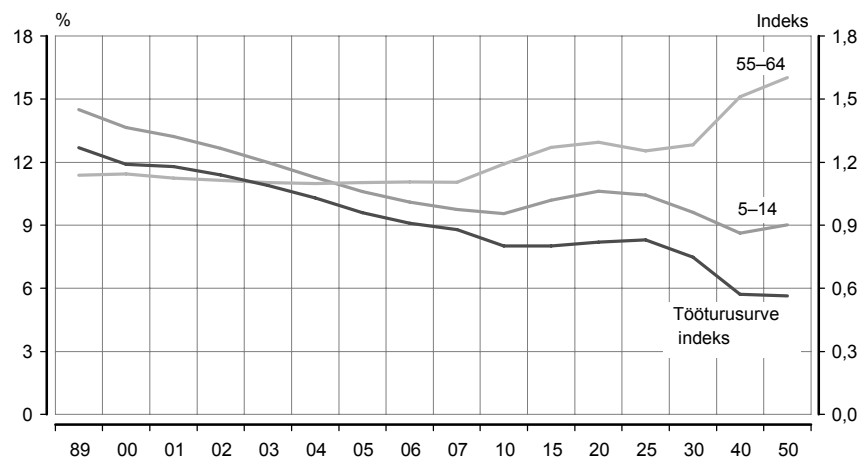
Majandusaktiivsus

Eelseisva rahvastiku koosseisu kiire muutumisega peab kaasas käima majandus- ja sotsiaalstruktuuri kohandumine. Majanduse arengule avaldab mõju tööturule siseneva ja sealt väljuva rahvastiku omavaheline suhe, mida väljendab töötururive indeksi. Kui see on väiksem kui 1, siseneb tööturule vähem inimesi, kui sealt lahkub — see näitab vähem tööjõumahuka majandusstruktuuri toetamise vajadust. Statistikaameti töötururive indeksi prognoosi järgi lahkub tööturult 2050. aastaks ligikaudu kaks korda rohkem inimesi, kui sinna siseneb. Ühelt poolt tähendab see, et tekib surve sotsiaalsete garantiide

vähendamiseks juhul, kui majandusruum ei ole kiirelt ja efektiivselt ümber korraldunud. Teiselt poolt tahetakse sissetoodava välistööjõu abil vanamoodi jätkata.

Eestil ei ole vaja teiste riikide kogemustest õppida, mis kaasneb immigrantrahvastiku osatähtsuse suurenemisega pikas perspektiivis, sest sellist majandusmudelit on siin juba rakendatud. Ebaefektiivne ehk rahvastiku arenguga mittekohandunud majandusruum nõudis Eestilt väga suuri reforme, mis 1990. aastate alguses siiski jõuliselt ja kiirelt läbi viidi. Nüüd on teist korda tekkinud vajadus suurte ümberkorralduste järele.

Joonis 27 Tööturule sisenev ja sealt väljuv rahvastik vanuse järgi ning tööturusurve indeks, 1989–2050^a



^a 2010.–2050. aasta andmed põhinevad tööturusurve indeksi prognoosil.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Majandusruumi ümberkorraldamise vajadust toetab ka tööturusurve indeksi regionaalne areng. Majanduslikult aktiivset rahvastikku koondava Põhja- ja Kirde-Eesti viimaste aastate areng viitab, et reformida on vaja eelkõige neid piirkondi. Kuigi surve muutusteks suureneb ka mujal, on kõigis ülejäänud kolmes piirkonnas tööealiste hulka jõudnud tööeas väljujatest rohkem, sealjuures Lõuna-Eesti areng on olnud kõige stabiilsem. Selline regionaalne erinevus viitab veel kord immigrantrahvastiku destabiliseerivale mõjule pikas perspektiivis. Regionaalpoliitiliste otsustega on Eesti majandusarengut võimalik toetada ka majandusruumi piirkondliku ümberpaigutamisega.

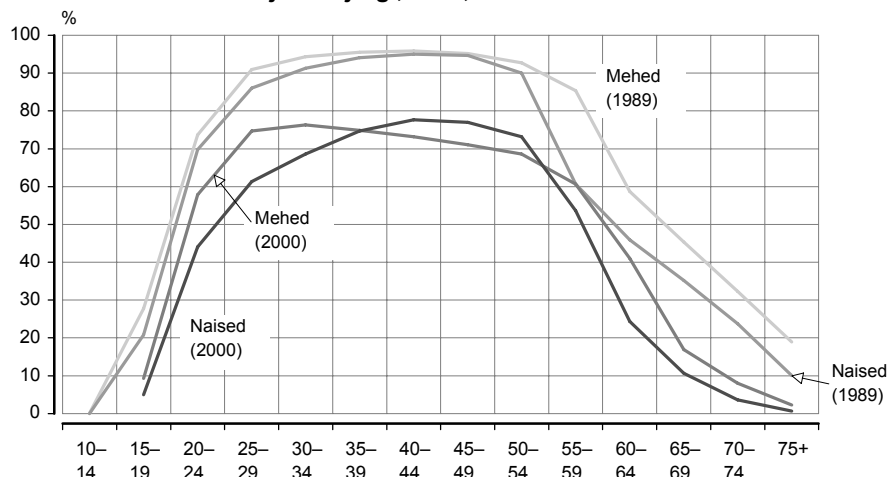
Tabel 3 Tööturusurve indeks regiooni järgi, 1989–2004

Regioon	1989	2000	2001	2002	2003	2004
Kogu Eesti	1,27	1,19	1,18	1,14	1,09	1,03
Põhja-Eesti	1,31	1,1	1,07	1,01	0,96	0,9
Kesk-Eesti	1,48	1,39	1,37	1,33	1,28	1,2
Kirde-Eesti	1,05	1,08	1,07	1,04	0,99	0,93
Lääne-Eesti	1,33	1,27	1,25	1,22	1,16	1,1
Lõuna-Eesti	1,27	1,27	1,26	1,25	1,22	1,17

Allikas: Statistikaameti andmed.

Majandusstruktuuri muutmise vajadust aitab hinnata ka rahvastiku tööhõive määr. Viimase 15 aastaga oluliselt teisenenud majandusstruktuur on kaasa toonud rohkem kui 30%-se hõivemäära languse: 1989. aastal oli see ligi 70%, 2000. aastal keskmiselt 48,5%. Samal ajal on teada, et nõukogudeaegne kõrge tööhõive määr ei tähendanud tegelikkuses sugugi nii suurt hõivatust. Selle tagajärjeks on teatud oskustega tööjõu ülejääk vabal turul, aga ka spetsiifilise väljaõppega töötajate puudus. Eespool kirjeldatud rahvastiku haridustase loob head võimalused vajalikuks täiendusõppeks. Samuti selgus, et lõpliku haridustaseme omandamine on nihkunud vanemasse ikka, mis toob kaasa hilisema sisenemise tööturule. Sellele trendile viitab naiste tööhõivekõver: hõivemäär on vanemas tööeas oluliselt kõrgem kui nooremas.

Joonis 28 Tööhõive määr vanuse ja soo järgi, 1989, 2000



Allikad: Statistikaameti andmed ja Katus, Puur, Põldma, 2005.

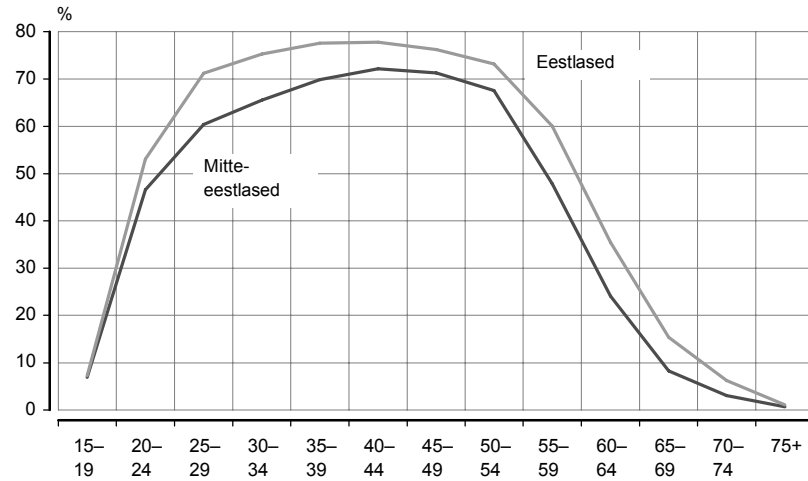
Rahvaloendustevahelise perioodi põhimuutus on tööeluperioodi lühenemine: inimesed sisenevad tööturule hiljem ja väljuvad sealt varem. Meeste ja naiste tööhõive määr erineb 1989. aastaga võrreldes veelgi rohkem. Naised sisenevad tööturule oluliselt hiljem, kuid 40–54-aastaselt on nende tööhõive määr meeste omast ligikaudu 5% kõrgem, küündides 80%-ni. Ilmselt on naiste hõivatus nooremates vanuserühmades väiksem, sest nad omandavad sel ajal meestest tihedamini kõrgharidust ja on lastega kodus. Silmatorkavalt on vähenenud mõlema sugupoole tööhõive vanemates vanuserühmades, ehkki nominaalne pensioniiga algas 1989. aastal mitu aastat varem kui 2000. aastal. Kindlasti on hõivemäära näitajaid mõjutanud ka ulatuslik majanduse ümberstruktureerimine üleminekuperioodil, mille algaastatel sunniti vanemaid põlvkondi pensioniea saabudes kohe koju jääma. Selline hõivekõver seab majandusruumile omakorda piiranguid ja niigi väheneva tööealise rahvastiku puhul on vaja oluliselt rohkem suunatud meetmeid olemasoleva potentsiaali täielikumaks rakendamiseks.

Mitte-eestlaste tööhõive määr on keskmiselt 9% madalam kui eestlastel, sest nad sisenevad tööturule hiljem ja lahkuvad sealt varem. Mitte-eestlaste ja naiste hõivekõverad on mõneti sarnased, s.t mõlemal juhul saavutatakse suurim hõive 40–54-aastaselt. Mitte-eestlaste madalama tööhõive puhul ei ole tegemist rahvusliku diskrimineerimisega, vaid majandusstruktuuri muutusega, mis avaldas ühtviisi mõju nii tööstuses hõivatud mitte-eestlastest immigrantidele kui ka põllumajanduses hõivatud eestlastele.

Kõige paremini on majanduse ümberstruktureerimise mõju näha nende maakondade võrdlusest, kus see rahvastikku kõige rohkem puudutas. 1989. aastal oli kolme Kagu-Eesti ja Jõgeva maakonna rahvastikust rohkem kui 60% hõivatud põllumajandussektoris (Katus, Puur, Põldma 2005), Ida-Viru maakonna immigrantrahvastikust valdav osa tööstuses. 1990. aastate kiired muutused tõid kaasa traditsiooniliste tootmisharude kokkukuivamise, mille tagajärjeks olid Eesti suurimad töötusnäitajad nendes maakondades. Ka 2000. aastal oli just seal madalaim tööhõive määr ja suurim töötus.

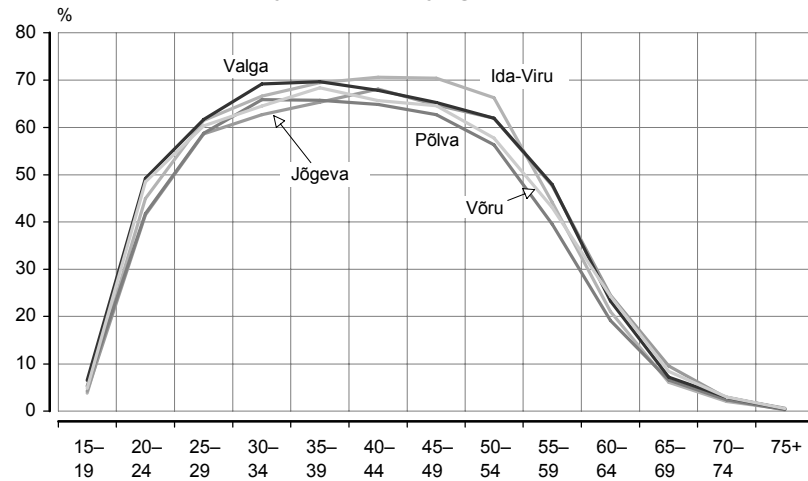
Rahvaloendustevahelisel perioodil tekkis kolmes Kagu-Eesti ja Jõgeva maakonnas rühm koduseid, keda on 9–13% tööealisest rahvastikust. See viitab heitunute arvukusele nendes maakondades. Ida-Viru maakonda iseloomustab aga aktiivsem rahvastik: viie võrreldud maakonna hulgas on seal kõrgeim tööhõive määr ja töötuse tase — 12%, kuid võrreldav heitunute osatähtsus. Seega on Ida-Viru maakonnas kergem töötute arvel hõivatust suurendada ja vajalike meetmete korral neid tööturule tuua.

Joonis 29 Eestlaste ja mitte-eestlaste tööhõive määr vanuse järgi, 2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

Joonis 30 Tööhõive määr vanuse ja maakonna järgi, 2000



Allikas: Statistikaameti andmed.

Kokkuvõte

Eesti rahvastiku sidususe määra tõstavad lähikümnenditel kõik need tegevused, mis aitavad vähendada meeste enneaegset suremust vigastustesse, et nad saaksid hästi haritud naistele kauem tuge pakkuda ja lastelastele oma põlvkonna kogemusi edasi anda. Immigrantide suure osatähtsuse tõttu nõuab eritählepanu asukohamaaga end mitte siduda tahtev määratlemata kodakondsusega rahvastik, kelle puhul kujuneb võtmeküsimuseks nende järeltulijates lõimumissoovi tekitamine. Nii vanurrahvastiku osatähtsuse oluline suurenemine kui ka uus väikese sündimusega põlvkond nõuavad olulist majanduse suunamuutust, kus stabiilse, turvalise, jätkusuutliku, konkurentsivõimelise ja sidusa arengu tagab eelkõige haritud rahvastiku juurdekasv iga eelmise põlvkonnaga võrreldes. Samuti on tähtis siduda rahvastiku muutumise trend regionaalse arenguga.

Kirjandus

Integrating Immigrants in the Netherlands. (2003). / Eds L. Hagendoorn, J. Veenman, W. Vollebergh. — Cultural versus Socio-Economic Integration. United Kingdom: Ashgate Publishing Limited.

Katus, K., Puur, A. (1997). *Mortality Development and Economic Transition: Case of Estonia. RU, Series B, No 35. Tallinn: EKDK.*

Katus, K. (1999). Rahvus ja vähemusrahvus. — Eesti rahvaste raamat: rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. / Toim J. Viikberg. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 400–406.

Katus K., Kupiszewski, M., Rees, P., Sakkeus, L., Herm, A., Powell, D. (1999). *Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: Estonian Case Study. — Population Studies, No 32. Strasbourg: Council of Europe.*

Katus K., Puur, A., Sakkeus, L. (2000). *Development of National Minorities in Estonia. — The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States. / Eds. W. Haug, P. Compton, Y. Courbage. — Population Studies, No 31. Strasbourg: Council of Europe, pp. 29–92.*

Katus, K., Puur, A., Pöldma, A. (2002). Eesti põlvkondlik rahvastikuareng. RU, sari D, nr 2. Tallinn: EKDK.

Katus, K. (2004). Rahvastiku heaolu. — Sotsiaaltrendid 3. Tallinn: Statistikaamet, lk 12–18.

Katus, K., Puur, A., Pöldma, A. (2005). Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika (Eesti 1965–1990). RU, sari C, nr 25. Tallinn: EKDK.

Laslett, P. (1991). *A Fresh Map of Life: the Emergence of the Third Age. 2nd ed. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 213 p.*

MTO andmebaas. (2007). [www] who.hfadb.dk (15.08.2007).

Native and Foreign-born Population by Age, Sex and Urban/Rural Residence: Each Census, 1985–2004. [www] http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/DYBcensus/V3_Table1.pdf (12.08.2007).

Palidda, S., Frangouli, M., Papantoniou, A. (1999). *Deviant Behaviour and Criminalisation of Immigrants. Migrants' Insertion in the Informal Economy. Deviant Behaviour and the Impact on Receiving Societies. [Project to EC].*

Rahvastiku elutabelid (Eesti 1923–1938 ja 1950–2000). (2004). RU, sari C, nr 22. Tallinn: EKDK, lk 39–69.

Robine, J.-M. (2001). *Redefining the Stages of the Epidemiological Transition by a Study of the Dispersion of Life Spans: The Case of France. Population: An English Selection.* — *Biodemographic Perspectives on Human Longevity*, Vol 13, No 1, pp. 173–193.

Sampson, R., Raudenbush, S. (2001). *Disorder in Urban Neighbourhoods — Does it Lead to Crime?* US: Department of Justice.

Zelinsky, W. (1971). *The Hypothesis of Mobility Transition.* — *Geographical Review*, Vol 61, pp. 219–249.

The Demographic Characteristics of Immigrant Populations. (2002). / Eds. W. Haug, P. Compton, Y. Courbage. — *Population studies*, No 38. Strasbourg: Council of Europe.

United Nations Common Database (UNCDB). (2007) [www] <http://unstats.un.org/unsd/cdb/> (10.08.2007).

Van de Kaa, D. (1999). *Europe and its Population: The Long View.* — *European Populations: Unity or Diversity.* / Eds. D. Kaa, H. Lerion, G. Cesanoand, M. Okolski. Dordrecht: Kuwer Academic Publishers, pp. 1–50.

Vishnevski, A. (1982). *Vosprozvodstvo naselenia i obtshestvo. Finansy i statistika.* Moskva.

HARIDUS KUI SOTSIAALSET SIDUSUST SOOSIV TEGUR

Tiiu-Liisa Rummo
Statistikaamet

Sotsiaalse sidususe ja ühiskonnaelus osalemise eeldus on hea haridus. Mida madalam on inimese haridustase, seda väiksem on tema aktiivsus ühiskonnas ning seda suurem on oht langeda depressiooni ja üksindusse ning osutada sotsiaalselt tõrjutuks. Kui kolmanda taseme haridusega^a vähemalt 16-aastaste suhtelise vaesuse määr^b oli 2005. aasta Eesti sotsiaaluuringu andmetel 10,3%, siis samas vanuses keskkariduseta isikute näitaja oli koguni 26,8 protsendipunkti suurem. Vaestel inimestel on tunduvalt suurem oht osutada sotsiaalselt tõrjutuks.

Siit nähtub kaudne seos tervise ja hariduse vahel. Madalama haridustasemega kaasnev sotsiaalne tõrjutus toob kaasa ka halvema tervisliku seisundi — seda kinnitab ka statistika. Sotsiaaluuringu andmed näitavad, et kui kõrgharidusega inimestest pidas oma tervist halvaks või väga halvaks 9%, siis põhi- või sellest madalama hariduse puhul oli halva tervisega isikute osatähtsus peagu kolm korda suurem. Uuringutulemuste analüüsist selgub, et see ei ole tingitud vaid vanemate inimeste suuremast osatähtsusest põhiharidusega isikute hulgas. (Toomse 2005: 22) Rohkem haritud inimesed pööravad oma tervisele suuremat tähelepanu. 2006. aasta leibkonna eelarve uuringu järgi olid näiteks kõrgharidusega leibkonnapeaga leibkondade liikme tubakatoodetele tehtud kuukulutused keskmiselt vaid 72% põhiharidusega leibkonnapeaga leibkondade liikme tubakakulust.

Eduka õppimise tulemus on hea töökoht, mis tekitab indiviidis sotsiaalse kuuluvuse tunde ja seotuse kaaslastega. Töö olemasolu suurendab enesekindlust, endast lugupidamist ja rahulolu. Töölkäimisega paraneb inimese elukvaliteet, kasvab sotsiaalne sidusus ning kahaneb sotsiaalse tõrjutuse ja terviseprobleemide oht. Juurdepääs haridusele ja õppimisvõimalustele on seega sotsiaalse tõrjutuse vähendamise ja sidususe suurendamise tingimus. Õigus haridusele on sama tähtis kui teised inimõigused.

Haridussüsteem võib siiski olla ka sidusust vähendav tegur. Oluliseks peetakse hariduse omandamise võrdseid võimalusi, kuid vahel toimib süsteem valikuliselt ja ei võimalda kõikidel õpilastel jõuda tõketeta hariduse kõrgematele tasemetele. See soodustab ühiskondlikku kihistumist ja ebavõrdsust.

Esimese taseme haridus^c on Eestis kohustuslik ja selle kättesaadavus on põhiseaduses sätestatud. Seetõttu madalamal haridustasemel õppimine pigem soodustab integratsiooni, ehkki alghariduses leiab ka kihistumisele kaasaaitavaid tegureid (eliitkoolid). Alusharidus pigem vähendab sotsiaalset sidusust, sest see ei ole lasteaiakohtade puuduse tõttu kõikidele soovijatele kättesaadav. Samuti on alushariduse omandamine tugevalt seotud perekonna tuludega. Umbes pool kõige madalama sissetulekuga viiendiku hulka kuuluvate leibkondade lastest saab alusharidust, sissetuleku tõustes lasteaias käivate laste osatähtsus suureneb — suurima sissetulekuga peredes on see peagu 60% (Toomse 2007a: 24). Ka põhiharidusest kõrgematel haridustasemetel toimib haridussüsteem valikuliselt.

Üldjuhul haridus siiski pigem liidab kui lõhestab ühiskonda. Siinjuures tuleb tähele panna, et sotsiaalse sidususe paradigma ei pruugi olla üksüheselt mõistetav ja lineaarne, vaid mitmeti tõlgendatav. Näiteks väidetakse, et sotsiaalne sidusus ei pea sugugi tähendama vastuolude või isegi konfliktide puudumist gruppide või indiviidide vahel, vaid ühiskonna eri osade ühendamist tervikuks viisil, kus erinevused ei kao, vaid arenevad laiemaks ühtsuseks. Nii kujunenud laiemas ühtsuses on nii konflikte kui ka ühishuve, sealjuures viimased domineerivad. (Vetik 2001: 9)

^a Üldkeskharidusjärgne keskeriharidus, kõrgharidus, magistri- ja doktorikraad.

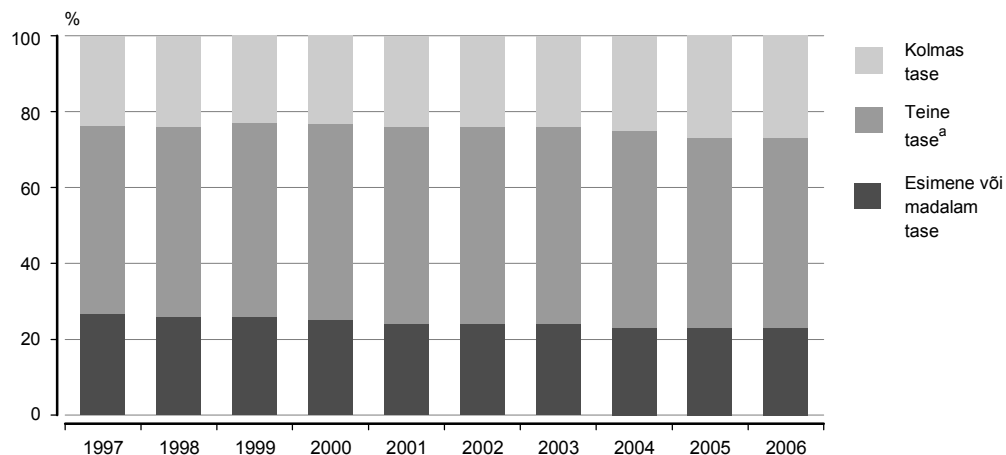
^b Suhtelise vaesuse määr on nende inimeste osatähtsus, kelle ekvivalentnetosissetulek on suhtelise vaesuse piirist (60% leibkonnaliikmete aasta ekvivalentnetosissetuleku mediaanist) madalam.

^c Alg- ja põhiharidus.

Haridus kui inimressurss

Statistika järgi on eesti rahvas aasta-aastalt järjest rohkem kõrgelt haritud. See näitab, et haridus võib ühiskonnas täita sidusust soosivat rolli. Kõrgharidus on hakanud madalama taseme haridust välja tõrjuma. Eesti tööjõu-uuringu andmetel oli 2006. aastal tööealises elanikkonnas (15–74-aastased) esimese taseme haridusega või alghariduseta inimesi 23% ja kolmanda taseme haridusega isikuid 27%. Kümme aastat tagasi (1997. aastal) olid need näitajad peagu vastupidised — 27% ja 24%.

Joonis 1 15–74-aastased haridustaseme järgi, 1997–2006

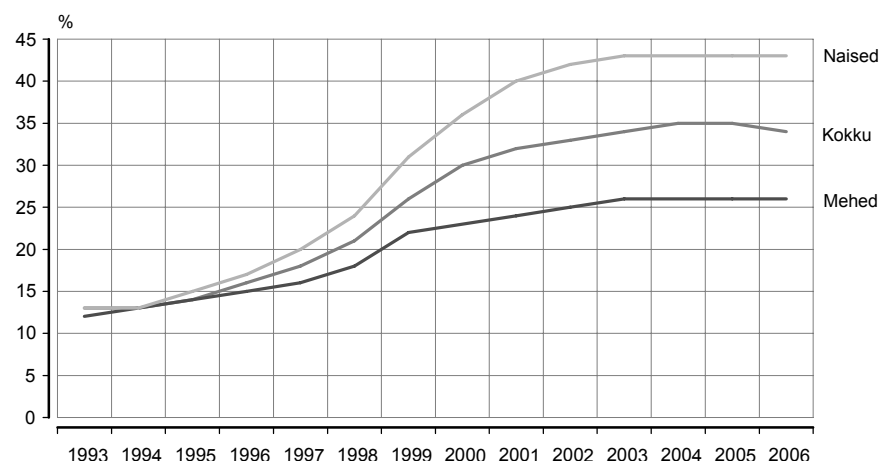


^a Üldkesk- ja kutseharidus, ka põhiharidusjärgne keskeriharidus.

Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Üliõpilaste arv on vaadeldud ajaga kasvanud rohkem kui kaks ja pool korda. Tavaliselt omandatakse kõrgharidus 20–29-aastaselt. Üliõpilaste (eriti naiste) osatähtsus suurenes kõige jõudsamalt 1990. aastate lõpul. Kui 1990-ndate alguses soolist erinevust ei olnud, siis nüüdseks on see juba rohkem kui poolteist korda õrnema soo kasuks. Viimastel aastatel on üliõpilaste arv ja sooline disproportsioon jäänud samaks.

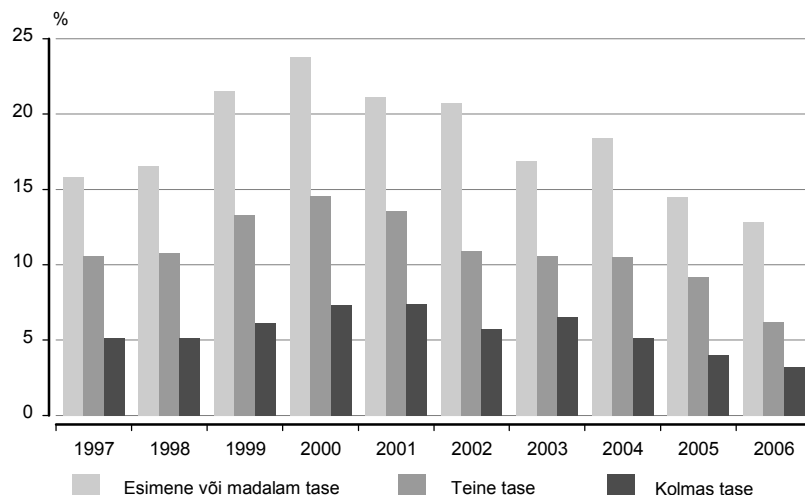
Joonis 2 Üliõpilased 20–29-aastaste hulgas soo järgi, 1993–2006



Allikas: Statistikaameti andmed ja Eesti Hariduse Infosüsteem (EHIS), 2007.

Vaatamata kartusele, et kõrgharitud on praeguseks liiga palju ja tagajärjeks võib olla nende üha suurem töötus, näitab tööjõu-uuringute statistika muud. Töötuid on kolmanda taseme haridusega inimeste seas kõige vähem. Kõrgharitud töötuse kasvu ei ole märgata, pigem vastupidi — nende töötus on viimastel aastatel järjekindlalt langenud, kuigi mitte nii kiiresti kui madalama haridustasemega inimestel.

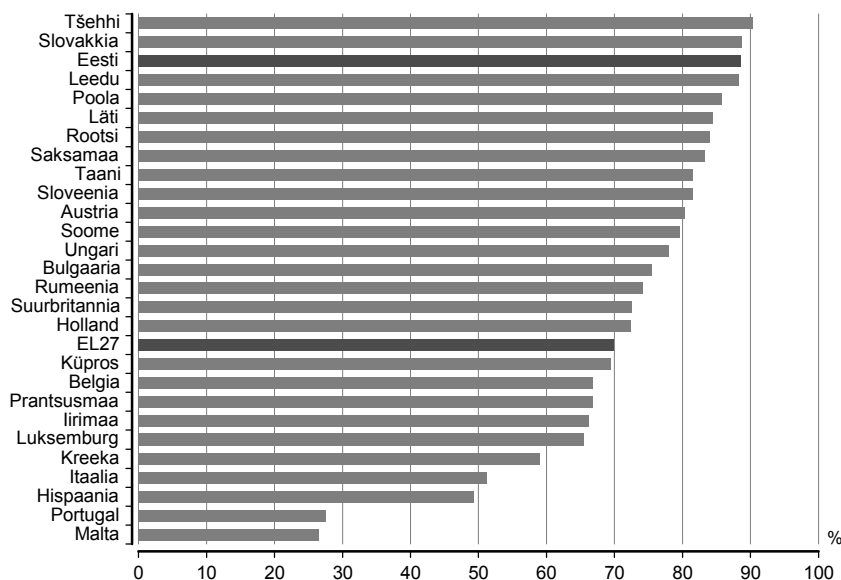
Joonis 3 15–74-aastaste töötuse määr haridustaseme järgi, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Rahvusvahelises võrdluses on eestlased harituse poolest kõrgel kohal — 89%-l 25–64-aastastest on vähemalt keskharidus. See on Euroopa Liidu (EL) keskmisest 19 protsendipunkti kõrgem.

Joonis 4 Vähemalt keskharidusega 25–64-aastased Euroopa riikides, 2006



Allikas: Eurostati andmed.

Murettekitav on aga tõsiasi, et koolilõpetamisikka jõudnud keskhariduseta noorte arv on küllaltki suur. 20–24-aastaste seas oli 2006. aastal vähemalt keskharidusega eestlasi 82% — see on küll ELi keskmisest (78%) kõrgem, kuid jääb siiski kümnekonnale riigile alla. Olukord on siiski paranenud, sest aastal 2000 oli Eesti näitaja kolm protsendipunkti madalam, samal ajal oli 1990. aastate lõpus vähemalt keskharidusega noori isegi veidi rohkem kui aasta tagasi. EL on püstitanud eesmärgi, et 2010. aastaks peaks 85% Euroopa 22-aastastest noortest olema vähemalt keskharidusega. 2006. aastal olid selle näitaja poolest parimad Tšehhi (91,8%), Poola (91,7%), Slovakkia (91,5%) ja Sloveenia (89,4%), kes on juba praegu selle eesmärgi tubliski ületanud.

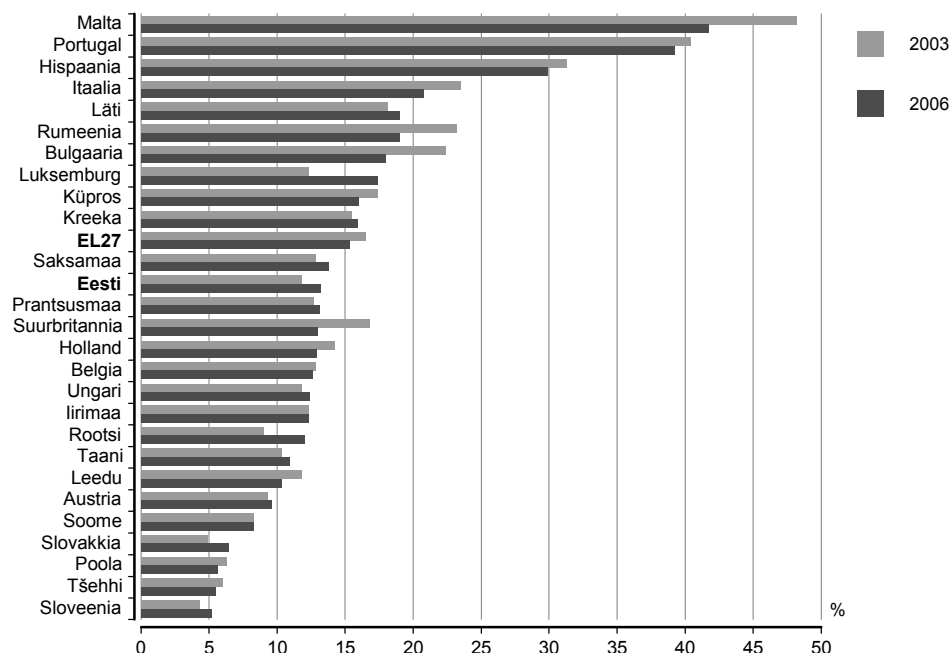
Keskhariduseta noorte arv on seotud haridussüsteemist väljalangemisega. Rahvusvaheliselt mõõdetakse varajast haridussüsteemist väljalangemist indikaatoriga, mis vaatleb 18–24-aastaseid noori, kellel on põhi- või sellest madalam haridus ja kes haridussüsteemis enam ei osale. Eesmärk on, et aastaks 2010 oleks selliste noorte osatähtsus ELi riikides

alla 10%. 2006. aastal oli ELi keskmine 15%, Eestis aga 13% (joonis 5). Kolme viimase aastaga on haridussüsteemist välja langenud noorte osatähtsus Eestis 1,4 protsendipunkti tõusnud, sealjuures ELi keskmine on sama ajaga 1,2 protsendipunkti langenud. Kõige vähem katkestatakse õpinguid Sloveenias ja kõige rohkem Maltal. Eesti õpilased jätaavad õpingud pooleli tunduvalt kergekäelisemalt kui Põhjamaadest ja endistest sotsialismimaadest pärit noored.

Poisid langevad haridussüsteemist tihedamini välja kui tüdrukud. 2006. aastal oli 18–24-aastasi õpingud pooleli jätnud põhi- või madalama haridusega noormehi 19,6% — neli protsendipunkti rohkem kui aastal 2002. Probleem seega süveneb.

Madalama haridustasemega noortel on üha raskem tekkinud olukorrast välja tulla, sest vahe eakaaslastega suureneb ja seetõttu on neil edaspidi raske tööturule siseneda või haridusteed jätkata (Kazjulia 2001: 56). Sellised inimesed kohanevad tööturu muutustega keskmisest halvemini, satuvad majanduslanguse tingimustes esimesena löögi alla ning võivad toimetulekuks vajada riigi abi: vähesed teadmised ja kehv õppimisharjumus ei võimalda neil negatiivsete majandusstsenaariumite puhul õigel ajal asjakohaselt reageerida (Veldre 2007: 12).

Joonis 5 18–24-aastased haridussüsteemist varakult väljalangenud Euroopa riikides, 2003, 2006



Allikas: Eurostati andmed.

Oluline hariduse poolelijätmise põhjus Eestis on nüüdisaja majandusprobleemid, kihistumine ning süvenev kontrast koolinormide ja ühiskonnas domineerivate väärtushinnangute vahel. Raskustesse sattunud pered ei ole vähemuses ja koolimuresid võib ka koduprobleemide indikaatoriks pidada. Varandusliku kihistumise suurenemine mõjutab kindlasti koolikohustuse täitmist. Leibkonna eelarve uuringu järgi on hariduskulutused väiksema sissetulekuga ja vähem haritud perekonnapeaga leibkondades tunduvalt väiksemad kui jõukates ning haritud leibkonnapeaga peredes. 2006. aastal kulutas kõrgharidusega perepeaga leibkonna liige haridusele keskmiselt 105 krooni kuus, põhiharidusega perepeaga leibkonna liige vaid 33 krooni kuus.

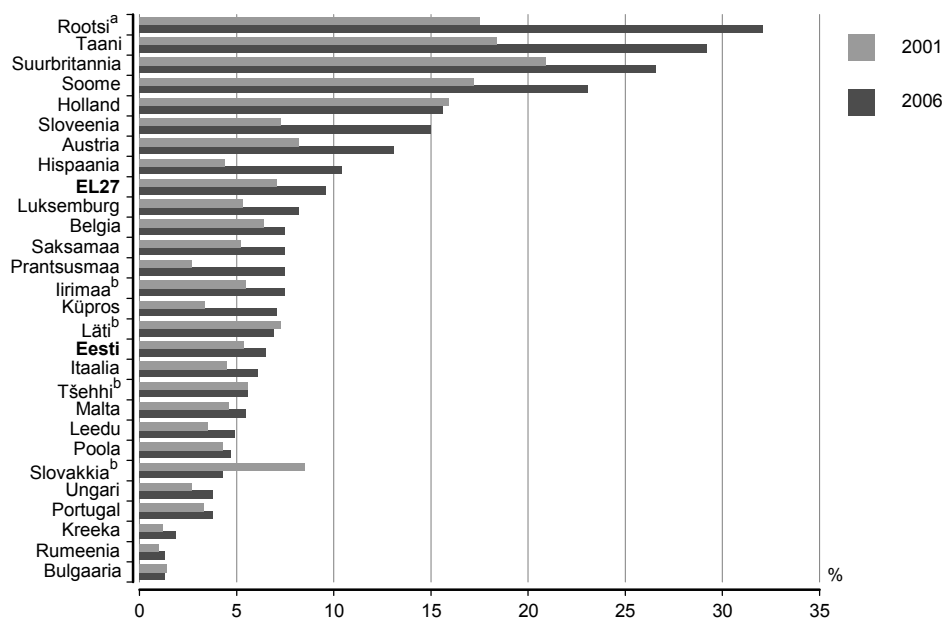
Aasta-aastalt on suurenenud vanemliku hoolitsuseta laste^a arv, sealjuures on sageli just nemad potentsiaalsed õpingute katkestajad. 2006. aastal oli arvel 1680 vanemliku hoolitsuseta last — neist 54% poisid. Kümme aastat tagasi oli selliseid lapsi 636 võrra vähem. Õpilaste sotsiaalse keskkonna erinevus teeb hariduse omandamise eba-

^a Lapsed, kelle vanemad on kuulutatud teadmata kadunuks, teovõimetuks või kelle vanematelt on vanemaõigused ära võetud, samuti lapsed, kes on jäänud vanemliku hoolitsuseta mõnel muul põhjusel.

võrdseks. Kui sotsiaalne keskkond (eelkõige perekond) ei toeta õpinguid ja kooliskäimist, on lapsel raske haridusteed jätkata. Ka väga headel ja kogenud õpetajatel ei ole koduse toeta võimalik kõiki lapsi edasi aidata ja õpingute poolelijätmist vältida. Probleem on sealjuures ka koolinormide ja ühiskonnas domineerivate väärtuste vastuolu. Praegu peetakse tolerantust, demokraatiat ja sõnavabadust üldiselt heaks tooniks. Samal ajal on koolis distsipliin ehk kontrollitud käitumine senisest tähtsam, sest see on väga mahuka riikliku õppekava õigeaegse läbimise oluline eeldus. Kool pole enam ühiskonna väike mudel — neis kahes räägitakse mõneti erinevat keelt. (Leino 2001: 69)

Lissaboni strateegia järgi tahab EL muutuda 2010. aastaks juhtivaks teadmispõhise majandusega ühenduseks, mis on võimeline tagama jätkusuutliku majanduskasvu ning suurema töökohtade arvu ja sotsiaalse sidususe. Strateegias pööratakse suurt tähelepanu elukestvate õppele. Eesti olukord ei ole sellest lähtudes eriti kiita. Tööjõu-uuringus küsitakse muu hulgas, kas isik on viimasel neljal nädalal osalenud kursustel (nii täiendusõppes kui ka huvikursustel) või tasemeõppes. Vastuste põhjal koostatakse elukestva õppe põhinäitaja, mis mõõdab õppinute või koolitusel osalenute osatähtsust 25–64-aastaste hulgas. (Heinlo 2007: 12) Viie aastaga (2001–2006) on elukestva õppe osatähtsus ELis enamjaolt suurenenud: 27 liikmesriigi keskmine on kerkinud 7,1%-st 9,6%-ni. Lissaboni strateegia kohaselt peaks 2010. aastaks elukestvas õppes osalemine ELis tõusma keskmiselt 12,5%-ni. Praegu on eesmärgist tublisti üle poole võrra ees Rootsi (32,1%), Taani (29,2%) ja Suurbritannia (26,6%) (joonis 6). Eesti oli 2006. aastal oma 6,5%-se näitajaga mahajääjate hulgas — seda eriti Põhjamaadega võrreldes (Rootsis 32,1%, Taanis 29,2%, Soomes 23,1%). Neis riikides on iga kolmas-neljas täiskasvanu seotud elukestva õppega, Eestis vaid iga kuueteistkümnes. Nimetatud indikaatori viimase kaheksa aasta keskmine ületab Eesti puhul murettekitavalt kuue protsendi piiri — tegemist on paigalseisuga, mis paistab Euroopa kasvutrendi taustal negatiivselt silma. Võib ju väita, et kõrge haridustaseme tõttu ei vajata Eestis sama palju koolitust kui mõnes teises riigis, kuid vaevalt saab seda öelda võrdluses Põhjamaadega. (Heinlo 2007: 12)

Joonis 6 25–64-aastased elukestvas õppes osalenud Euroopa riikides, 2001, 2006



^a 2001. ja 2005. aasta andmed.

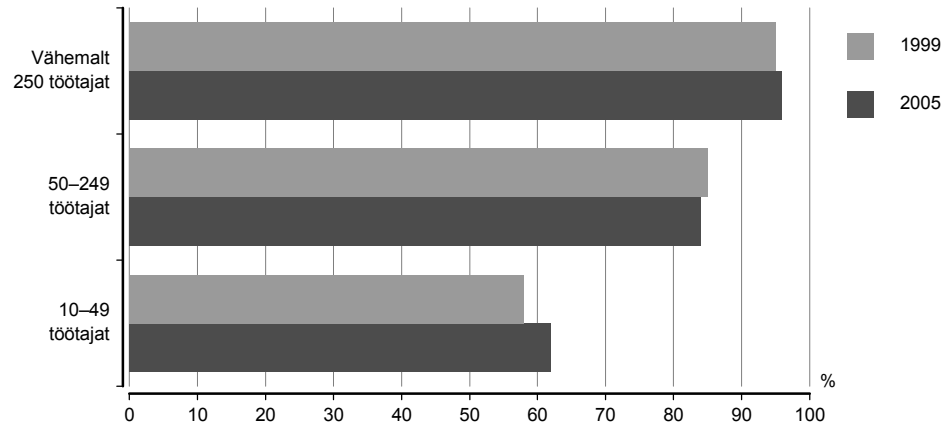
^b 2002. ja 2006. aasta andmed.

Allikas: Eurostati andmed.

Täiskasvanuõpet pakkuvate ettevõtete arv on Eestis aastatega suurenenud. Kui 1999. aastal tegeles koolitusega 63% üle kümne töötajaga ettevõtetest, siis 2005. aastal juba 67%. Koolitustel osalevad tihti ühed ja samad inimesed ning sageli need, kellel on niigi kõrgem haridustase. Kõrvale jäävad vähemharitud isikud, kellel oleks koolitust ja enesetäiendust rohkem vaja. Õpet korraldavad pigem suuremad ettevõtted, sest neil on

rohkem raha (joonis 7). Võrreldes 1999. aastaga on ka väiksemad ettevõtted (10–49 töötajat) hakanud rohkem koolitusi korraldama. Keskmise suurusega ettevõtted pakuvad töötajatele enesetäiendamist veidi vähem kui kuus aastat tagasi.

Joonis 7 Täienduskoolitust korraldanud ettevõtte suuruse järgi, 1999, 2005



Allikas: Täiskasvanute koolitus ettevõtetes 2000, 2006.

Moderniseerumisteooriate järgi on hariduse ekspansiooni ja majanduse moderniseerumise vahel toetav seos. Haritud inimressurss koos ühiskonna moderniseerumisega muudab tehnoloogia komplekssemaks, majandusstruktuurid arenenumaks ja turu konkurentsivõimelisemaks. Seetõttu kasvab nende ametialade hõive, mis eeldavad kõrgemat haridustaset. (Bell 1975) Ka Eestis on hariduse ekspansioon soodustanud moderniseerumist ning ühiskonna jätkusuutlikumaks ja siduamaks muutumist. Et üha võistluslikumas ühiskonnas toime tulla, kasutavad ettevõtjad töötajate palkamisel aina rohkem läbimõeldud kriteeriume, millest üks on kindlasti hea haridus. Peale selle korraldatakse juba töölevõetud inimestele järjest enam täienduskoolitusi, et töötaja oskused vastaksid kiiresti muutuvast ühiskonnast ettevõtte vajadustele. Seega on haridus (sh täienduskoolitus) üksikisiku jaoks üha olulisem — see võimaldab saada (parema) töökoha ning seal ka püsima jääda. Inimkapitali teooria väidab, et investeeringud haridusse suurendavad töötaja tootlikkust ja toovad seega kaasa ka palgatõusu (Becker 1964). Ühtlasi on need investeeringud kasulikud kogu ühiskonnale, sest soodustavad majanduse arengut (Kazulja 2001: 54), ühiskonna moderniseerumist ja kodanike sotsiaalset sidusust.

Õigus haridusele

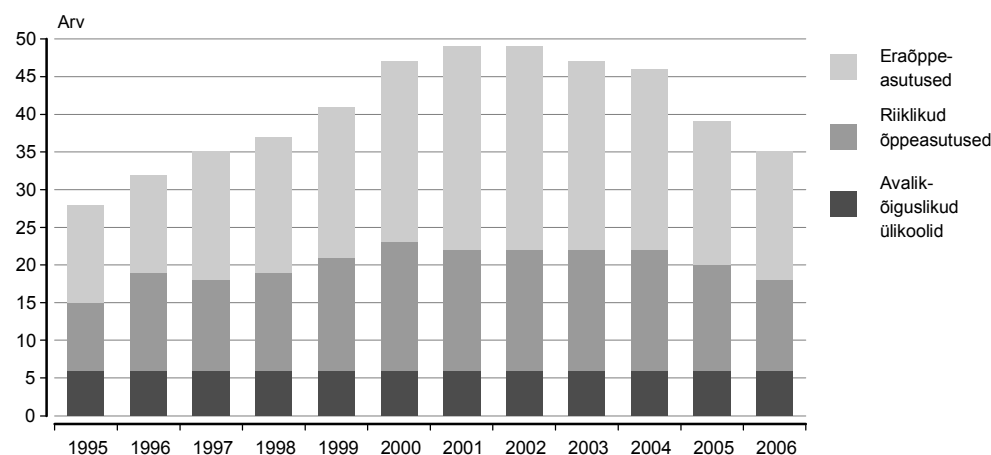
Õigus haridusele on tähtsaim inimõigus — selle järgimiseta on võimatu kinni pidada ka enamikest teistest inimõigustest. Näiteks ei saa ilma õiguseta haridusele nõuda õigust tööle, piisavale elatusasemele või õiglasele töötasule. Juurdepääs teabele on samuti tihedalt seotud õigusega haridusele. Inimõiguste eesmärk on vältida vahetegemist, toetades üheselt inimestevahelise sidususe ideed. Hariduse kui sotsiaalset sidusust soosiva teguri seisukohalt on oluline järgida võrdsete võimaluste põhimõtet. Nüüdisaegne võrdseid võimalusi arvestav haridus- ja teadussüsteem loob eelduse tippspetsialistide tagamiseks tööturul. Praeguses ühiskonnas peaks haridus olema iga inimese (ja kaudselt kogu riigi) igapäevase toimetuleku vahend, mitte vaid jõukamale klassile kättesaadav luksus. Seaduse järgi on kõigil õigus haridusele — ka elukestev õpe peaks olema kõigile kättesaadav. Haridus peaks nüüdisaja ühiskonna kihistumist leevendama, mitte süvendama — Eestis olukord on selle poolest küllalt kurb. Ühiskonnale oleks kõige kasulik, kui haridustase sõltuks inimese võimetest. Statistika näitab aga, et Eestis kandub ebavõrdsus endiselt põlvest põlve edasi ja madala haridustasemega vanemate lapsed jäävad suure tõenäosusega hea hariduseta. Vaeseimasse viiendikku kuuluvate vanemate lastest astub pärast põhikooli lõpetamist gümnaasiumisse 57%, rikkaima viiendiku puhul 85%. Huviharidust sai 2005. aastal 33% vaeseima viiendiku ja 55% rikkaima viiendiku alla 15-aastastest lastest (Toomse 2007b). Hoolimata demokraatlikest põhimõtetest soodustab

Eesti haridussüsteem sotsiaalse ebavõrdsuse edasikandumist vanemalt lapsele — seega ei ole kõikidel lastel ellu astudes võrdseid võimalusi.

Haridus on Eesti riigi prioriteet. Selle omandamine on üheksa aasta kestel tasuta (v.a erakoolid) ja kohustuslik. Eestlased on orienteeritud kvaliteetsele haridusele. Seepärast on vanemad üha enam mures kooliteed alustavate laste pärast ja proovivad neid panna eliitkoolidesse, mis annavad eeldatavasti tavakoolidest kvaliteetsemat haridust. See aga ei soosi niivõrd sidusust, tekitades hariduslikku kihistumist. Vaatamata tasuta põhihariduse võimalikkusele ostavad juba nii mõnedki vanemad oma lapsele põhihariduse tasulisest erakoolist^a, eeldades, et sealt saab laps parema hariduse. Üldharidust andvate erakoolide arv on kümne aastaga kaheksa kooli võrra suurenenud: kui 1995. aastal oli neid 23, siis 2006. aastal juba 31. Üldharidust omandavaid erakoolide õpilasi oli 1990. aastate keskpaigas 2000, nüüd juba 4500. Samal ajal ei saa tasulise hariduse olemasolu ja populaarsust pahaks panna, sest inimesel peab olema õigus valida endale või lapsele meelepärane hariduse omandamise viis ja õpikeskkond. Tasuline õpe peaks siiski jääma alternatiiviks, sest haridus peab olema kõigile kättesaadav, kuid kõigil ei ole raha selle eest tasumiseks.

Tasuline õpe on kõrghariduses rohkem levinud kui üldhariduses — seda isegi avalik-õiguslikes ja riiklikes kõrgkoolides, mitte ainult erakõrgkoolides. 2006/2007. õppeaastal omandas riigi rahastatavatel õppekohtadel kõrgharidust 45% ja tasulistel kohtadel 55% üliõpilaskonnast — kümnekond aastat tagasi (1997) olid need näitajad 72% ja 28%. Seega on tasulise õppe osatähtsus aasta-aastalt kiiresti suurenenud ja tasuline kõrgharidus on tasuta kõrgharidust välja tõrjumas. Kõrgharidust andvaid eraõppeasutusi oli 1995/1996. õppeaastal 13, 2006/2007. õppeaastal juba 17. Kõige rohkem oli neid 2001/2002. ja 2002/2003. õppeaastal — 27 (joonis 8). Kõrgharidussüsteemi korrastamine akrediteerimise kaudu on alates 2002. aastast nende asutuste arvu vähendanud.

Joonis 8 Kõrgharidust andvad õppeasutused omandivormi järgi, 1995–2006

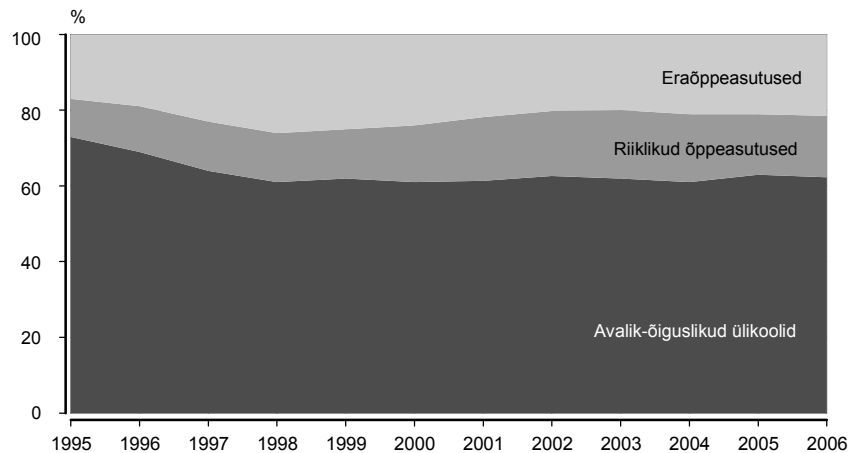


Allikas: Statistikaameti andmed ja EHIS, 2007.

Eraõppeasutused hõlmasid juba 2000. aastal üle poole kõigist kõrgharidust andvatest õppeasutustest. Et viimaste õpilaste arv on väga erinev, õppis isegi 2001. ja 2002. aastal eraõppeasutustes vaid viiendik üliõpilastest, ehkki tegemist oli suurima õpilaste arvuga läbi aastate. Alates 2005. aastast on eraõppeasutuste arv vähenenud — neid on taas alla poole õppeasutuste koguarvust. Kui 2006. aastal õppis eraõppeasutustes 21% üliõpilastest, siis kuues avalik-õiguslikus ülikoolis oli neid 62%. Tasulistest üliõpilastest õppis eraõppeasutuses 38% ja avalik-õigusliku ülikooli riigieelarvevälisel õppekohal 54%.

^a Erakoolide ja riiklike või avalik-õiguslike haridusasutuste puhul on tasuta ja tasulisest haridusest rääkides jäänud üldlevinud kõnepruugi juurde. Tasulise hariduse eest maksavad õppurid või nende vanemad, tasuta haridus tähendab riigieelarvest rahastamist, mis ülikoolide puhul on seotud riigieelarveliste õppekohtadega. Selle eest maksab maksumaksja.

Joonis 9 Üliõpilased õppeasutuse omandivormi järgi, 1995–2006



Allikas: Statistikaameti andmed ja EHIS, 2007.

Tasulise kõrghariduse levikus on nii positiivseid kui ka negatiivseid jooni. Ühest küljest on tervitatav, et õppimisvõimalused on laienenud: igaüks otsustab oma majanduslike võimaluste järgi. Samal ajal näitab statistika, et õpingute eest maksmine raskendab kooli lõpetamist: tasulises kõrghariduses on rohkem katkestajaid. Näiteks 2005. aastal jättis tasulise õppe üliõpilastest õpingud pooleli 14,3%, riigieelarvelistel kohtadel õppinutest 12%. Kõrgkooli õppimatulemist mõjutab oluliselt vanemate sissetulek. Kõrgkooli astus 57% aastatel 1999–2003 keskkooli lõpetanud õpilastest, kelle leibkonnal oli nende teismeeas materiaalseid raskusi. Paremini toimetulevatest leibkondadest noortel oli sama näitaja 67%. (Toomse 2007a: 31) Kõrghariduse omandamine toob igal juhul õppurile ja tema perekonnale lisakulusid, sh riigieelarvelisel kohal õppides. Õigus haridusele peab kehtima ka kõrghariduse puhul ning arvestama õppurite võimalusi ja vajadusi.

Ka erivajadusega lastel on õigus haridusele. Nende kaasamine haridusse ja teistega võrdne kohtlemine on olnud meie ühiskonna prioriteete. Erivajadusega lapsed omandasid 2006. aastal üldharidust 46 koolis (tabel 1). Neile mõeldud koolide arv on aastati püsinud üsna samasugune, ehkki kümme aastat tagasi oli neid kolm rohkem. Õpilaste arv on vähenenud — kui 1995. aastal oli erivajadusega laste koolides 5262 õpilast, siis 2006. aastal 4482. Nende osatähtsus kõikide õpilaste hulgas on olnud aastati enam-vähem sama — kahe ja kolme protsendi vahel.

Tabel 1 Erivajadusega laste õpe, 1995–2006

	1995	1997	2000	2003	2006
Koolid	49	48	48	48	46
Õpilased	5 262	5 429	5 787	5 627	4 482
poisid	3 445	3 588	3 866	3 776	2 963
tüdrukud	1 817	1 841	1 921	1 851	1 519

Allikas: Statistikaameti andmed ja EHIS, 2007.

Paljud puudega lapsed õpivad tavakoolis. Kui lapse erivajadus ei ole nii suur, et vastavas koolis õppimine on paratamatu, võib ta õppida koos teiste omaealistega. Selline kaasamine on olnud eripedagoogika võtmeküsimus juba 30 aastat. On tõdetud, et elukohajärgne kool on hea võimalus ka erivajadusega õpilasele: kodus elamine, kohandatud õpikeskkond ja tugiteenuste rakendamine aitab arendada tema võimeid. Erinevate õpilaste koosõpetamisega lahendatakse ühiskonda lõimimise probleem edukamalt just sotsiaalsete oskuste parema omandamise kaudu. Integratsioon on eri riikides erinevalt arenenud. UNESCO andmetel oli 1987. aastal 75% riikidest integratsiooni põhimõtte heaks kiitnud, 1995. aastal juba 92%, nüüd peagu kõik (Raudmees 2006).

Erivajadusega laste haridus on tagatud ka kõrgematel haridustasemetel. Suurt tähelepanu on pööratud erivajadusega õpilastele kutsehariduses — kutseõppeasutuste seadusega on neile sätestatud eritingimused. Kutseõppeasutused peavad koostöös asukohajärgse maavalitsuse ja õppija elukohajärgse valla või linnaga looma õppijale võimalused

kutsehariduse omandamiseks. Võimaluste piires tuleb arvestada õppija soove, erivajaduste spetsiifikat ja võimalusi saada sobivat tööd.

Hariduslik diferentseerumine ilmneb ka maakoha ja linna järgi. Eestis on kujunenud selge kihistumine kohustusliku hariduse sees, kus ühte äärmusse jäävad teeninduspiirkonnata suurlinnakoolid (nn eliitkoolid, kuhu õppima pääsemiseks tuleb läbida katsed) ja teise perifeersed maakoolid (Toomse 2007a: 26). Et õpetajate tase ja perede sotsiaal-majanduslik olukord on maal kehvem, on maakoolidest saadud haridus sageli vähem kvaliteetne. Vaestest maaperedest pärit lapsed ei tule õpingutega eriti hästi toime ja õppimise tempo valitakse tihti viletsamate järgi. Maale on väga raske leida ka õpetajaid. Ülikoolidesse saavad sisse eelkõige linnagümnaasiumite lõpetanud. Seega eelistavad andekamad maalapsed tihti jätkata õpinguid linnakoolis. Näiteks Pärnu linnas on kooliläinute arv nendega samal aastal sündinud laste arvust suurem. Pärnu linna koolides õpib 750 maapiirkonnas elavat põhikoolieas last, koos gümnaasiumiõpilastega on linnas õppijaid 1331. (Joon 2006) Maakoole ähvardab õpilaste puuduse tõttu sulgemisoht. Kui aastal 1997 oli maakoole 61% üldhariduskoolidest, siis 2006. aastal 59%. Viimastel aastatel on märgata ka maakoolide õpilaste osatähtsuse vähenemist ja linnakoolide õpilaste osatähtsuse suurenemist. Kui 2004. aastal õppis maakoolis 28% õpilastest, siis 2006. aastal üle ühe protsendipunkti vähem.

Ka põhikoolist väljalangemine on maapiirkonnas suurem. Peale maaleibkondade halvema majandusliku olukorra võib laste õpingute katkestamise põhjus seisneda selles, et maakoolides ei ole tihti õppenõustamissüsteemi ega palgatud eripedagooge või koolipsühholooge. Et maalastel pole sageli võimalik osaleda huvihariduses, sest nende kodukohas ei ole ringe ega trenne (samuti napib vanematel raha huvihariduse eest tasumiseks), ei saa nad paraku ennast selles vallas arendada. Igavusest tekivad probleemid, mis viivad kuritegevuse ja haridustee katkemiseni.

Haridus peab olema tagatud ka eri keeltes. 2006/2007. õppeaastal sai 96 üldhariduskoolis õppida vene keeles. Vene ja eesti-vene õppekeelega üldhariduskoolides õppis 2006/2007. õppeaastal 38 417 õpilast — 23% Eesti õpilastest. Enamik vene ja eesti-vene õppekeelega õppeasutusi paikneb Harju ja Ida-Viru maakonnas. Tartus saab vene keeles õppida kaheksas koolis, nii Pärnu kui ka Lääne-Viru maakonnas neljas ning Valga ja Jõgeva maakonnas kahes koolis. Võru, Viljandi, Järva, Lääne ja Põlva maakonnas oli üks vene õppekeelega kool. Venekeelseid üldhariduskoole ei ole Saare, Hiiu ega Rapla maakonnas.

Eesti kool on teiste Euroopa koolide eeskujul muutumas järjest multikultuursemaks. Üha rohkem tuleb koolis kokku puutuda immigrantidest lastega, kes ei valda Eestis kasutatavaid õppekeeli, st eesti või vene keelt. Haridus- ja Teadusministeerium on teinud koostööd Hollandiga Euroopa Liidu programmi MATRA raames, valmistamaks ette ELi direktiivi "Migranttööliste laste haridus" rakendamist. 2004. aastast on Haridus- ja Teadusministeerium projekti "Võõrtööliste laste hariduskorraldus Eestis" partneritega koostöös loonud võimalused selleks, et Eesti põhikoolid oleks valmis vastu võtma immigrantide lapsi. (Soll 2005: 102, 103) Seega on järjest suurenenud vajadus inglise ja soome keeles õpetööd pakkuvate koolide järele, et Eestis saaksid õppida elama või pikemaks ajaks külla tulnud teiste riikide lapsed. Inglise keel on kahe Tallinna ja ühe Tartu üldhariduskooli õppekeel, soome keeles on võimalik õppida ühes Tartu üldhariduskoolis.

Kokkuvõte

Nüüdisaegne arusaam hariduse saamise õigusest väljendub võrdsete haridusvõimaluste printsiibis. Selle kohaselt peaks igal inimesel olema õigus haridusele vastavalt tema võimetele ja erivajadustele, sõltumata soost, elukohast, east, emakeelest või majanduslikest võimalustest (Kivirand 2005: 96). Selle tagamisel on probleeme eri haridustasemetel ning need tekitavad Eestis pigem hariduslikku ja sotsiaalset kihistumist kui sotsiaalset sidusust. Mured algavad sellest, et kõigile lastele ei jagu lasteaiakohti ja seega ei ole neil võimalust saada alusharidust, ning ulatuvad selleni, et täienduskoolitust saavad vaid valitud — need inimesed, kes seda võib-olla kõige rohkem ei vaja. Madalama haridustasemega töötud ei saa ennast tihti arendada ja neil on raske tööturule siseneda. Samuti ei ole kõigil lastel võimalik omandada heal tasemel huvide- ja võimetekohast haridust. Eestis ei saa huviharidust umbes 10 000 last, sest nende kodu ligidal ei ole selleks võimalusi, veel 10 000

ei käi ringides, sest nende vanematel pole selleks raha (Toomse 2007a: 25). Paljud vanemad ei suuda maksta kalliste kohustuslike koolitarvete eest. Ka sõidukulud kooli ja koju ei ole paljudele taskukohased. Paraku käivad haridusega kaasas veel mõned teisedki sotsiaalset sidusust vähendavad tegurid, nt suurenev koolivägivald.

Paljud inimõigused (eriti õigus tööle ja sotsiaalsele kindlustatusele) on saavutatavad vaid hariduse kaudu. Hariduse võrdne kättesaadavus on viimastel aastakümnetel Euroopa riikide hariduspoliitilisi põhiideeale. Selles on nähtud võimalust vähendada põlvkonnast põlvkonda edasikanduvat ebavõrdsust, kus harimatus toodab harimatust ja vaesus vaesust. Haridust peetakse suurimaks võimaluste võrdsustajaks ja selle rakendamiseks on inimeste endi pingutuste kõrval vaja riigi sekkumist. Eestis on kasvanud nii majanduslik kui ka hariduslik kihistumine ja need võimendavad teineteist. Sotsiaalse sidususe ja selle positiivse mõju suurendamiseks on oluline sellisest seosest pääseda. Seega on äärmiselt oluline, et kõigil oleks võrdne juurdepääs haridusele.

Kirjandus

- Becker, S. G. (1964). *Human Capital*. New York: Columbia University Press.
- Bell, D. (1975). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Eesti Hariduse Infosüsteem (EHIS). (2007). Haridus- ja Teadusministeerium.
- Heinlo, A. (2007). Teadus- ja arendustegevus. 2005. *Research and Development*. Tallinn: Statistikaamet
- Joon, S. (6.04.2006). Gümnaasiumitais maakonna lapsi õpib Pärnu koolides. — Pärnu Postimees. [www] <http://www.parnupostimees.ee/060406/esileht/10063593.php> (5.07.2007).
- Kazjulia, M. (2001). Tööturg ja haridus kui sotsiaalse jätkusuutlikkuse alus. — Eesti inimarengu aruanne 2001. Tallinn: TPÜ, RASI. [www] <http://lin2.tlu.ee/~teap/nhdr/2001/3.1.html> (5.07.2007).
- Kivirand, T. (2005). UNESCO programmi „Haridus kõigile” Eesti tegevuskava. — Ülevaade üldharidusest 2001–2005. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. [www] <http://www.hm.ee/index.php?048181> (5.07.2007).
- Leino, M. (2001). Ühiskonna ja kooli vastuolu. — Eesti inimarengu aruanne 2001. Tallinn: TPÜ, RASI. [www] <http://lin2.tlu.ee/~teap/nhdr/2001/3.4.html> (5.07.2007).
- Raudmees, A. (2006). Hariduslikud erivajadused. [www] http://vaimukad.ee/uus/tegevus/main_tegevus_hariduslikud_erivajadused.htm (5.07.2007).
- Soll, M. (2005). Uusimmigrantide õpetamisvõimalused. MATRA projekt. — Ülevaade üldharidusest 2001–2005. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. [www] <http://www.hm.ee/index.php?048181> (5.07.2007).
- Toomse, M. (2005). Sissetulek ja elamistingimused. *Income and Living Conditions*. Tallinn: Statistikaamet.
- Toomse, M. (2007a). Sotsiaalne ebavõrdsus. *Social Inequality*. Tallinn: Statistikaamet.
- Toomse, M. (2007b). Eesti kuulub Euroopa viie ebavõrdsema sissetulekuga riigi hulka. Statistikaameti pressiteade (04/07/2007). [www] <http://www.stat.ee/187986> (5.07.2007).
- Täiskasvanute koolitus ettevõtetes. (2000, 2006). [Uuring]. Statistikaamet.
- Tööjõu-uuring. (1997–2006). Statistikaamet.
- Veldre, V. (2007). Haridusliku kihistumise soolisest aspektist. — Eesti Statistika Kuukiri. *Monthly Bulletin of Estonian Statistics*, nr 6, lk 5–16.
- Vetik, R. (2001). Eesti inimarengu aruanne 2001: Kas Eesti on sotsiaalselt jätkusuutlik? — Eesti inimarengu aruanne 2001. Tallinn: TPÜ, RASI. [www] <http://lin2.tlu.ee/~teap/nhdr/2001/sissejuhatus.html> (5.07.2007).

VANEMAEALISED JA TÖÖTAMINE

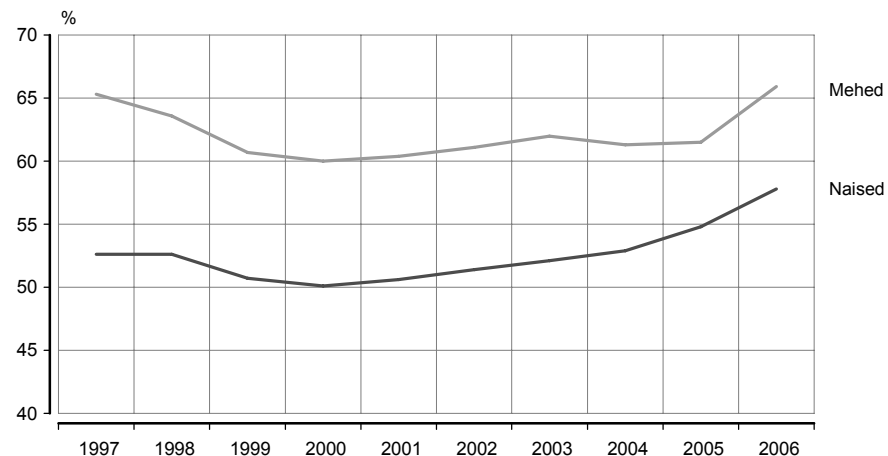
Aare Värk
Statistikaamet

Töötamine on inimest ja ühiskonda siduvaid põhielemente. Ühiskonna tasandil sõltub töötamise võimalikkus üldise majandusolukorra tingitud tööjõunõudlusest, kultuurist ja tavadest, samuti riigi tööpoliitikast. Indiviidi tasandil mõjutavad töötamise võimalusi peamiselt haridus, oskused, kogemused, tervis ja töövõime ning ka teatavad isikuomadused, mis võivad olla diskrimineerimise aluseks.

Nii üksikindiviidi heaolu kui ka majanduse seisukohalt on oluline sidusus. Inimese jaoks väljendub see võimaluses olla töötamise kaudu kaasatud ühiskondlikku ellu. Majanduse seisukohalt on tähtis, kui suurt osa inimressursist suudetakse tööturul rakendada. Kasvava majanduse ja suureneva tööjõuvajadusega paraneb ka inimeste kaasatus, mis omakorda suurendab majanduse arengupotentsiaali.

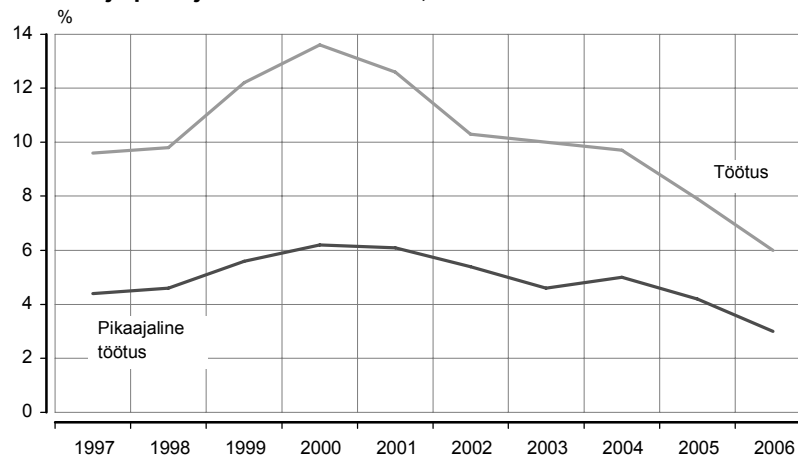
Töötamise kaudu ühiskonda integreeritud inimeste osatähtsust rahvastiku hulgas kirjeldab hõivemäär. Olulisemate viimase aja trendidena võib välja tuua 15–74-aastaste hõivemäära pideva suurenemise pärast 1990ndate lõpu Vene kriisist toibumist ning soo- ja vanuserinevuste vähenemise. See tähendab, et töötamise kui kaasamise vahendi suutlikkus on kasvanud.

Joonis 1 15–74-aastaste tööhõive määr soo järgi, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Et töötavate inimeste osatähtsus on rahvastikus suurenenud, on mõistagi vähenenud hõivest tõrjutute ehk töötute osatähtsus. Kui 1990. aastate lõpu majanduslanguse tulemusena kasvasid nii lühi- kui ka pikaajalise töötuse näitajad, on need edaspidi vaid kahanenud. 2000. aastaga võrreldes on nii üldine kui ka pikaajalise töötuse määr langenud keskmiselt kaks korda (joonis 2). Positiivne on ka 2001. aastaga võrreldes rohkem kui kolm korda vähenenud heitunute arv (2001. aastal 22 400, 2006. aastal 7200), mis tähendab, et töötamise kaudu on õnnestunud ühiskondlikku ellu kaasata võrdlemisi suur hulk inimesi, kes olid selleks juba lootuse kaotanud (Tööjõu-uuring 2001, 2006).

Joonis 2 Töötuse ja pikaajalise^a töötuse määr, 1997–2006

^a Rohkem kui 12 kuud.

Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

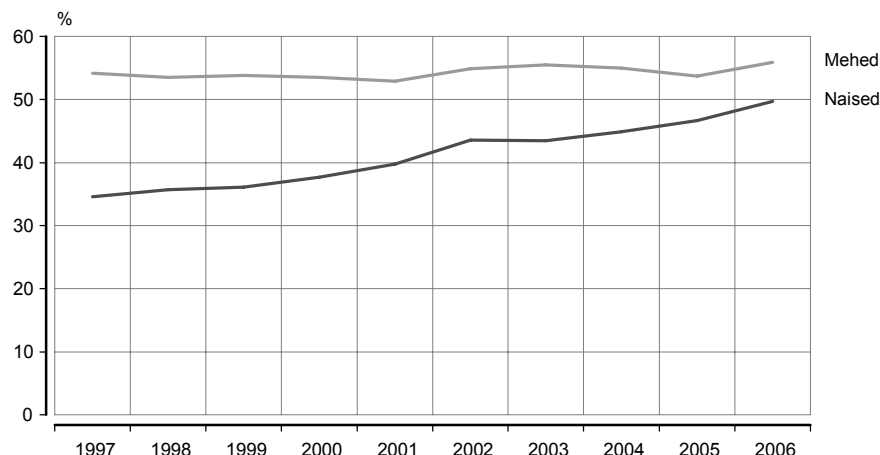
Inimrühmadel on töö kättesaadavus ja sellega seonduvad probleemid üsna erinevad. Sellest lähtuvalt võib muu hulgas eristada kaht riskirühma — noori ja vanemaealisi. Praeguses artiklis käsitletakse süvendatult vanemaealiste olukorda tööturul.

Vanemaealise töötajaskonna roll ja tähendus on demograafiliste protsesside tõttu oluliselt muutumas. Pikenenud oodatava eluea ja vähese sündimuse tõttu kasvab rahvastikus eakate osatähtsus. Järelikult peab tööelu kestma kauem, et töötavate inimeste maksumuutused ülemäära ei suureneks. Seda väljakutset silmas pidades on järgnevalt uuritud, kuidas on kümne viimase aastaga muutunud vanemaealiste tööjõus osalemine ja kas sellega on kaasnenud ka tööelu kvaliteedi areng.

Tööjõus osalemine

Tööjõuna mõistetakse inimesi, kes töötavad või otsivad tööd ning tööjõus osalemise määr väljendab laias laastus seda, kui suur osa populatsioonist tahab töötada. Kümne viimase aastaga on kõige rohkem muutunud naiste tööalane käitumine. Jooniselt 3 selgub, et 50–74-aastaste naiste tööjõus osalemise määr on tõusnud 15 protsendipunkti, sealjuures meeste puhul on see näitaja jäänud enam-vähem samale tasemele. Üldiste trendide põhjal kitsamates vanusevahemikes on näha, et alla pensioniiga jäävate meeste (50–54 ja 55–59) aktiivsuse määr on pisut langenud, vanemates rühmades (65–69 ja 70–74) aga tõusnud. Naiste tööjõus osalemise määr on suurenenud kõigis eespool nimetatud vanusegruppides^a.

Joonis 3 50–74-aastaste tööjõus osalemise määr soo järgi, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

^a Üksikasjalikumaid andmeid tööjõus osalemise määra kohta vanuserühma järgi leiab Statistikaameti veebilehelt www.stat.ee statistika andmebaasi rubriigi "Sotsiaalelu" alamrubriigist "Tööturg".

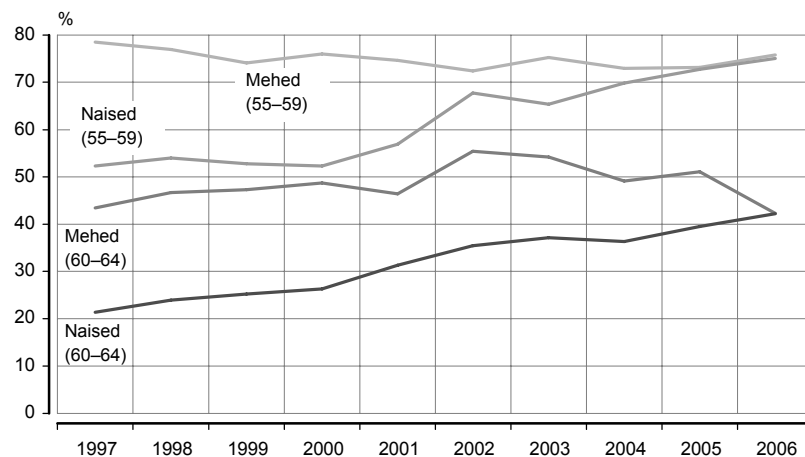
Vanemaealiste tööjõus osalemise või pensionile jäämise otsust mõjutavad tegurid võib jagada tinglikult tööjõunõudlusest, -pakkumisest või sotsiaalkindlustussüsteemist tulenevaks (Leetmaa, Võrk, Kallaste 2004: 24). Tööjõunõudlus väljendab vajadust vanemaealiste töötajate järele ja on peamiselt seotud üldise tööjõuvajaduse, vanuselise diskrimineerimise ja tööandjate arusaamaga, et vanemate inimeste tööviljakus on väiksem, mistõttu eelistatakse nooremaid töötajaid.

Tööjõupakkumine väljendab inimese töötamise tahet. Seda mõjutavad pensionile jäämisega kaasneva vaba aja ja töötamisest saadava suurema sissetuleku väärtustamise vahekord, tervis, oodatav eluiga ning pensioni asendusmäär.

Sotsiaalkindlustussüsteem määrab, millised on võimalused ja tingimused tööjõu hulgast lahkumiseks. Vanemaealiste tööalase käitumise seisukohalt on olulisemad sotsiaalkindlustussüsteemi aspektid järgmised: pensioniiga, (eel)pension või muud tööjõu seast lahkumist võimaldavad hüvitised ja neist saadava tulu suurus sõltuvalt tööturult lahkumise vanusest (enne või pärast pensioniiga).

Vanemaealiste tööjõus osalemise määra kasvus on oma osa nii nõudlusel, pakkumisel kui ka sotsiaalkindlustussüsteemil. Tööjõu seast lahkumise otsuse edasilükkamisele on palju kaasa aidanud pensioniea suurendamine^a. Jooniselt 4 on näha, et 55–59-aastaste naiste ja 60–64-aastaste meeste tööjõus osalemise määr tõusis pärast pensioniea tõstmist (aastatel 2001–2002) ligikaudu 10 protsendipunkti. Vähemalt 65-aastaste tööjõus osalemise määra kasvu on mõjutanud 1996. aasta pensionisüsteemi muudatus, mille järgi hakati töötavale pensionärile maksma täispensioni. (Leppik 2006: 9) Viimaste aastate üldist aktiivsuse suurenemist võib seletada aga tööjõupuudusest tingitud suurema nõudlusega vanemaealiste töötajate järele, mis on teinud töö leidmise lihtsamaks.

Joonis 4 55–59- ja 60–64-aastaste tööjõus osalemise määr soo järgi, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

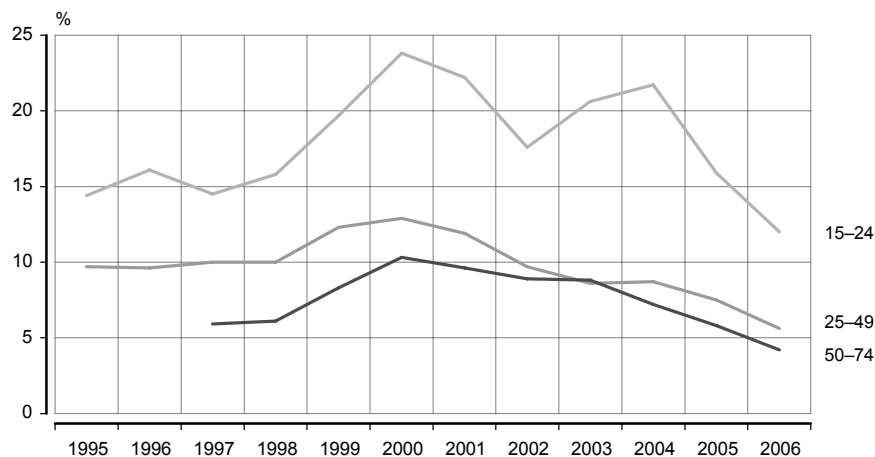
Tööelu kvaliteet

Pikenev eluiga, sotsiaalkindlustussüsteemi kohandamine ja suurenenud tööjõuvajadus saavad vanemaealiste hõivet suurendada vaid juhul, kui neile pakutakse piisavalt kvaliteetseid ja sobivaid töökohti. Pensionile jäämise alternatiivi olemasolu tõttu ei otsi eakad tööd kuigi kaua — sobivate võimaluste puududes liigutakse mitteaktiivsesse staatusesse. Mitteaktiivsusest tagasi tööjõu hulka tulijate osatähtsus on vanemaealiste puhul aga kaduvväike. Seetõttu on nende aktiivsuse säilitamise seisukohalt ülimalt oluline, et sobiv töö oleks kättesaadav.

Töö kättesaadavus

Töö kättesaadavust kirjeldavaid näitajaid on mitmeid. Töötuse määr näitab nende inimeste hulka, kes ei tööta, otsivad tööd ja on valmis tööle asuma. Mida madalam on töötuse määr, seda kättesaadavam on töö. Töötuse määra põhjal otsustades võib niisiis väita, et töö on kõige kättesaadavam 50–74-aastastele, seejärel 25–49-aastastele ja kõige vähem 15–24-aastastele.

^a Pensioniiga on 1938. aastal või hiljem sündinud meestel 63 aastat. Naiste pensioniiga tõuseb poole aasta kaupa ja jõuab 63 aastani aastal 2016 (www.pensionikeskus.ee).

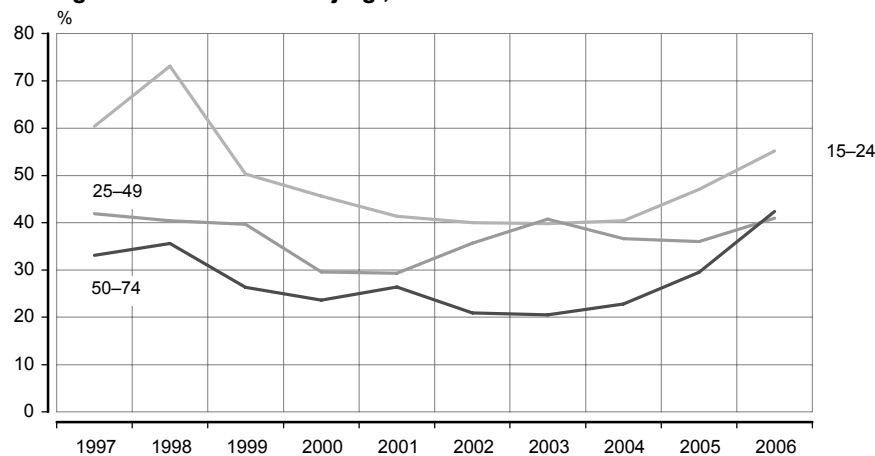
Joonis 5 Töötuse määr vanuse järgi, 1995–2006


Allikas: Tööjõu-uuring, 1995–2006.

Hinnates aga hõivatud inimeste osatähtsust nende suhtes, kes aasta tagasi olid töötud, ilmneb hoopis vastupidine pilt. Töö leidnute osatähtsus on kõige suurem just 15–24-aastaste hulgas, seejärel 25–49-aastaste ja kõige väiksem 50–74-aastaste seas (joonis 6). Niisiis, hoolimata madalast töötuse määrast on vanemaealistel kõige raskem tööd leida.

Töötuse määra ja töö leidnute osatähtsuse lahknevus on seletatav üldiste tööturuprotsesside ja vanuserühmade spetsiifikaga. Vanemaealistel on töötuse määr madal ennekõike seetõttu, et pärast töö kaotust pikalt tööd ei otsita — eelistatakse pigem mitteaktiivsust ja (eel)pensionile minekut. 15–24-aastaste kõrge töötuse määra põhjuseks on aga asjaolu, et selles vanuses inimesed lähevad haridussüsteemist tööturule ja suurem osa selleaalistest töötutest ei ole tööd kaotanud, vaid varem mittetöötanud töötajad.

Joonisel 6 esitatud töö leidnute osatähtsuse muutumine väljendab üsna selgelt 25–49-aastaste eelistatumat seisundit noorema- ja vanemaealistega võrreldes. 1990-ndate lõpu Vene kriisi mõju avaldus 15–24-aastaste ja 50–74-aastaste puhul 1999. aastal, 25–49-aastaste vanusegrupis aga aasta hiljem. Majanduse kosudes hakkasid 25–49-aastaste töö leidmise võimalused 2002. aastal paranema, vanemaealiste võimalused aga halvenesid veelgi. Peamise põhjusena võib välja tuua 25–49-aastaste töötajate hulga suurenemise kriisi mõjul. Vanemaealiste kehvat positsiooni kinnitab ka fakt, et nende töö leidmise võimalused hakkasid paranema alles aastal 2004, mil 25–49-aastaste olukord hakkas kvalifitseeritumate töötajate arvu vähenedes stabiliseeruma.

Joonis 6 Aastaga töö leidnud vanuse järgi, 1997–2006


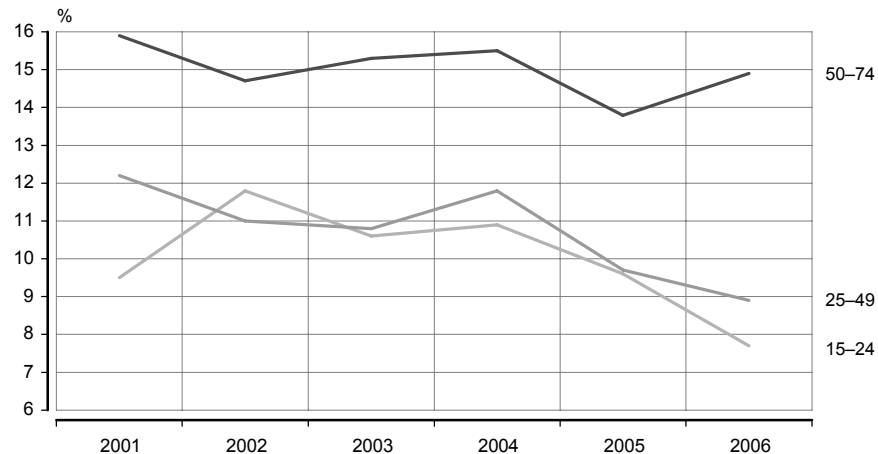
Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Töö ja oskuste vastavus

Oskuste ja töö vastavus määrab paljuski inimeste oskuste rakendamise ja eneseteostuse. Vajaliku kvalifikatsiooni olemasolust aga sobiva töö saamiseks alati ei piisa. Tööandjatel võivad olla negatiivsed ootused teatud tunnustega inimeste suhtes, mistõttu viimastel on sageli kehvem töökoht, kui oskused lubaksid. Üks selliseid tunnuseid on kõrge vanus. Peamised vanemaealistega seonduvad stereotüübid on järgmised: suurest kogemustepagasist hoolimata on nad töömuudatuste suhtes paindumatud, nende produktiivsus on kahaneva võimekuse tõttu väiksem ja oskused tihtipeale aegunud. (*Live ... 2006: 63*)

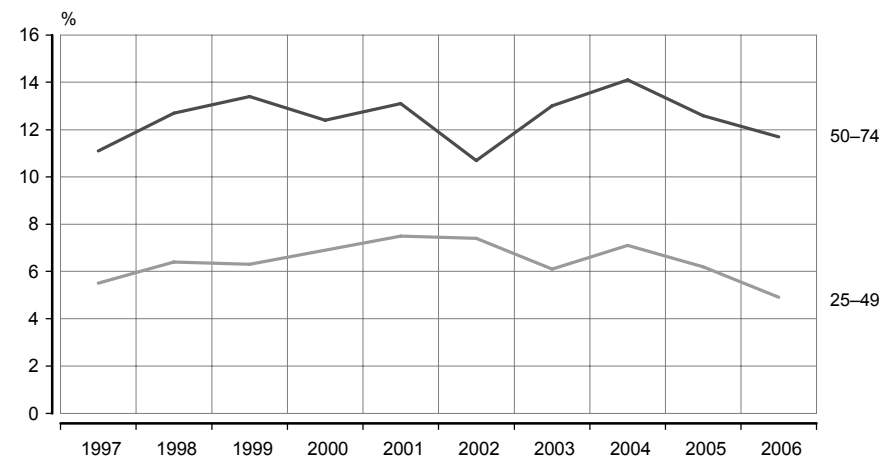
Nende inimeste hulka, kelle kvalifikatsioon ületab töökoha nõudmised, saab mõõta mitmeti. Lähtudes inimeste enda hinnangust töö ja haridustaseme kooskõlale, ilmneb, et oma haridustaset töökoha nõuetest kõrgemaks pidavate 50–74-aastaste osatähtsus on alates 2000. aastast olnud keskmiselt 15%, 25–49-aastaste hulgas aga 11–12%, kuid see näitav vähenes 2004.–2006. aastal 9%-ni (joonis 7). Hinnates töö ja oskuste vastavust kaudselt (lihttöölise osatähtsus nende inimeste hulgas, kellel on mingisugune kutse-, ameti- või erialaharidus^a), näitab joonis 8, et lihttöölise osatähtsus vanemaealiste seas on kümne viimase aasta jooksul olnud keskmiselt kaks korda suurem kui 25–49-aastaste hulgas ja selle vahe vähenemist ei ole märgata.

Joonis 7 Nõutavast kõrgema haridustasemega töötajad vanuse järgi, 2001–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 2001–2006.

Joonis 8 Lihttöölised kutse-, ameti- või erialaharidusega töötajate seas vanuse järgi, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

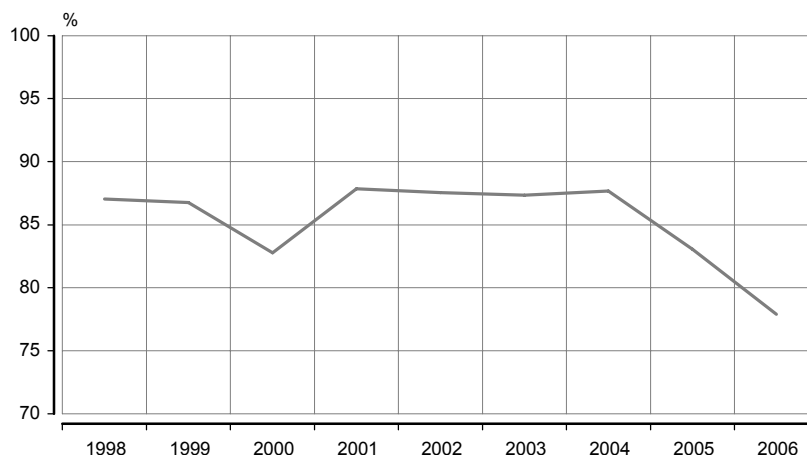
^a Kutse-, ameti- või erialaharidusega inimeste töötamine lihttööl (kus ei nõuta vastavat haridust) tähendab olemasoleva hariduse kasutamata jätmist. 1997. aastal oli kutse-, ameti- või erialahariduseta inimeste osatähtsus 25–49-aastaste ja 50–74-aastaste seas vastavalt 34,6% ja 46,5%, 2006. aastal 30,4% ja 42,6%.

On mitmeid põhjuseid, miks vanemaealised teevad sageli niisugust tööd, mis ei vasta nende oskuste tasemele. Peale eespool nimetatud tööandjate negatiivsete hoiakute on oluline ka see, et võimekuse vähenedes ja vaba aja väärtustamise kasvades soovib suur osa eakatest töötada osaajaga. Osaajatööks on Eestis aga suhteliselt piiratud võimalused ja neljandik osaajatööga ametikohtadest kuuluvad lihttööde kategooriasse (teise neljandiku hõlmavad tippspetsialisti oskusi nõudvad töökohad). Oma osa on ka kunagi omandatud hariduse aegumisel majanduse struktuurimuutuste ja tehnoloogia arengu tulemusena. See tähendab, et inimesel võib küll formaalselt olla heal tasemel kvalifikatsioon, kuid enam ei ole töökohti, kus oleks selliste oskustega inimest vaja.

Töö tasustamine

Eespool käsitleti vanemaealiste hõive ja selle kvaliteediga seonduvaid probleeme. Töötasu erinevus vanuserühmades väljendab aga eaka töötajaskonna ebasoodsama olukorra majanduslike mõjude ulatust. Jooniselt 9 ilmneb, et vanemaealiste keskmine kuutöötasu oli 2004. aastani 25–49-aastaste keskmisest kuutöötasust stabiilselt 87%^a (v.a 2000. aasta langus). Seejärel hakkas erinevus aga suurenema, sest viimaste aastate 25–49-aastaste palgatõus on olnud kiirem kui vanemaealistel. Erinevus on põhjustatud peamiselt sellest, et kiirema palgatõusuga ametialad (seadusandjad, kõrgemad ametnikud ja juhid; oskus- ja käsitöölised; keskastme spetsialistid ja tehnikud) on 25–49-aastaste seas sagedamini esindatud kui vanemaealiste puhul. Väiksema palgakasvuga lihttöid on aga vanemaealiste hõivestruktuuris oluliselt rohkem kui keskmises vanuserühmas.

Joonis 9 50–74-aastaste keskmine netokuutöötasu 25–49-aastaste keskmisesest kuutöötasust, 1998–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1998–2006.

^a Keskmise kuutöötasu arvutamisel on võetud arvesse kõiki töösuhte vorme ja töölaseid staatusi, sõltumata töösuhte kestusest. Oluline on eristada keskmist töötasu ja Statistikaameti andmebaasis avaldatavat keskmist palka. Viimase arvutamisel võetakse arvesse vaid töölepingu, teenistuslepingu või avaliku teenistuse seaduse alusel ametlikult töötavaid inimesi.

Kokkuvõte

Vanemaealiste tööjõus osalemise määr ja hõive on küll märkimisväärselt suurenenud, kuid peamiselt tänu naiste aktiivsuse kasvule, mis on omakorda olnud tingitud pensioniea tõusust. Tööjõupuuduse tõttu on töö muutunud eakatele oluliselt kättesaadavamaks. Paraku ei ole sellega kaasnenud töö ja oskuste paremat vastavust ega erinevuse vähenemist 25–49-aastaste töötasuga võrreldes. Vanemaealiste tööelu üldise kvaliteedi paranemine eeldab nii tööandjate kui ka eakate mõtteviisi muutust — eriti selles, mis puudutab oskuste täiendamist. Vanemaealised ei ole enesetäiendamisel nii agarad kui nooremad ja tööandjad ei panusta väga nende koolitusse, sest väheste järelejäänud tööaastate tõttu on selle investeeringu tasuvus küsitav. Samal ajal on oluline oskuste täiendamisele tähelepanu pöörata, sest see on üks väheseid vanemaealiste töötamist takistavaid tegureid, mille suhtes on aktiivsete tööturumeetmete toel võimalik reaalselt midagi ette võtta^a.

Kirjandus

Leetmaa, R., Võrk, A., Kallaste, E. (2004). Vanemaealine tööjõud tööturul ja tööelus. [www] http://www.praxis.ee/data/Eakad_final_15_06_2004.pdf (30.07.2007).

Leppik, L. (2006). Eesti pensionisüsteemi transformatsioon: poliitika valikud ja tulemid. Tallinn: TLÜ kirjastus.

Live Longer, Work Longer. (2006). OECD. [www] <http://213.253.134.43/oecd/pdfs/browseit/8106021E.PDF> (30.07.2007).

Tööjõu-uuring. (1995–2006). Statistikaamet.

^a Töövõime suurendamine tervete eluviiside propageerimise ja tervishoiu arendamise kaudu on küll võimalik, kuid on pikaajaline protsess ja eeldab pidevat tööd, mille tulemused ilmnevad alles aastakümnete pärast. Sama on negatiivsete hoiakute kummutamisega.

NOORTE EESTLASTE JA MITTE-EESTLASTE TÖÖTURUPOSITSIOONID

Siim Krusell
Statistikaamet

Eesti rahvuskoosseisu kujunemislugu

Eesti on koos teiste postkommunistlike riikidega teinud läbi siirdeprotsessi, mille tulemusena orienteeruti plaanimajanduse põhimõtelt ümber vabaturumajanduse loogikale. Tööjõu puhul oli lähtekohaks see, et majanduse ekspansiivsesse arengusse andis suure panuse suunatud immigratsiooni tagajärjel lisandunud töötajaskond. Suunamise tegi siserändajatele ahvatlevamaks pakutavad majanduslikud ja sotsiaalsed hüved. Oma positsioone oli võimalik parandada nii eelmise kui ka uue asukoha põliselanikega võrreldes.

Eesti Vabariigi taastamine tõi kaasa suured majanduslikud ja sotsiaalsed muutused. Kõige rohkem puudutas varasema majanduskorralduse ja sidemete kadumine primaar- ja sekundaarsektorit. Eestis vastu võetud kodakondsus- ja keeleseadus, samuti välismaalaste seadus ja teised õigusaktid löid olukorra, kus enamik okupatsiooni ajal Eestisse saabunudtest leidis end immigrandi staatusest. Neil oli valida, kas läbida enamikus Euroopa riikides tunnustatud naturalisatsiooniprotsessiga kaasnevad nõudmised, jääda äraootavale seisukohale või võtta mõne teise riigi kodakondsus. Immigrandiks muutumine ei olnud vaid formaalne. Tavapäraseks sai mitte-eestlaste suurem tööpuudus ja väiksem palk. Juba nõukogudeaegset Eestit iseloomustas etniline segregatsioon majandusharu ja ametiala järgi. Nii töötasid eestlased enamjaolt põllumajanduses, hariduses ja kultuuris, mitte-eestlased aga olid ülesindatud näiteks masinaehituses ja põlevkivitööstuses. Eestlaste käes oli enamik kultuuri ja haridusega seotud ameteid, mitte-eestlased domineerisid aga inseneride ja oskustööliste hulgas. 1990. aastatel segregatsioon süvenes. Töökohad hakkasid muutuma üherahvuselisteks, seejuures leidsid just madalamad valgekraed ja oskustöölised töökoha sagedamini tänu sotsiaalsetele sidemetele (sõprade, sugulaste või tuttavate kaudu).

Etniline päritolu tööturuerinevuste põhjusena

Immigrantide kehvemad tööturunäitajad põlisrahvastikuga võrreldes on iseloomulikud enamikule arenenud riikidele. Kanadas leiti näiteks, et immigrantidel on suurem risk sattuda vaesusse ja see risk suureneb veelgi teise põlvkonna immigrantrahvastiku puhul (Kazempur 2001). Samuti on Rootsis välja toodud immigrantide ja põliselanike olulised palgaerinevused (Albrecht, Björklund, Vroman 2000). Selle nähtuse selgitamiseks on esitatud mitmeid teooriaid. Inimkapitali teooria kohaselt põhjustab rahvustevahelisi palgaerinevusi erinev inimkapital. Selle järgi kaoksid etnilisest päritolust tingitud sissetuleku ja ühiskondliku positsiooni erinevused, kui inimestele tagataks hariduse ja oskuste omandamiseks võrdsed võimalused. (Rubinson ja Browne 1993)

Alternatiivsed lähenemised inimkapitali teooriale põhinevad eeldusel, et immigrantide ja põliselanike erinevusi ei saa seletada ainult üksik indiviidi investeeringute ja produktiivsusega. Sugu, rass ja rahvus mõjutavad tööturu jaotuslike protsesse — saab nimetada mitmeid mehhanisme, mille tagajärjel kujuneb nende alusel välja diferentseerumine ja ebavõrdsus tööturul. Kui küllalt palju tööandjaid suhtub etnilistesse vähemustesse negatiivselt, jääb nende sissetulek tunduvalt väiksemaks põhirahvastiku omast, hoolimata nende võrdsest võimekusest (Grand ja Szulkin 2000).

Samal ajal väidavad statistilise diskrimineerimise teooria pooldajad, et diskrimineerimine ei pruugi baseeruda vähemuste vastu suunatud majanduslikult ebaratsionaalsel antipaatial. Ka vabaturul tegutsev, vaid maksimaalsest kasumist huvitatud tööandja võib langetada otsuseid, mis põhjustavad rassist või rahvusest tulenevat ebavõrdsust. Selle teooria kohaselt sõltuvad tööandja otsused teabest, mida nad töötajate kohta saavad (etniliste vähemuste korral on infot vähe). Sageli võtavad tööandjad uute töötajate värbamisel aluseks väljakujunenud stereotüübid ja sotsiaalsed kategooriad mõne etnilise

grupi tööalase produktiivsuse kohta. Etnilisi vähemusi hinnatakse tunduvalt madalamalt kui põhirahvust. Tööandja võib kohelda sama haridustasemega inimesi erinevalt sõltuvalt sellest, kus riigis on haridus omandatud. Etniliste vähemuste diskrimineerimine võib olla ka vahend, kindlustamaks privilegeeritud gruppide (domineeriva rahvuse) monopoolset seisundit ihaldatuimatel ametipositsioonidel. (Grand ja Szulkin 2000)

A. Calvo-Armengol ja M. O. Jackson (2004, refereeritud Beaman 2006 järgi) leidsid, et etniliste gruppide erineva positsiooni põhjuseks on segregeeritud tööturu tingimustes sotsiaalsete võrgustike erinev struktuur, mistõttu näiteks etniliste vähemuste suurem tööpuudus võib olla tingitud võrgustikulisest protsessidest (nt vähesem teave töövõimaluste kohta ja ka väiksemad töövõimalused).

Immigrantide hõive Eestis

Immigrantide raskused tööturuga kohanemisel tulevad sageli esile teise või ka kolmanda põlvkonna siirdumisel tööturule. Eestis tähendab see, et noorte (15–24-aastased) eestlaste ja mitte-eestlaste võrdlemisel tuleb silmas pidada, et tegemist on vanuserühmaga, kellest enamik on veel majanduslikult mitteaktiivne ja eristub seetõttu ülejäänud tööealisest elanikkonnast. Eestis on olnud tavapärane ka noorte suurem töötus koguelanikkonnaga võrreldes ja madalam palgatase.

Noorte eestlaste ja mitte-eestlaste tööturupositsiooni võib võrrelda erinevate näitajate põhjal. Positsioon ja selle tugevus või nõrkus väljendub näiteks palgatasemes ja ametialases profiilis. Oluline roll on ka sellel, milline on töötute osatähtsus ning millised on töötute ootused ja nõudmised uue töökoha otsingul. Näiteks millise palga eest ollakse nõus tööle asuma või kas töökoht peab olema vastavuses omandatud haridustasemega.

Eestis lõppesid olulised majanduse struktuuri muutused üheksakümnendate teisel poolel. Sellel perioodil ehk aastatel 1997–2000 oli noorte eestlaste ja mitte-eestlaste hõive peagu samasugune. Noorte hõive vähenes 38–39%-st 1997. aastal 31–32%-ni 2000. aastal, sealjuures enamik noori suundus õppima. 2005. aastal oli 15–24-aastaste eestlaste ja mitte-eestlaste töötuse lõhe aga viimase üheksa aasta suurim. See tulenes eelkõige noorte eestlaste töötuse määra olulisest langusest viimasel aastal — 17%-st 2004. aastal 9,5%-ni 2005. aastal. (Eamets, Philips, Tuvikene 2006)

Noorte tööalase staatuse puhul võib esile tuua mitu suundumust. Nii eesti kui ka mitte-eesti noori iseloomustab hõivatute väike osatähtsus. Siiski on eestlaste seas hõivatute osatähtsus suurem — vaid 2002. aastal oli see mitte-eestlaste omaga võrdne. Aastal 2006 oli eesti noorte hulgas 6% rohkem hõivatuid, samal ajal oli ka töötuse tase noortel mitte-eestlastel kõrgem kui eestlastel. 2006. aastal oli töötuse tase nii noortel eestlastel kui ka mitte-eestlastel oluliselt madalam kui varasematel aastatel. Mitteaktiivsete osatähtsus oli 2006. aastal mitte-eesti noorte seas esimest korda suurem kui eesti noortel.

Tabel 1 **Eesti ja mitte-eesti noored tööalase staatuse järgi, 1998–2006**
(protsenti)

	1998	2000	2002	2004	2006
Eestlased					
Hõivatud	38	32	27	28	33
Töötud	5	9	5	7	3
Mitteaktiivsed	58	59	68	67	64
Mitte-eestlased					
Hõivatud	35	29	28	25	27
Töötud	10	12	8	11	6
Mitteaktiivsed	55	59	64	64	66

Allikas: Tööjõu-uuring, 1998–2006.

Mitteaktiivsuse peamine põhjus on nii eesti kui ka mitte-eesti noorte puhul õpingud, mille osatähtsus on iga aastaga suurenenud mõlemas grupis. Ka rasedus-, sünnitus- ja lapsehoolduspuhkuse osatähtsus on eestlaste puhul hakanud alates 2002. aastast suurenema, kuid mitte-eesti noortel see 2006. aastaks veidi vähenes. Mitteaktiivsuse puhul on positiivne, et pessimistlikult meelestatute osatähtsus (noored, kes arvavad, et nad ei leia tööd või et tööd ei ole) on nii eestlaste kui ka mitte-eestlaste hulgas marginaalne.

Tabel 2 Eesti ja mitte-eesti noorte mitteaktiivsuse põhjused, 1998–2006 (protsenti)

	1998	2000	2002	2004	2006
Eestlased					
Õpingud	82	85	92	88	90
Ajateenistus	3	3	2	3	1
Vigastused	2	2	1	1	1
Kuni 3-aastase lapse hooldamine	8	6	3	5	6
Vajadus hoolitseda abivajajate eest	2	1	1	1	1
Heitunud	2	3	2	2	1
Mitte-eestlased					
Õpingud	82	86	88	90	92
Ajateenistus	1	3	1	1	1
Vigastused	4	1	2	1	3
Kuni 3-aastase lapse hooldamine	6	7	7	7	4
Vajadus hoolitseda abivajajate eest	2	3	2	1	1
Heitunud	5	1	1	1	1

Allikas: Tööjõu-uuring, 1998–2006.

Ametialane positsioon

Töötajate võimalused tööturul väljenduvad suurel määral selles, millisel ametipositsioonil asutakse. Kui eestlastest olid 2000. aastal parematel töökohtadel enamasti alla 30-aastased, siis mitte-eestlastest üle 40-aastased. On toodud esile ka eestlaste ja mitte-eestlaste hõivestruktuuri sarnastumist. Veel 2000. aastal oli oluline osa mitte-eestlastest (eriti noortest) rakendunud liht- ja abitöölistena, nüüd on mitte-eesti noored pigem oskustöölised ning sõltuvalt kõrghariduse omandamise tempest kasvab hõivatud mitte-eestlaste ametistruktuuris ka spetsialistide osa. (Pavelson 2006)

Noorte eestlaste seas on juhte ja tippspetsialiste oluliselt rohkem kui noorte mitte-eestlaste seas — 2006. aastal vastavalt 19% ja 7% (vaid 2004. aastal ei olnud kuigi suuri erinevusi). Mitte-eesti noorte hulgas on aga suurem olnud oskustööliste osatähtsus. Lihttööliste osatähtsus oli 2006. aastal noorte eestlastest hõivatute seas tunduvalt väiksem kui mitte-eestlastest hõivatutel. Ametnike osatähtsus ei ole aga eesti ega ka mitte-eesti noorte hõivestruktuuris kuigi suur.

Tabel 3 Eestlased ja mitte-eesti noored ametiala järgi, 1998–2006 (protsenti)

	1998	2000	2002	2004	2006
Eestlased					
Juhid, tippspetsialistid	17	14	16	15	19
Keskastme spetsialistid	16	12	14	14	12
Ametnikud	7	4	7	9	6
Teenindustöötajad	19	23	22	18	21
Oskustöölised	30	34	31	32	32
Lihttöölised	11	13	11	12	10
Mitte-eestlased					
Juhid, tippspetsialistid	6	6	9	13	7
Keskastme spetsialistid	8	15	10	9	8
Ametnikud	8	10	6	3	7
Teenindustöötajad	17	18	15	18	20
Oskustöölised	44	39	49	44	39
Lihttöölised	17	13	11	13	19

Allikas: Tööjõu-uuring, 1998–2006.

Mitte-eestlaste seas on eestlastega võrreldes oluliselt rohkem neid noori, kes töötavad omandatust madalamat haridustaset eeldavatel ametikohtadel — 2006. aastal vastavalt 17% ja 7%. Siiski on 80% mitte-eesti noortest leidnud töö, kus esitatavad nõudmised ja omandatud haridustase on kooskõlas. 2002. aastal töötas nii eesti kui ka mitte-eesti noortest veidi üle nelja viiendiku töökohal, kus haridus vastas tehtava töö nõuetele. Samal ajal töötas 17% mitte-eestlastest ametikohal, mis eeldanuks madalamat haridustaset — eesti noortel oli sama näitaja 9%.

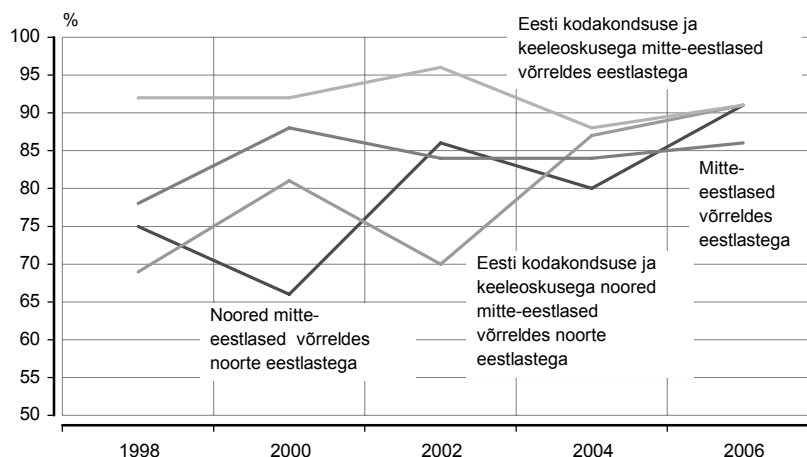
Töökoha saamise viis ja palgatase

Töökoha saamisel on tähtis roll sotsiaalsel võrgustikul. Pool viimase aasta jooksul tööle asunud mitte-eesti noortest sai töökoha sugulaste või tuttavate kaudu, eesti noortest kasutas sellist abi 44%. Tööpakkumiskuuulutuste abil sai 2006. aastal töö 17% noortest eestlastest ja 16% mitte-eestlastest. 19% eestlastest ja 22% mitte-eestlastest pöördus ise tööandja poole. Kaheksa protsenti noortest eestlastest sai ise tööandjalt pakkumise — mitte-eestlastest vaid 3%.

2006. aastal oli noorte mitte-eestlaste palk eestlaste omast oluliselt madalam nii naiste ja meeste kui ka kõrghariduse omandanud eestlaste ja mitte-eestlaste võrdluses (sealjuures oli viimastel peale kõrghariduse ka piisav keeleoskus ja Eesti kodakondsus). Kõrgharidusega noorte eestlaste keskmine palk oli 2006. aastal 6605 krooni, kõrghariduse, kodakondsuse ja piisava keeleoskusega mitte-eesti noortel aga 6066 krooni. Siiski oli viimaste palk võrdväärne kõigi hõivatud eestlaste keskmise palgaga. Oluline on aga see, et kõrgharidusega noortest eestlastest juhtide ja tippspetsialistide palk ei erinenud 2006. aastal oluliselt nende mitte-eestlastest juhtide ja tippspetsialistide palgast, kel oli peale kõrghariduse ka kodakondsus ja piisav keeleoskus.

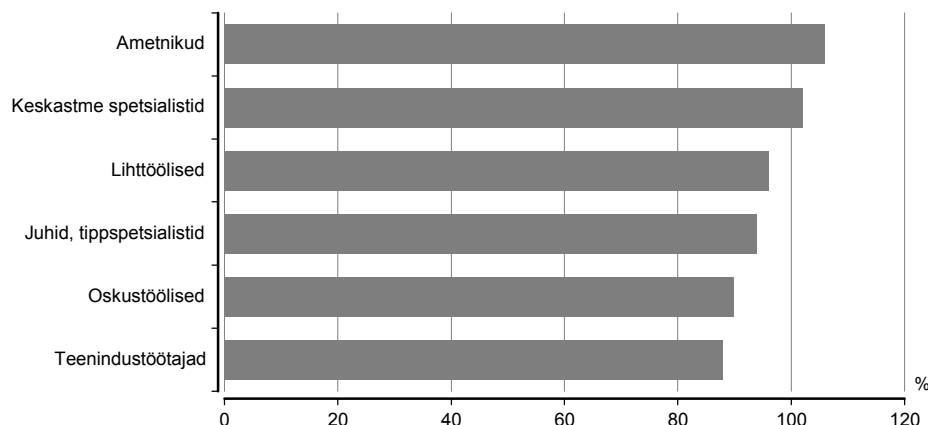
Joonis 1 näitab selgelt, et mitte-eestlaste palgatase on olnud püsivalt eestlaste omast vähemalt kümnendiku madalam. Ühiskondlikes aruteludes on sageli peetud Eesti kodakondsust ja piisavat eesti keele oskust vahendiks, mis muudab palgalõhed olematuks. Andmed näitavad siiski, et kodakondsusel ja keeleoskusel võrdsustavat efekti ei ole. Pigem on nii, et kodakondsus ja keeleoskus on mitte-eestlaste puhul konkurentsieelis rahvuskaaslastega võrreldes.

Joonis 1 **Mitte-eesti noorte ja mitte-eestlaste palk eesti noorte ja eestlaste keskmisest palgast, 1998–2006**



Allikas: Tööjõu-uuring, 1998–2006.

Joonis 2 näitab, et 2006. aastal oli noorte mitte-eestlaste keskmine palk enamikul ametialadel eestlaste omaga võrreldes madalam. Kõrgem oli see vaid keskastme spetsialistidel ja ametnikel. Samal ajal oli noorte juhtide ja tippspetsialistide ning oskustöölise palk eestlastel oluliselt kõrgem kui mitte-eestlastel.

Joonis 2 Mitte-eesti noorte palk eesti noorte palgast ametiala järgi, 2006


Allikas: Tööjõu-uuring, 2006.

Ootused töökohale, toimetulek ja mobiilsus

Noortest eestlastest otsis 2006. aastal ainult oma haridustasemele vastavat tööd 37%, mitte-eesti noortest 21%. Ülejäänud tööotsijad olid nõus vastu võtma ka töö, mis ei eelda nii kõrget haridustaset. Oma haridustasemele vastavat tööd otsivate noorte osatähtsus on varasemate aastatega võrreldes vähenenud, sealjuures mitte-eestlastel rohkem kui eestlastel. Ka mitte-eesti noorte ootused pakutavale palgatasemele on tunduvalt tagasihoidlikumad kui eesti noortel. Näiteks 2002. aastal eeldas kolmandik eestlastest töö vastuvõtmiseks vähemalt 5000 krooni suurust brutopalka, kolmandik mitte-eesti noori oleks nõustunud kuni 4000-kroonise palgaga — 2006. aastal nõuti tööleasumisel vastavalt 7300 krooni ja 5300 krooni.

Eesti noortest sai oma hinnangul 2006. aastal hakkama 60%, mõningate raskustega tuli toime 35%, suuri raskusi oli viiel protsendil. Mitte-eesti noorte hinnangud olid oluliselt erinevad — vaid 33% väitis, et tuleb toime, mõningaid raskusi oli 43%-l ja suuri raskusi 24%-l. Üldine toimetulek on mõlemal grupil 2002. aastaga võrreldes paranenud, kuid vahe on säilinud eestlaste kasuks.

Tööturupositsiooni hindamisel on oluline märksõna ka paindlikkus. A. Simonazzi ja P. Villa (1999, refereeritud Eamets 2002 järgi) toovad välja kolm paindlikkuse komponenti: tööturu liikumised (hõlmavad nii inimeste kui ka töökohtade liikumist), hõive elastsus majandusüklite suhtes ja riigi tööturu toimimisse sekkumise määr. Hinnates noorte mobiilsust esimese komponendi järgi, saab vaadata liikumist töökohtade vahel, samuti liikumist mitteaktiivsusesse ja töötusesse. 2006. aastal töötas samal töökohal (kus ka aasta tagasi) 73% noortest eestlastest, mitte-eestlastest 75%. Ühe korra eelmise aasta jooksul töökohta vahetanuid oli eesti ja mitte-eesti noorte seas võrdselt — 16%. Töö kaotamise järel hakkas uut tööd otsima 4% noortest eestlastest ja mitte-eestlastest. Neid, kes töölt lahkudes ei hakanud uut tööd otsima, oli eesti noorte seas rohkem, kuid vanuserühma iseärasusi arvestades võis see tähendada õpingute alustamist.

Kokkuvõte

Analüüs näitas, et mitte-eesti noorte tööturupositsioon on eesti noorte omast halvem. See väljendub ennekõike palgatasemes ja töötusnäitajates, kuid samuti ametiredelil paiknemises. Olulised on ka mitte-eesti noorte väiksemad palgaootused ja eesti noortega võrreldes väiksemad võimalused saada haridustasemele vastavat tööd. Niisiis on noorte mitte-eestlaste tööturupositsioon sarnane teise ja kolmanda põlvkonna immigrantidega mitmes Lääne-Euroopa riigis.

K. Leping ja O. Toomet (2007) on analüüsinud eestlaste ja mitte-eestlaste palgaerinevusi. Nad leidsid, et selle põhjuseks ei saa olla diskrimineerimine ehk sama töö eest madalama palga maksmine. Palgaerinevus ei põhine ka majandussektoritest lähtuval erinevusel ja mitte-eestlaste ametialased oskused ei ole kindlasti halvemad kui eestlastel. Palgaerinevusi ei selgita ka regionaalsed ega hariduse sisust sõltuvad erinevused.

Mitte-eesti noortel on tööturule sisenemine keerukam ja seotud suuremate raskustega kui eesti noortel. Arvestades muu hulgas seda, et töökoha saamisel on kõige olulisem roll sotsiaalsel võrgustikul, võib noorte eestlaste ja mitte-eestlaste positsioonide erinevust tööturul selgitada segregeerunud võrgustikega. Segregeerunud mitte-eesti dominandiga tööturul võib olla vähem potentsiaalseid töökohti ja seetõttu ilmnevad raskused tööturule adapteerumisel. Kaks eraldi toimivat tööturgu ei soodusta loomulikult ka kahe Eestis elava kogukonna sotsiaalset sidusust.

Kirjandus

Albrecht, J., Björklund, A., Vroman, S. (2000). *Is There Class Ceiling in Sweden?* Sweden Council of Social Research.

Beaman, L. (2006). *Social Networks and Dynamic of Labour Market Outcomes*. Yale University.

Eamets, R. (2002). Eesti tööturu paindlikkus Euroopa Liiduga liitumise kontekstis. Tartu Ülikool.

Eamets, R., Philips, K., Tuvikene, M. (2006). Sotsiaalsete gruppide erinevused tööhõives ja töötuses. — Tööturg. 2005. *Labour Market*. Tallinn: Statistikaamet.

Grand, J. C., Szulkin, R. (2000). *Permanent Disadvantages or Gradual Integration: Explaining the Immigrant-Native Earnings Gap in Sweden*. Working Paper, 7. Swedish Institute for Social Research.

Kazemipur, S. (2001). *Immigrants and 'New Poverty': the Case of Canada*. — *International Migration Review*, Vol 35, No 4, pp. 1129–1156.

Leping, K., Toomet, O. (2007). *Ethnic Wage Gap and Political Break Ups*. — *Estonia during Political and Theoretical Transition*. Tartu University.

Pavelson, M. (2006). Integratsiooni monitooring 2005. Uuringu aruanne. Tallinn: Mitte-eestlaste Integratsiooni Sihtasutus.

Rubinson, R., Browne, I. (1993). *Education and Economy*. — *Handbook of Economic Sociology*. / Eds. N. J. Smelser, R. Swedberg. Princeton: Princeton University Press, pp. 581–599.

Tööjõu-uuring. (1998–2006). Statistikaamet.

LEIBKONDLIK SIDUSUS

Marin Randoja
Statistikaamet

Leibkonna struktuur

Leibkond põhineb inimeste kooselul ja majanduslikul seotusel. Peale sotsiaalsete sidemete pakub leibkond stabiilsust — üksi elavatel inimestel ei ole sageli võimalik raskuste korral kelleltki abi saada. Sellepärast ohustab neid teistega võrreldes rohkem näiteks vaesus või eluruumist ilmajäämine. Eriti raske on toime tulla üksikutele eakatele.

Mitmesuguste demograafiliste trendide (vähenenud sündimus, vanemas eas sünnitamine, vähem sõlmitud abielusid, sagenenud lahutused, kasvanud abieluvälised suhted) tulemusena muutuvad leibkonnad Euroopas üha väiksemaks ja varasemast erinevad leibkonnatüübid levinumaks. Ühest inimesest koosnevate leibkondade arv on Euroopa Liidus suurenenud — see suundumus jätkub tõenäoliselt ka järgmistel kümnenditel.

Viimastel kümnenditel on leibkondade koguarv Euroopa Liidus oluliselt suurenenud. 1961. aastal oli praegustes nn vanades liikmesriikides (EL15) 92 miljonit leibkonda, milles oli keskmiselt 3,3 inimest, 1995. aastaks aga oli leibkondade arv kasvanud 148 miljonini ja keskmine suurus kahanenud 2,5 inimeseni.

Leibkondade suurenenud arvu peapõhjus on järsult kasvanud üksi elavate inimeste hulk. 1961. aastal oli praegustes EL15 riikides 14 miljonit ühe liikmega leibkonda, mis oli leibkondade koguarvust 15%. 1995. aastaks oli üksikute leibkondade arv kolmekordistunud, hõlmates leibkondadest 28%. (*Trends ... 2003*)

Eesti trendid on mõnevõrra erinevad (tabel 1). 1959. aasta rahvaloendusest kuni 1989. aasta loenduseni leibkondade arv suurenes, kuid erinevalt vanematest Euroopa Liidu maadest 1990-ndatel jällegi vähenes, sest turumajandusele ülemineku perioodil kahanes Eesti rahvaarv ja sündimus. Seda peegeldavad 2000. aasta näitavad.

Ka leibkondade jaotus liikmete arvu järgi erineb EL15 riikidega võrreldes. Eestis 1980-ndate lõpus sündimus suurenes, mistõttu vähemalt kahe liikmega leibkondade arv kasvas ja üksikute inimeste arv vähenes. Alates 2000. aastast on ühe liikmega leibkondade arv jälle tõusuteel.

Tabel 1 **Leibkondade arv ja keskmine suurus, 1959–2000**

	1959	1970	1979	1989	2000
Leibkondi kokku	461 733	532 302	573 343	598 702	595 083
Ühe liikmega leibkonnad ^a	153 120	174 615	178 918	171 859	208 113
Vähemalt kahe liikmega leibkonnad	308 613	357 687	394 425	426 843	386 970
Vähemalt kahe liikmega leibkonna keskmine suurus	3,10	3,15	3,09	3,11	3,00

^a Hõlmavad ka institutsioonide elanikke.

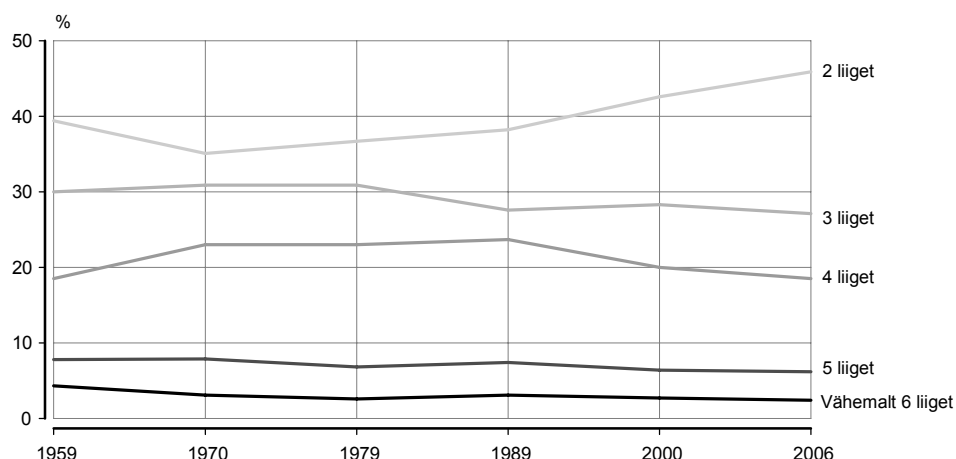
Allikad: 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus VI, 2002 ja Eesti rahvastik rahvaloenduse andmetel III, 1996

Leibkondade struktuuri muutust näitab ka leibkonnaliikmete keskmine arv. Vähemalt kahe liikmega leibkondade keskmine suurus jäi 2000. aastani enam-vähem samasuguseks (hoolimata leibkondade jätkuvalt kasvanud arvust varasematel aastatel), püsis 3,1 liikme piires (joonis 1). 2000. aastal see näitaja vähenes, nagu selgus rahvaloenduse ja 2006. aasta leibkonna eelarve uuringu andmete võrdlusest — vähemalt kahe liikmega leibkonna keskmine suurus oli 2,9 liiget.

Ühe liikmega leibkondade ja institutsioonides elavate inimeste osatähtsus^a püsis 1959.–1989. aasta rahvaloenduse ajal enam-vähem samal tasemel (veidi küll vähenedes) nagu ka leibkonna suurus. 1989. aastal hõlmasid ühe liikmega leibkonnad ja institutsioonides elavad inimesed kõigist leibkondadest 29%. 2000. aastaks oli üksikute hulk kasvanud 35%-ni.

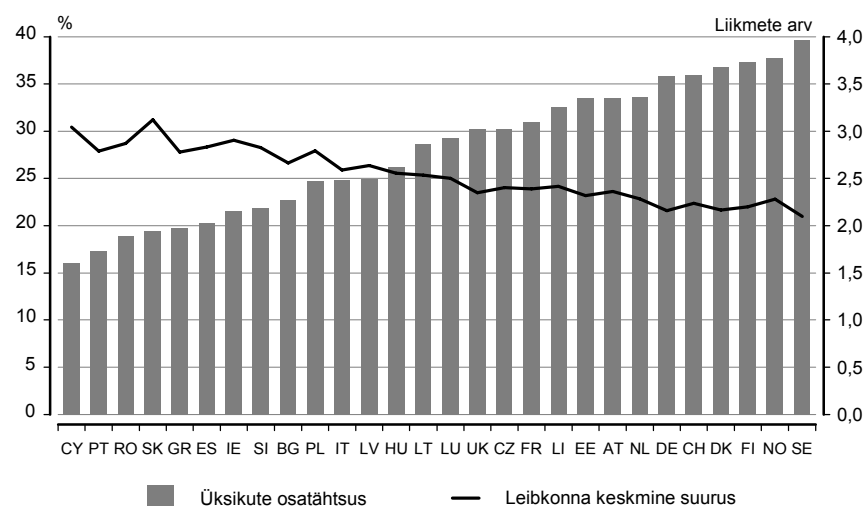
^a Haridus-, tervishoiu-, hoolekande-, militaar-, usu- jm asutustes elavad inimesed.

Joonis 1 Vähemalt kahe liikmega leibkonnad liikmete arvu järgi, 1959–2006



Allikas: 2000. aasta rahva ja eluruumide loendus VI, 2002 ja Leibkonna eelarve uuring, 2006.

Jättes välja institutsioonides elavad inimesed, on alates 2000. aastast üksikute osatähtsus püsinud 31–33% piires. Ka leibkonna keskmine suurus — 2,3 liiget — ei ole sellest ajast muutunud. Eesti näitav on samal tasemel kui Euroopa Liidu riikidel (joonis 2). Keskmine leibkonnaliikmete arv on suurem lõunapoolsetes riikides ja lirimaaal ning väiksem põhja pool. 2001. aastal koosnes Slovakkia, Küprose ja Iirimaa keskmine leibkond kolmest liikmest, Rootsi ja Soome leibkonna suurus jäi kahe liikme piirimaile. Vastupidine seos ilmneb ühe liikmega leibkondade osatähtsuse puhul. Väikseim oli see Küprosel ja Portugalil (16–17%), suurim Rootsis (40%), Norras ja Soomes (38%). Eesti ühe liikmega leibkondade osatähtsus on Euroopa keskmiste hulgas.

Joonis 2 Üksi elavad inimesed ja leibkonna keskmine suurus Euroopa riikides, 2001^a

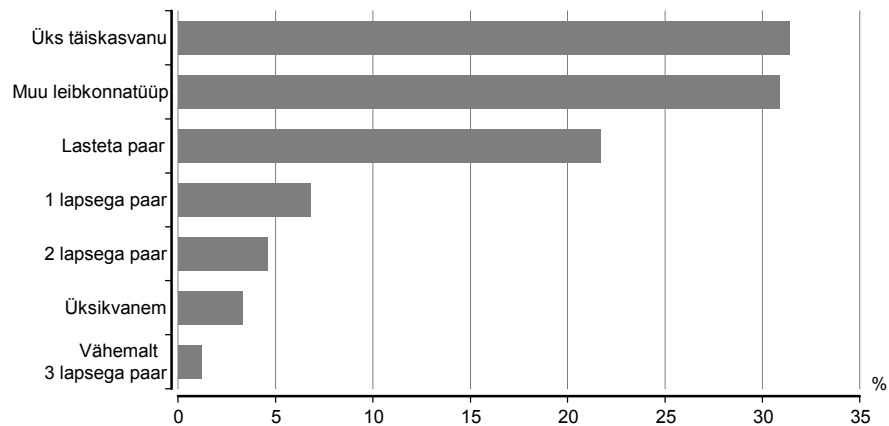
AT — Austria	FR — Prantsusmaa	NO — Norra
BG — Bulgaaria	GR — Kreeka	PL — Poola
CH — Šveits	HU — Ungari	PT — Portugal
CZ — Tšehhi	IE — Iirimaa	RO — Rumeenia
CY — Küpros	IT — Itaalia	SE — Rootsi
DE — Saksamaa	LI — Liechtenstein	SI — Sloveenia
DK — Taani	LT — Leedu	SK — Slovakkia
EE — Eesti	LU — Luksemburg	UK — Suurbritannia
ES — Hispaania	LV — Läti	
FI — Soome	NL — Holland	

^a Rootsi andmed on 1990. aasta kohta.

Allikad: Rootsi statistikaameti andmebaas, 2007 ja Eurostat, 2007.

Eestis on kõige suurem ühe liikmega leibkondade osatähtsus (joonis 3). Sageduselt teisel kohal on leibkonnatüüp, kuhu kuuluvad mitmest perest koosnevad leibkonnad, koos elavad vanemad ja nende täiskasvanud (vähemalt 16-aastased) lapsed või sõpradega koos elavad inimesed. Statistikas nimetatakse neid terminiga “muu leibkonnatüüp”. Viiendiku leibkondadest hõlmavad lasteta paarid. Lastega paare ja üksikvanemaid on kõigist leibkondadest vaid 16%. Kõige haruldasemad on lasterikkad perekonnad: vähemalt kolme lapsega paare on vaid 1%.

Joonis 3 Leibkonnad tüübi järgi, 2006



Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 2006.

Peagu poole (45%) Eesti elanikest saab liigitada muu leibkonnatüübi alla. Viiendik inimestest kuulub lasteta paari ja 14% ühe täiskasvanu leibkonda. Lastega paari leibkonnas elab vähem kui neljandik inimestest. Kui nooremas eas inimestel on domineerivaks leibkonnatüübiks muu ja 1–2 lapsega paari leibkond, siis pärast 55. eluaastat muutub üha olulisemaks lasteta paaride ja üksikute osatähtsus.

Üksi elavad inimesed

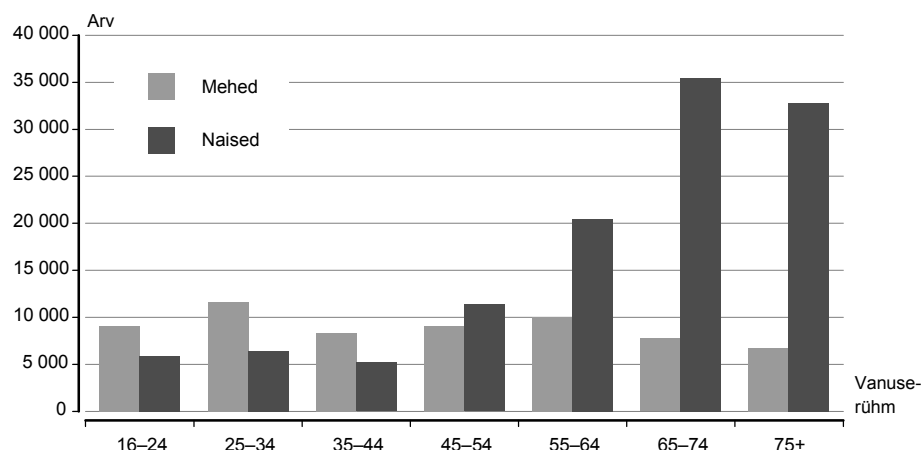
Üksinda elamine on paljude inimeste teadlik valik, mis ei pruugi tähendada, et neil ei ole kedagi, kelle toele loota. Sellest hoolimata on üksielamine riskitegur nii inimesele endale kui ka riigile. Sissetuleku kaotamise korral langeb sellise leibkonna tulu väga madalale tasemele, mille puhul on raske hoida endist elustandardit. Üksi elamine toob kaasa suurema vaesusriski. Vaesuses elavate inimeste osatähtsus ühe liikmega leibkondade seas on teiste leibkonnatüüpidega võrreldes (v.a üksikvanemad) kõige suurem. Eriti raske on hakkama saada vanurieas, mil üle 40% üksikutest elab vaesuses. Vanurieas langeb tööjõus osalemise määr, mis vähendab oluliselt vanurite võimalusi ühiskonnaelus osaleda. Üksi elavatel pensioniealistel on ühiskonnaga sidusust hoida veelgi raskem.

Suuremas leibkonnas elamise pluss on ka osale kaupadele (nt televiisor, eluase) tehtud kulutuste jagamine teiste leibkonnaliikmetega. Kui mõne kauba ja teenuse (nt toit) tarbimine sõltub otseselt elanike arvust, siis teiste (nt eluase, elekter, auto) tarbimist mõjutab leibkondade arv.

Eestis oli 2006. aastal üle 180 000 ühe liikmega leibkonna, kus elas 14% rahvastikust. Nagu teisteski Euroopa Liidu riikides elab ka Eestis rohkem üksikuid naisi kui mehi — vastavalt 65% ja 35%. Naised elavad üldiselt meestest kauem ja jäävad seetõttu vanas eas üksi.

Peagu pool (46%) üksikutest inimestest on vähemalt 65-aastased (joonis 4). Üksikute vanemaealiste ja tööealiste arv on kasvanud erineval põhjusel. Üle 64-aastaste üksi elavate inimeste arv suureneb, sest rahvastik vananeb ja eakate arv kasvab. Tööealisi üksikuid on rohkem, sest vallaliste arv suureneb ja järjest vähem elatakse koos partneriga või lükatakse kooselu hilisemale ajale.

Joonis 4 Üksi elavad inimesed vanuse ja soo järgi, 2006

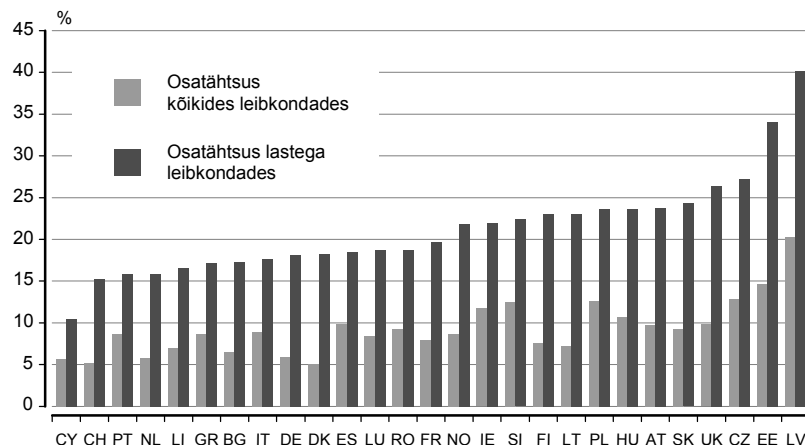


Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 2006.

Üksi elavate meeste hulgas ei domineeri selgelt üksik vanuserühm. Kui meeste puhul tundub üksik elamine rohkem nende enda valik (ei ole põhjustatud partneri kaotusest), siis naiste seas on palju rohkem sunnitud üksijäämist. Üle 54-aastasi naisi elab üksinda märksa rohkem kui mehi. 55–64-aastaste üksikute seas on naisi kaks korda, üle 74-aastaste hulgas juba ligi viis korda rohkem.

16–44-aastastest elab üksik rohkem mehi kui naisi. Põhjuseks võib tuua leibkondade purunemise, mille tõttu jäävad mehed tavaliselt üksik elama ja naised koos lastega.

Oluline leibkondliku sidususe näitaja on vanematekodust lahkumine. Suur hulk lapsi elab vanematega vähemalt 16–18-aastaseks saamiseni. Sellest vanusest hakkab vanematest lahus elavate noorte hulk kiiresti suurenema. Vanematekodust lahkumise mediaanvanus on 20,5 aastat. 20–24-aastastest naistest ja meestest elab üksik või koos omaealisega ligi 40%.

Joonis 5 Üksikvanemad kõigis ja lastega leibkondades^a Euroopa riikides, 2001

AT — Austria	FR — Prantsusmaa	NO — Norra
BG — Bulgaaria	GR — Kreeka	PL — Poola
CH — Šveits	HU — Ungari	PT — Portugal
CZ — Tšehhi	IE — Iirimaa	RO — Rumeenia
CY — Küpros	IT — Itaalia	SI — Sloveenia
DE — Saksamaa	LI — Liechtenstein	SK — Slovakkia
DK — Taani	LT — Leedu	UK — Suurbritannia
EE — Eesti	LU — Luksemburg	
ES — Hispaania	LV — Läti	
FI — Soome	NL — Holland	

^a Lastega paarid ja üksikvanemad.

Allikas: Eurostat, 2007.

Noored mehed on naistega võrreldes sünnikoduga märksa kauem seotud. Kuigi mehi elab selles vanuses üksi rohkem kui naisi, on vanematekodust lahkunud naiste osatähtsus suurem. Erinevalt meestest elab suur osa noortest naistest juba koos elukaaslasega: omaealisega elavaid naisi on ligi kaks korda rohkem kui mehi.

Üksikvanemad

Nii nagu viimastel aastakümnetel on kasvanud üksikute inimeste arv Euroopas, on oluliselt suurenenud ka üksikvanemate osatähtsus. Üksikvanemaks saadakse lastega paaride lagunemisel või laste sündimisel juhusuhtest. Üksi elavate inimeste kõrval on kõige raskem hakkama saada üksikvanema leibkondadel. Peale enda heaolu sõltub vanematest ka laste käekäik. 2004. aastal elas nimetatud leibkonnatüübi liikmetest vaesuses 40%.

Riikide võrdlemisel on hõlmatud vanemad, kes elavad koos nii alaealiste kui ka täiskasvanud lastega. Euroopa riikides on üksikvanemate osatähtsus leibkondade seas väga erinev, kõikides 5%-st 20%-ni (joonis 5). See näitaja on väikseim Taanis ja Šveitsis ning suurim Eestis ja Lätis. Eestis on üksikvanema leibkondi 15%. Sarnane osatähtsus ilmneb ka Tšehhis, Poolas, Sloveenias ja Lirimaa. Kõrge üksikvanemate protsent ei pruugi tingimata tähendada suurt lahkuläinud pere ja juhusuhtest sündinud laste arvu. Et vaatluse all on ka täiskasvanud lastega vanemad, sõltub üksikvanemate hulk ka laste kodust lahkumise vanusest. Mida varem lapsed kodust ära lähevad, seda väiksem on see arv. Vanematekodus elavaid lapsi on rohkem lõunapoolsetes Euroopa riikides ja Lirimaa ning vähem Skandinaavias ja Saksamaal.

Lastega leibkondade hulgas on üksikvanemate osatähtsus 10–40%, Eesti näitav on 34%. Peale Eesti on üksikvanemate osatähtsus suur Lätis, Tšehhis ja Suurbritannias. Vähe üksikvanemaid on Küprosel, Šveitsis ja Portugalis.

Üksikvanematest naisi on Euroopas rohkem kui mehi — Eestis 2001. aastal vastavalt 90% ja 10%. Kõige vähem üksikvanematest mehi ongi Balti riikides, Leedus veidi vähem ja Lätis rohkem kui Eestis. Suurim meeste osatähtsus üksikvanemate hulgas (üle viiendiku) on Luksemburgis.

Edaspidi käsitletakse üksikvanema leibkondadena neid, mis koosnevad vanemast ja tema alaealistest (kuni 15-aastastest) lastest. Alla 16-aastaste lastega üksikvanemaid oli 2006. aastal Eestis 19 000 — neist 95% olid naised ja 5% mehed. Kõige rohkem oli 25–44-aastasi üksikvanemaid. Enamasti oli tegemist ühe lapsega leibkondadega (64%), vähemalt kahe lapsega üksikvanemate osatähtsus oli 36%.

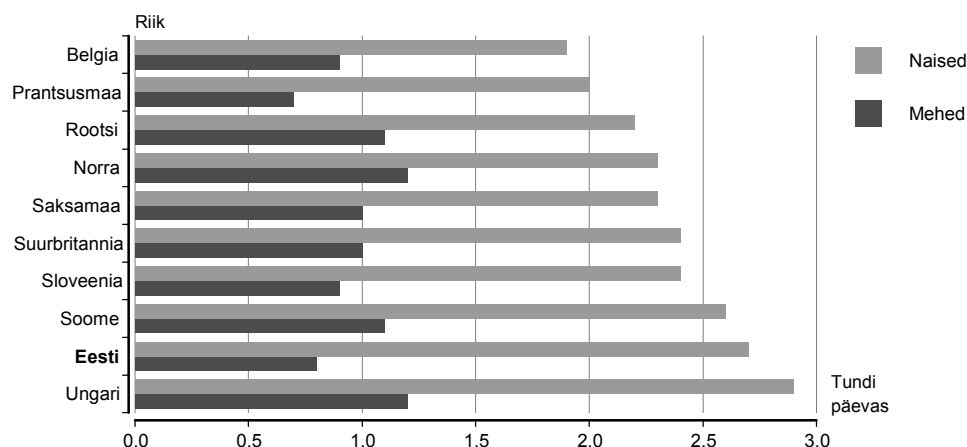
Laste ja perega koos veedetud aeg

Kõige suuremaks luksuseks peetakse sellist aega, mida inimene saab soovi kohaselt kasutada. Leibkondlikku sidusust näitab perega koos ja kodus veedetud aeg. Eriti oluline on, kellega vaba aeg mööda saadetakse. Sidusust lastega mõõdetakse lastehoiule kulutatud ja nendega koos veedetud aja kaudu.

Euroopas on naised meestega võrreldes kodus märksa rohkem. Nad teevad rohkem kodutöid ja hoolitsevad laste eest. Naiste seotus leibkonna ja koduga on seda suurem, mida väiksemad on lapsed. Alla 7-aastaste lastega Eesti naine veedab kodus keskmiselt 17 tundi päevas, kulutades majapidamistöödele ja perele 6,5 tundi. Mehed seevastu teevad rohkem tasulist tööd, tagades perele majandusliku toimetuleku. Väikeste lastega meeste keskmine kodus veedetud aeg on naiste omast 2,5 tundi lühem.

Lastehoiu eest vastutavad kõikides Euroopa riikides peamiselt emad (joonis 6). Kõige kauem aega (2,5–3 tundi päevas) kulutavad alla 7-aastastele lastele Ungari, Eesti ja Soome naised, kõige vähem (alla 2 tunni) Prantsusmaa ja Belgia naised. Isadel on lastega koos veedetud aeg eri riikides palju sarnasem. Nende lastehoiule kulunud aeg on kõigis riikides ligi tunnipikkune, olles pikim Põhjamaades ja lühim Prantsusmaal, Eestis ja Belgias. Lühem lastehoiule kulunud aeg riigis ei tähenda veel, et seal laste eest vähem hoolitsetakse. Riikidevahelised erinevused on tõenäoliselt tingitud erinevast lastehoiusüsteemist. Peale selle hoitakse lapsi sageli paralleelselt mõne teise tegevusega. (How... 2004)

Joonis 6 **Alla 7-aastaste lastega koos elavate vanemate lastehoiule põhitegevusena kulutatud aeg Euroopa riikides, 1998–2002**

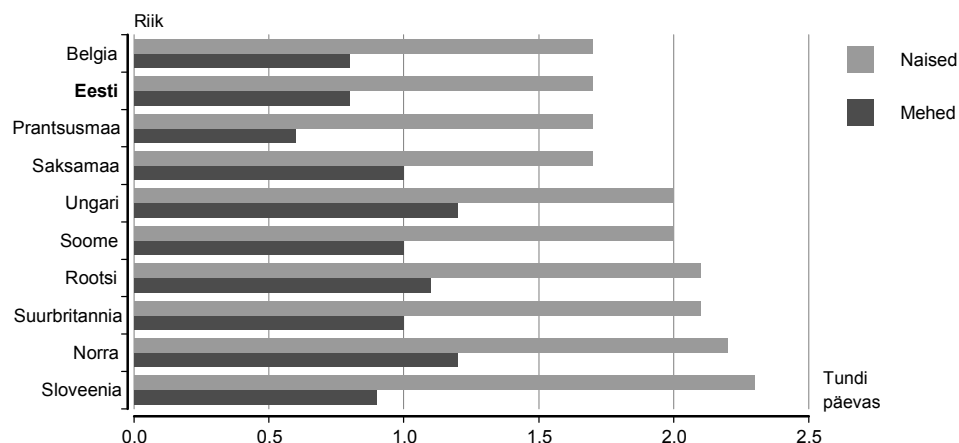


Allikas: *How Europeans Spend Their Time, 2004.*

Emade osa vanemate lastehoiule kulunud ajast on 65–76%. Riikides, kus mehed veedavad lastega rohkem aega (Rootsi, Norra), on see näitav väiksem. Kõige suurem on lastehoiule kulutatud aja sugudevaheline erinevus Eestis, sest mehed on teiste riikidega võrreldes rohkem seotud tasulise töö ja naised koduga.

7–17-aastaste lastega vanemad kulutavad lastele märksa vähem aega: emad keskmiselt pool tundi ja isad 10–20 minutit päevas. Rootsi isadel on vanemate lastega tegelemisel suurem roll kui teistes riikides: kooliealiste lastega veedetud aeg hõlmab nende puhul 40% kogu lastehoiule kulunud ajast (teistes riikides ligikaudu 30%).

Joonis 7 **Alla 7-aastaste lastega koos elavate töötavate vanemate lastehoiule põhitegevusena kulutatud aeg Euroopa riikides, 1998–2002**



Allikas: *How Europeans Spend Their Time, 2004.*

Töötavatel vanematel on lastele vähem aega — seetõttu kasutavad nad rohkem muid lastehoiuvõimalusi (joonis 7). Kui väikeste lastega naistel väheneb lastele kulutatud aeg töö tõttu kuni tunni võrra, siis meeste lastehoiu aeg jääb enam-vähem samasuguseks. Kõige rohkem kannatab lastega veedetud aeg töötavate Eesti ja Ungari emade puhul. Lastehoiule kulunud aeg jääb peagu samaks Põhjamaades. Suuremate lastega koos viibitud aja kestvust vanemate töötamine ei mõjuta.

Tegelikult on leibkonnas lastega koos veedetud aeg palju pikem. Lapsi hoitakse sageli mõne muu toimingu kõrvalt. Samuti tehakse mitmeid tegevusi koos lapsega või viibitakse niisama ühes ruumis (v.a uneaeg). Alla 10-aastaste lastega ollakse koos keskmiselt 5 tundi päevas. Mehed viibivad laste seltskonnas 3,5 tundi, naised peagu kaks korda rohkem — neljandiku

päevast. Kui arvestada, et keskmine uneaeg on 8 tundi päevas, on naised alla 10-aastaste lastega koos üle kolmandiku ja mehed rohkem kui viiendiku ärkveloleku ajast.

Vabast ajast veedetakse lastega keskmiselt 1 tund ja 45 minutit päevas — see on 44% alla 10-aastaste lastega leibkonnas elavate naiste ja 37% meeste vabast ajast. Rohkem kui pool sellest (66 minutit) kulub televiisori ees.

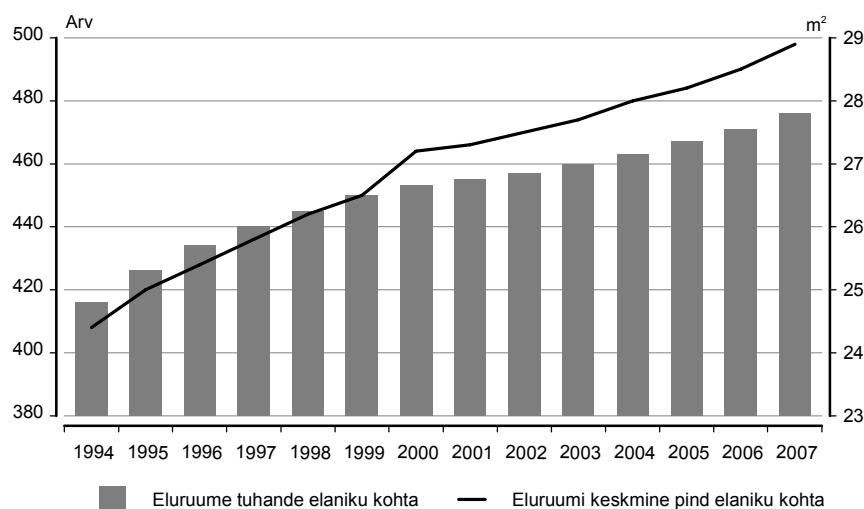
Leibkonna liikmetega viibitakse koos keskmiselt 5 tundi päevas. Naistel on leibkonnaga koos oldud aeg üle poole tunni pikem kui meestel. Oma vabast ajast veedetakse leibkonnaga 40%. Oluline osa perega suhtlemise ajast kulub söögikordadele. Inimene kulutab söömisele keskmiselt 74 minutit päevas — sellest kaks kolmandikku koos leibkonnaga.

Eluaseme kättesaadavus

Kodu on inimese põhivajadusi, sest kvaliteetne eluase tekitab turvatunnet ja tagab seotuse ühiskonnaga. Kodu asukohast sõltub nii mitmesuguste teenuste (kaubandus, haridus, arstiabi, huviklubid) kättesaadavus kui ka kogukond, kuhu kuulutakse. Halva kvaliteedi või asukohaga eluase tekitab tihti sotsiaalset eraldumist — sellised hooned koonduvad teatud linnaosadesse või piirkondadesse. Sinna suunduvad vähem kindlustatud leibkonnad, samal ajal kui rikkamad leibkonnad kogunevad teistesse piirkondadesse. Eluaseme kättesaadavuse probleemid, sobimatud elamistingimused ja sotsiaaleluruumide vähesus mängivad suurt rolli kodutuse tekkimisel. Eluruumide kättesaadavuse probleeme on ka üks elavatel inimestel, üksikvanematel, lasterikastel peredel ja noortel.

2007. aasta 1. jaanuaril oli Eestis 638 200 eluruumi, tuhande elaniku kohta 476. Paljude teiste Euroopa riikidega võrreldes on Eesti eluruumidega hästi varustatud. Eluruumide arv tuhande elaniku kohta on väiksem näiteks Poolas, Lätis, Leedus, Belgias, Iirimaa ja Hispaanias. Eestist rohkem on elurume Kreekas, Šveitsis, Soomes ja Prantsusmaal.

Joonis 8 Eluruumide arv ja keskmine pind, 1994–2007^a



^a 2007. aasta arvutustes on kasutatud aasta alguse hinnangulist rahvaarvu.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Üks eluruumi kvaliteedi näitajaid on suurus. 2007. aastal oli eluruumis keskmiselt 61 ruutmeetrit pinda — elaniku kohta 28,9 ruutmeetrit. Eluruumi kvaliteet ja kättesaadavus on aasta-aastalt paranenud. Keskmine eluruumi pind elaniku kohta on 1994. aastaga võrreldes suurenenud 18% ja eluruumide arv tuhande elaniku kohta 14% (joonis 8). Teatud osa selles on eluruumide arvu suurenemise kõrval olnud ka vähenenud elanikkonnal.

Leibkonna eluruumis on keskmiselt 1,1 tuba inimese kohta. 42%-l leibkondadest on tube rohkem kui leibkonnaliikmeid, kolmandikul on tubade arv liikmete arvuga võrdne. Neljandik leibkondadest on sunnitud elama tingimustes, kus on vähem kui üks tuba inimese

kohta. Maal on suuremad eluruumid: rohkem kui poolel maaleibkondadest on rohkem kui üks tuba leibkonnaliikme kohta. Üksikud inimesed elavad tavaliselt kahetoalises eluruumis. Vähemalt kolme lapsega paari kodus on 0,6 tuba inimese kohta.

70,5% leibkondadest elab kortermajas, 19,5% pere- või ridaelamus ja 10% talumajas. Kortereelamus asuvate leibkondade osatähtsus on suurim ühe liikmega leibkondade ja üksikvanemate seas. Pereelamutes elavad rohkem ala- ja täisealiste lastega paarid ning üle 60-aastased lasteta paarid.

Leibkonna seotust ümbruskonnaga suurendab päris enda eluruum. 2006. aastal oli 84% leibkondadest põhieluruumi omanik, 16% üüris seda eraisikult, riigilt või omavalitsuselt või sai eluruumi tasuta kasutada. Üürnikke oli kõige rohkem alla 60-aastaste üksikute inimeste hulgas — 38%. Ka kolmandik üksikvanematest ei ela oma eluruumis.

Paljud leibkonnad hindavad eluruumi endale sobivaks: 77% arvab, et see on väga või enam-vähem sobiv ja 16% peab eluruumi mõnes mõttes sobivaks. Vaid 7% leibkondadest arvab, et eluruum ei sobi eriti või on leibkonnale täiesti sobimatu. Kõige kriitilisemad on Põhja-Eesti, eriti Tallinna leibkonnad: kümnendik tallinlastest peab eluruumi leibkonnale sobimatuks.

Ligi 90% kõigist eluruumidest on asustatud, asustamata elurume on 8%. Eluruumide puudust niisiis olla ei tohiks. Oma piirid eluaseme kättesaadavusele seavad aga rahalised võimalused ja eluruumide mittevastavus kindla leibkonna vajadustele (liiga suur või väike eluruum, asukoht ei sobi).

2006. aastal oli leibkonnaliikme kuukeskmise sissetulek 4343 krooni ja väljaminek 3712 krooni kuus. Eluasemele kulutati 566 krooni. Toidukulutuste kõrval on eluasemekulutused leibkonna kulutuste struktuuris teisel kohal (hõlmavad kogukulutustest 15%). Ehkki eluasemekulutuste osatähtsus on viimase kümne aastaga vähenenud, on nende osatähtsus sundkulutustes (toidu- ja eluasemekulutused) suurenenud, ulatudes 2006. aastal 38%-ni.

Leibkondade kõige olulisemad eluruumiprobleemid on eluruumi liigne kallisus (35%), väike tubade arv (20%), eluruumi väiksus (19%) ja piirkonna vähene turvalisus (16%). Maapiirkondades on eluruumid halvas seisus ja mugavusteta. Kõige rohkem muretsevad elamiskulude pärast linna- ja Kirde-Eesti elanikud ning üle 60-aastased üksikud. Lasterikaste perede probleemiks on väike, mugavusteta, halvas seisundis ja liiga kallis eluruum. 45% vähemalt kolme lapsega paaridest soovib suuremat tubade arvu. Elamisiirkonna saastatus, kärarikkus ja turvalisus häirivad eelkõige kirde-eestlasi. Võrreldes 2000. aastaga ei ole leibkonna eluruumi peamised probleemiallikad muutunud. Vähenenud on nende leibkondade arv, kellele teeb muret eluruumi hind, vähene turvalisus, mugavusteta ja halvas seisundis eluruum. Veidi rohkem on eluruumi suuruse ja tubade arvu probleeme.

Kirjandus

2000. aasta rahva ja eluruumide loendus VI. Leibkond. *2000 Population and Housing Census VI. Household*. (2002). Tallinn: Statistikaamet.

Eesti rahvastik rahvaloenduste andmetel III. *Population of Estonia by Population Cencuses III*. (1996). Tallinn: Statistikaamet.

Eurostat. (2007). [www] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=0,1136184,0_45572595&_dad=portal&_schema=PORTAL (6.07.2007).

How Europeans Spend Their Time. Everyday Life of Women and Men 1998–2002. (2004). Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

Leibkonna eelarve uuring. (2006). Statistikaamet.

Rootsi statistikaameti andmebaas. (2007). [www] http://www.scb.se/templates/Product_7158.asp (6.07.2007).

Trends in Households in the European Union: 1995–2025. (2003). — *Statistics in Focus*, Vol 24, Theme 3.

SISSETULEK

Piia-Piret Emois
Statistikaamet

On selge, et sissetulek seab piiri inimese materiaalsetele võimalustele. Ka ühiskonna sidusus on seotud kogusissetuleku ja eriti selle jaotumisega — võrdsemates ühiskondades on sidusus suurem. Objektivse ebavõrdsuse kõrval on väga tähtis inimeste enda hinnang. Piiratud materiaalsete võimalustega isikud ei tunne ennast alati sotsiaalselt samal tasemel nendega, kellele rahalised võimalused olulisi piire ei sea. Samuti ei tunne rikkamad inimesed alati sotsiaalset seotust vaesematega.

Kogusissetulek

Sissetuleku all mõistetakse selles artiklis sissetulekut palgatööst ja individuaalsest teisest tegevusest (s.o põllu- ja metsamajanduslikust tegevusest), mittepõllumajanduslikust individuaalsest teisest tegevusest saadud rahalist ja mitterahalist tulu (võib olla negatiivne, kui kuu kulutused ületavad sissetuleku), omanditulu (sissetulek kinnisvara rentimisest, hoiuste ja väärtpaberite intress) ning intellektuaalselt omandilt, siiretest ja mujalt saadud tulu (tulu isiklike asjade müügist, tagastatud tulumaks, loteriivõit jne). Kogusissetulekut mõõdetakse leibkonna tasandil. Et leibkonnad võivad arvult ja struktuurilt erineda, on nende kogusissetulekuid raske võrrelda. Samuti tuleb arvestada, et osa sissetulekust kulutab leibkond kõikide liikmete ja osa ainult üksikliikmete peale. Näiteks saab kahe täiskasvanuga leibkond osta ühe pesumasina, eraldi elades tuleks see aga osta mõlemal osapoolel. Neid kahte aspekti arvestades on sissetulekute võrdlemisel kasutatud sissetulekut tarbimisühiku ehk tarbija kohta: leibkonna kogusissetulek on jagatud tema tarbimiskaaluga. Rakendatud on OECD modifitseeritud tarbimiskaale, mille väärtus esimese täiskasvanu puhul on 1,0, ülejäänud täiskasvanute korral 0,5 ja alla 14-aastaselt leibkonnaliikmel 0,3. Kõik selle artikli sissetulekuandmed on saadud leibkonna eelarve uuringust ja tööjõuandmed Eesti tööjõu-uuringust. Vaesuse ja ebavõrdsuse näitajate puhul tuleb arvestada, et arvutustes on aastasissetuleku asemel kasutatud kuusissetulekut ning andmed on seetõttu hinnangulised.

Kogusissetuleku tasandil on kuusissetulek aastatel 1996–2006 suurenenud 2,9 korda — 2189 kroonist 6435 kroonini (tabel 1). Nominaalse rahalise sissetuleku kasv on alates 1997. aastast olnud keskmiselt 10% aastas, kuid viimastel aastatel on see kiirenenud, ulatudes 2006. aastal 25%-ni (tabel 2).

Tabel 1 Keskmine netosissetulek tarbimisühiku kohta, 1996–2006
(krooni)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Sissetulek palgatööst	1 422	1 588	1 951	1 971	2 180	2 316	2 542	2 812	3 074	3 565	4 407
Tulu individuaalsest teisest tegevusest	240	272	186	179	174	173	194	192	215	178	312
Omanditulu	10	6	13	18	27	31	17	23	18	31	33
Siirded	472	568	657	789	848	866	934	1 055	1 165	1 325	1 531
Muud tulud	44	36	51	51	63	59	56	104	80	61	153
Netosissetulek kokku	2 189	2 469	2 858	3 008	3 292	3 445	3 744	4 186	4 552	5 160	6 435

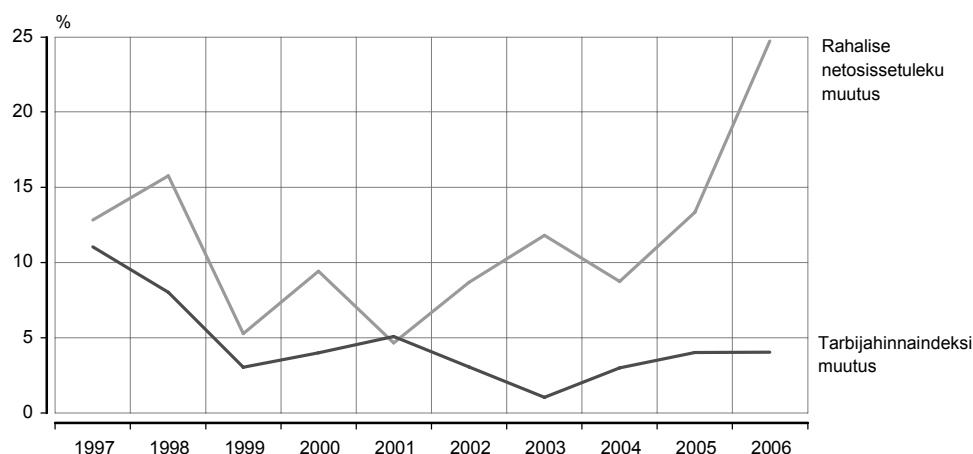
Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Tabel 2 Netosissetuleku kasvutempo võrreldes eelmise aastaga kvintili järgi, 1997–2006
(protsenti)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Kasv võrreldes 1996. aastaga
Keskmine	113	116	105	109	105	109	112	109	113	125	3,1
I ehk madalaim sissetulekuvintiil	116	115	108	102	113	109	114	106	119	130	3,4
II sissetulekuvintiil	110	114	107	106	106	110	112	111	117	123	3,0
III sissetulekuvintiil	110	117	104	108	106	108	113	111	117	122	2,9
IV sissetulekuvintiil	110	116	105	111	105	107	112	110	115	124	2,9
V ehk kõrgeim sissetulekuvintiil	116	116	105	111	102	109	111	107	110	126	2,9

Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Joonis 1 **Nominaalse netosissetuleku ja tarbijahinnaindeksi kasvutempo võrreldes eelmise aastaga, 1997–2006**



Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Aastatel 1996–2006 tõusid tarbijahinnad 1,5 korda. Seega oli reaalne sissetulekute kasv peagu kolmekordse nominaalse kasvu asemel poole väiksem. Vaadeldud perioodil oli tarbijahindade tõus mõõdukas ning nominaalse sissetuleku kasv tarbijahindade omast pidevalt suurem (joonis 1). Seetõttu võib öelda, et inimeste elujärg on ka realselt paranenud.

Järjestades inimesed sissetuleku järgi vaeseimast rikkaimani ja jagades nad siis viieks võrdseks osaks, saame sissetulekukvintiliid. Kui vaadata nominaalsissetuleku suurenemist selliste kvintilide järgi, siis madalaimas kvintilis oli kuusissetuleku nominaalne kasv 1996.–2006. aastal 3,4-kordne, kõrgeimas aga 2,9-kordne. Aastati on sissetuleku kasvutempo madalaimas kvintilis olnud enamasti kiirem kui kõrgeimas (tabel 2). Samas ei ole sissetulekute kasv vaadeldud perioodil kvintilides märgatavalt erinevad. Üldine sissetulekute suurenemine ei ole tingitud kasvust teatud elanike rühmas — kasv on enam-vähem kõigis sissetulekukvintilides olnud ühtlane. Siit tuleneb oluline järeldus: sissetulekute üldine kasv ei ole seotud eelkõige kõrgeima kvintili sissetuleku suurenemisega, vaid see puudutab kõiki tulutasemeid.

Mõnevõrra suurema sissetuleku kasvu tõttu madalaimas sissetulekukvintilis on vaeste ja rikaste ebavõrdsus vähenenud. Kui 1996. aastal sai rikkaim viiendik elanikest 6,5 korda suuremat sissetulekut, siis 2006. aastaks oli erinevus rikkaimate ja vaeseimate vahel vähenenud 5,5-kordseks. Ebavõrdsuse näitaja on viimasel kümnel aastal pidevalt langenud. Vaid 2000. aastal kasvas näitaja 6,9-kordseks, kuid langes siis taas eelmise aasta tasemele.

Suhtelises vaesuses elavate inimeste (sissetulek alla 60% riigi mediaansissetulekust) osatähtsus on kõigil aastatel olnud 18% ümber. Vaeste osatähtsus on püsitud enam-vähem samal tasemel, sest piir, millest väiksema sissetuleku saajad elavad definitsiooni järgi suhtelises vaesuses, on tõusnud kolm korda nagu keskmine sissetulek — ligi 1000 kroonist kuus 1996. aastal veidi rohkem kui 3000 kroonini kuus 2006. aastal.

Vaesuse ja ebavõrdsuse näitajate põhjal võib öelda, et viimasel kümnel aastal on vaeste ja rikaste erinevused kahanenud ning inimeste elujärg paraneb kõikides sissetulekuklassides üsna ühtlaselt.

Sissetulek palgatööst

Suurim sissetulekukomponent on pidevalt olnud rahaline sissetulek palgatööst, mille osatähtsus suurenes 65%-st 1996. aastal 68%-ni 2006. aastal (tabel 3). Keskmine palgatulu tõusis kogusissetulekuga samas tempos — sissetulek palgatööst kasvas vaadeldud aastatel 3,1 korda ehk 1422 kroonist 4404 kroonini kuus. Palgatöö osatähtsuse suurenemise põhjuseks võib lugeda hõivatute osatähtsuse kasvu 44%-st 48%-ni aastatel 1996–2006. Hõivatute peamine tööhõivevorm on just palgatöö. Palgatöötajate osatähtsus suurenes kogurahvastikus 40%-st 1996. aastal 44%-ni 2006. aastal. Mainitute osatähtsus vähenes

kuni 2000. aastani, mil nad hõlmasid rahvastikust 38% (50% hõivatutest), kuid järgmistel aastatel hakkas palgatöötajate osatähtsus paljuskki tänu suurenevale tööjõupuudusele kasvama. Alates 2000. aastast on kahanenud vaeghõivatute osatähtsus^a — 2,8%-st 2000. aastal 1,5%-ni 2006. aastal.

Tabel 3 Sissetuleku struktuur kogurahvastikus ja kvintiili järgi, 1996–2006
(protsenti)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kogurahvastik	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
sissetulek palgatööst	65	64	68	66	66	67	68	67	68	69	68
tulu individuaalsest teisest tegevusest	11	11	7	6	5	5	5	5	5	3	5
omanditulu	0	0	0	1	1	1	0	1	0	1	1
siirded	22	23	23	26	26	25	25	25	26	26	24
muud tulud	2	1	2	2	2	2	2	2	2	1	2
I kvintiil	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
sissetulek palgatööst	33	32	32	37	35	32	32	36	34	33	32
tulu individuaalsest teisest tegevusest	3	5	-1	3	-4	1	2	2	2	1	2
omanditulu	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
siirded	63	62	68	59	68	66	65	61	63	65	65
muud tulud	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1	1
V kvintiil	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
sissetulek palgatööst	76	75	80	79	78	80	79	78	78	81	77
tulu individuaalsest teisest tegevusest	11	12	6	6	5	4	6	5	6	4	7
omanditulu	1	0	1	1	2	2	1	1	1	1	1
siirded	8	10	10	11	12	11	12	12	12	13	10
muud tulud	4	3	3	3	3	3	3	5	3	2	4

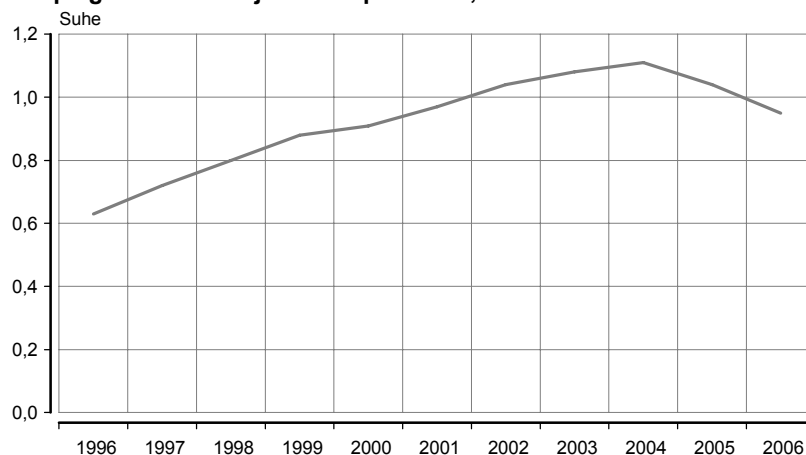
Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Samal ajal ei ole sissetulek palgatööst kõigil inimestel peamine sissetulekuallikas. Kui kõrgeima sissetulekuga viiendikul hõlmab palgatulu keskmiselt 78% kogusissetulekust, siis viiendikul madalaima sissetulekuga elanikest keskmiselt vaid 33%. Vaeseimal viiendikul elanikest tõusis sissetulek palgatööst 1996.–2006. aastal 234 kroonist 774 kroonini — 3,3 korda. Rikkaima viiendiku palgatulu on vaadeldud kümne aastaga suurenenud 2,9 korda — 3527 kroonist 10 325 kroonini. Seega on palkade ebavõrdsus kogusissetulekutega võrreldes veelgi suurem, kuid seegi erinevus on hakanud veidi vähenema — 1996. aastal oli rikkaima viiendiku palk 15,1 ja 2006. aastal 13,3 korda kõrgem kui vaeseimal viiendikul.

Et palgatulu osatähtsus kogusissetulekus on nii oluline, võib öelda, et töö olemasolu mängib suurt rolli inimese materiaalse heaolu kasvus. Seda kinnitab ka fakt, et mittetöötavatest (kuid tööd otsivatest) inimestest elas 1996. aastal vaesuses 42%, 2006. aastal juba üle poole ehk 53%. Samal ajal saa tööd pidada vaesusest pääsemise ainulahenduseks — ka töötavate inimeste seas elab peagu iga kümnes suhtelises vaesuses. Uuritud kümne aastaga vähenes töötavate vaeste osatähtsus 11%-st 1996. aastal 8%-ni 2006. aastal. Kui vaadata kuupalga alammäära täistööaja korral, jääb see enamasti allapoole suhtelist vaesuspiiri (joonis 2). Kuupalga alammäära ja vaesuspiiri suhe kasvas kuni 2004. aastani (neljal viimasel aastal oli isegi üle ühe), kuid 2006. aastaks langes palga alammäär taas vaesuspiirist pisut allapoole. Tuleb meele pidada, et keskmiselt 8% hõivatutest ei tööta täiskohaga ja nende palgatulu võib olla veelgi madalam palga alammäärast täistööaja puhul.

^a Osaajaga töötavad inimesed, kes tahaksid töötada rohkem, kuid töö kättesaamatuse tõttu ei saa seda teha.

Joonis 2 Kuupalga alammäära ja vaesuspiiri suhe, 1996–2006



Allikas: Maksu- ja Tolliamet, 2007.

Möödunud aastatel on palga kõrval oluline sissetulekuallikas olnud ka individuaalsest teisest tegevusest saadud sissetulek. Viimastel aastatel on selle tulukaal tähtsus aga vähenenud — 1996. aastal oli tulu individuaalsest teisest tegevusest 11%, 2006. aastal aga 5% kogusissetulekust.

Sotsiaalsed siirded

Olulise osa sissetulekust hõlmavad ka sotsiaalsed siirded. Need võib jaotada kahte rühma: riigi ja kohaliku omavalitsuse raha ümberjaotamine (pensionid, töötu abiraha, haigusraha, lastetoetus jm toetusraha) ja eraomandusse kuuluva raha ümberjaotamine (alimendid, elatusrahad, kingitud raha). Siirete eesmärk on raha ümberjaotamine ühiskonnas, vähendamaks ebavõrdsuse taset.

Vaadeldud aastatel oli siirete osatähtsus kogusissetulekust keskmiselt 25%. Sissetulek sotsiaalsetest siiretest on suurenenud 3,2 korda — 472 kroonist kuus 1996. aastal 1531 kroonini kuus 2006. aastal.

Tabel 4 Siirete keskmine suurus tarbimisühiku kohta allika järgi, 1996–2006

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Pension	312	380	419	527	515	534	579	660	753	852	1 042
Töötu abiraha	3	4	3	7	9	10	7	14	17	7	6
Lastetoetused	80	88	112	120	134	129	134	132	157	155	158
Töövõimetushüvitis	8	5	7	17	28	20	26	30	23	26	33
Alimendid, toetusraha	21	22	20	26	21	16	18	16	16	24	28
Muud siirded	48	68	96	93	141	158	170	203	199	260	264
Siirded	472	568	657	789	848	866	934	1 055	1 165	1 325	1 531

Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Siiretest hõlmavad suurima osa pensionid — keskmiselt 64% (tabel 5). Keskmine pension tarbimisühiku kohta on tõusnud 3,3 korda — 312 kroonist kuus 1996. aastal 1042 kroonini kuus 2006. aastal. Vananeva rahvastiku tõttu on veidi suurenenud riikliku pensioni saajate arv — 374 308 isikust 1996. aastal 377 133 isikuni 2006. aastal. Keskmiselt neli viiendikku pensionisaajatest on vanaduspensionärid, toitjakaotus- ja töövõimetuspensionist saajaid on tundvalt vähem. Pensioni osatähtsus siiretes on sissetulekuvintiiliiti erinev. Vaeseimal viiendikul kasvas pensioni osatähtsus vaadeldud aastatel 70%-st 78%-ni, rikkaimal viiendikul aga kahanes 50%-st 45%-ni. Kui vaadata keskmise riikliku pensioni ja vaesuspiiri suhet, jääb pensioni tase allapoole vaesuspiiri (joonis 3). Alates 1999. aastast on keskmise pensioni ja vaesuspiiri suhe pidevalt vähenenud. Keskmine vanaduspension on mõnevõrra kõrgem keskmisest pensionist, kuid suhe vaesuspiiri jääb alates 2002. aastast alla ühe ka vanaduspensionist puhul.

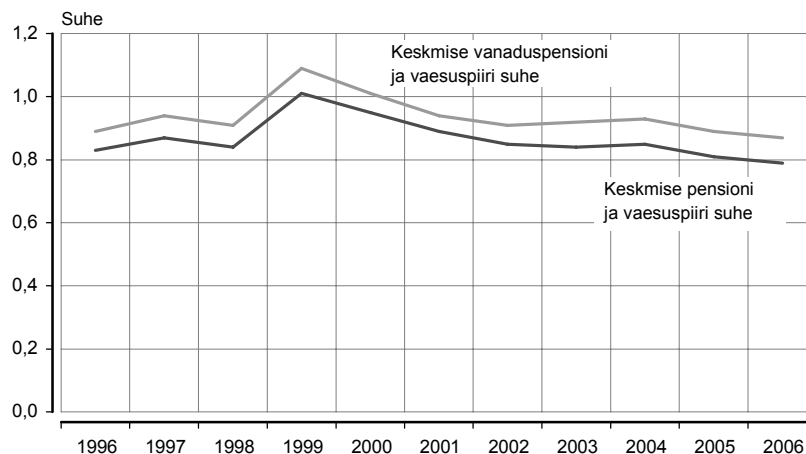
Kuigi keskmine pension tõuseb iga aastaga, on vaesuses elavate pensionäride osatähtsus vaadeldud aastatel püsinud keskmiselt 24% ümber. Tänu pensionidele on vaesusest pääsenud ligi viiendik elanikkonnast — ilma selleta oleks suhtelises vaesuses elavate inimeste osatähtsus keskmiselt 17% ehk rohkem kui 200 000 inimese võrra suurem (joonis 4).

Tabel 5 Siirete struktuur kogurahvastikus ja kvintili järgi, 1996–2006 (protsenti)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kogurahvastik	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
pension	66	67	64	67	61	62	62	63	65	64	68
töötu abiraha	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0
lastetoetused	17	16	17	15	16	15	14	12	13	12	10
töövõimetushüvitis	2	1	1	2	3	2	3	3	2	2	2
alimendid, toetusraha	4	4	3	3	3	2	2	2	1	2	2
muud siirded	10	12	15	12	17	18	18	19	17	20	17
I kvintil	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
pension	70	72	72	61	64	67	69	68	70	71	78
töötu abiraha	1	1	1	3	3	2	2	3	2	1	1
lastetoetused	18	17	15	22	19	18	15	15	16	13	10
töövõimetushüvitis	0	0	0	1	1	0	1	0	0	1	1
alimendid, toetusraha	2	1	1	2	2	1	0	1	2	1	1
muud siirded	8	8	10	11	11	12	13	13	11	13	9
V kvintil	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
pension	50	50	39	47	34	36	34	33	37	37	45
töötu abiraha	0	1	0	0	0	1	0	0	2	0	0
lastetoetused	19	16	17	16	16	16	15	14	15	11	11
töövõimetushüvitis	5	2	2	7	9	6	9	10	4	4	5
alimendid, toetusraha	7	8	8	7	5	2	4	3	2	3	2
muud siirded	19	23	34	22	36	39	39	39	40	44	36

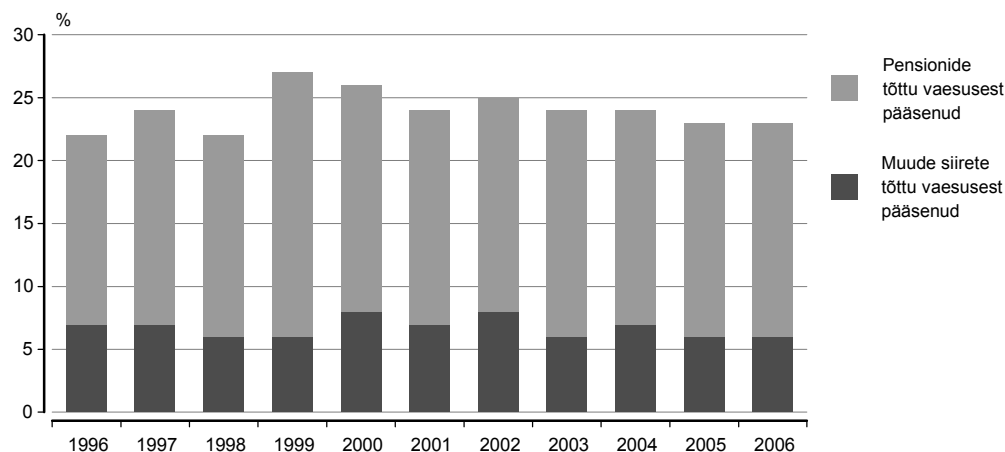
Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Joonis 3 Keskmise riikliku pensioni ja vaesuspiiri suhe, 1996–2006



Allikas: Mändmaa, 2002, 2006.

Joonis 4 Siirete mõju vaesusele, 1996–2006



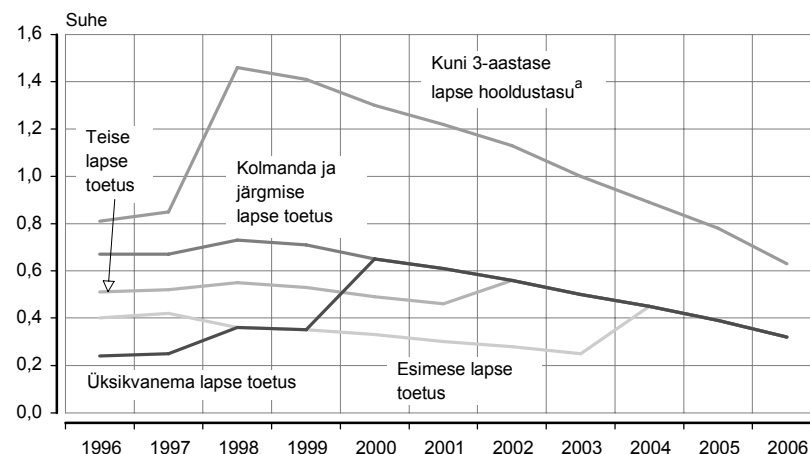
Allikas: Leibkonna eelarve uuring, 1996–2006.

Et siirded hõlmavad üle poole vaeseima viiendiku sissetulekust, oleks vaesemate inimeste majanduslik olukord ilma nendeta ilmselt vastuvõetamatu. Tänu kõikidele siiretele pääseb vaesusest ligi veerand elanikkonnast. Peale pensionite on abiks ka kõik muud siirded (lastetoetused, töötu abirahad jne), mis aitavad vaesusest välja aastas keskmiselt 7% inimestest.

Olulise osa siiretest hõlmavad veel lastetoetused ning muud riigi ja kohaliku omavalitsuse makstavad toetused. Lastetoetustest saadud sissetulek tarbimisühiku kohta suurenes 1996.–2006. aastal 80 kroonist 158 kroonini kuus ehk ligi kaks korda. Lastetoetuste osatähtsus siiretes ei erine sissetulekuvintiililt palju (tabel 5). Kui vaeseimal viiendikul vähenes lastetoetuste osatähtsus 19%-st 1996. aastal 11%-ni 2006. aastal, siis rikkaimal viiendikul kahanes see vastavalt 18%-st 10%-ni.

Heaoluühiskonnas kulutatakse leibkonna sissetulekust lapse peale vähem kui täiskasvanule — seetõttu tuleb alla 14-aastast last tarbimisühikute kontekstis vaadata kui 0,3-kordset tarbijat. Sel põhjusel on lastetoetuste suurusi võrreldud 0,3-kordse vaesuspiiriga (joonis 5). Lastetoetuste suurused on vaadeldud perioodil väga vähe muutunud, vaesuspiir on aga tõusnud kolm korda, mistõttu toetuste suhe vaesuspiiri väheneb pidevalt. Alates 2004. aastast on lastetoetus iga lapse kohta (olenemata laste arvust) ja üksikvanema toetus kuus püsinud 300 krooni tasemel. 2006. aastaks hõlmas see vaid kolmandiku 0,3-kordsest vaesuspiirist. Kuni 3-aastase lapse toetus on alates 1998. aastast olnud 600 krooni kuus. Kui aastatel 1998–2003 ületas see summa 0,3-kordset vaesuspiiri taset, siis 2006. aastaks oli see 60% sellest piirist.

Joonis 5 Lastetoetuste ja 0,3-kordse vaesuspiiri suhe, 1996–2006



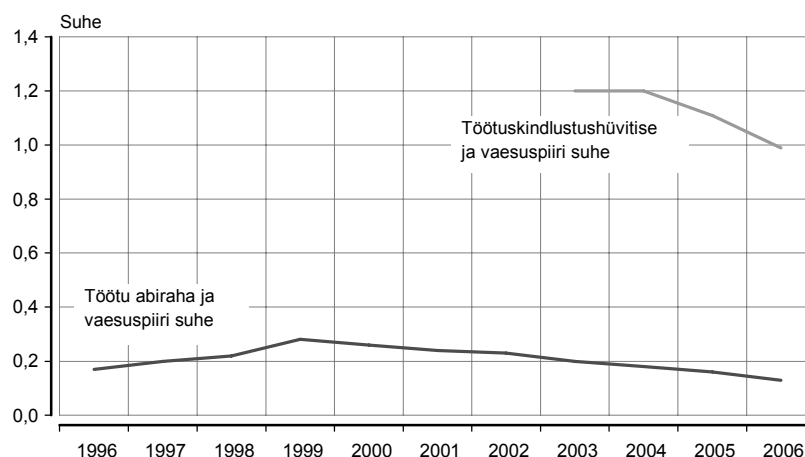
^a 1996. aastal kuni 1,5-aastase lapse ja 1997.–1999. aastal kuni 2-aastase lapse hooldustasu.

Allikas: Mändmaa, 2002, 2006.

Riik leevendab töötute materiaalsel olukorda töötute abirahaga (alates 2006. aastast töötutoetusega). Abiraha hõlmas siiretest keskmiselt vaid 1%, madalaimas sissetulekuvintilis 2%. Vaesuses elab ligi pool töötutest, kuid kõik ei saa abiraha. Kui 1997. aastal sai abiraha 46 700 inimest, siis 2006. aastal kõigest 20 000 isikut — vastavalt 71% ja 49% töötutest. Töötute abiraha ehk töötutoetust on õigus saada nendel, kes on enne töötuna arvelevõtmist 12 kuu jooksul olnud vähemalt 180 päeva töö või sellega võrdsustatud tegevusega hõivatud ja kellel ei ole sissetulekut töötutoetuse ulatuses. Töötutoetust makstakse kuni 270 päeva. Kui vaadata töötute abiraha ja vaesuspiiri suhet, siis saavutas see maksimumi 1999. aastal — 0,28 (joonis 6). Pärast seda on suhe pidevalt vähenenud ja 2006. aastal oli töötute abiraha vaid 13% vaesuspiirist. Ainuüksi abirahaga ei oleks võimalik aktsepteeritaval tasemel toime tulla, kuid töötute olukorda parandab teiste leibkonnaliikmete sissetulek ja muud toetused, mis tõstavad nende keskmist sissetulekut.

Töötusjäänute majandusliku olukorra järsu muutuse ennetamiseks hakati alates 2003. aastast maksma töötuskindlustushüvitist. Seda on õigus saada kindlustatul, kes on töötuna arvele võetud ja kelle kindlustusstaaz on vähemalt 12 kuud töötuna arvelevõtmisele eelnenud 24 kuu jooksul. Töötuskindlustushüvitise suurus sõltub varasemast töötasust ja on kordades suurem kui töötute abiraha. Vaadates töötuskindlustushüvitise keskmist suurust ja vaesuspiiri suhet, ilmneb ka siin vähenemistendents. Kui 2003. aastal oli töötuskindlustuse keskmine suurus 1,2-kordne vaesuspiir, siis 2006. aastal ulatus hüvitise keskmine suurus napilt vaesuspiirini. Töötuskindlustushüvitise saajate osatähtsus töötute hulgas on küll väiksem töötute abiraha saajatega võrreldes, kuid suureneb aastati — 2003. aastal sai töötuskindlustushüvitist 20%, 2006. aastal aga juba 30% töötutest.

Joonis 6 Töötutoetuste ja vaesuspiiri suhe, 1996–2006



Allikas: Mändmaa, 2002, 2006.

Ühiskonna sidususe aspektist on oluline vaadata ka pikaajalisi töötuid. Aasta ja kauem töötute olnute osatähtsus töötute hulgas suurenes 2000.–2005. aastal 46%-st 53%-ni. 2006. aastaks jõudis tööjõupuudus ka pikaajaliste töötuteni ja üle aasta töötute olnute osatähtsus vähenes 48%-ni. Väga pikaajalise töötuse määr (kaks aastat või kauem töötute olnute osatähtsus töötute seas) on alates 2000. aasta 3%-st pidevalt langenud ja jõudnud 2006. aastal 1%-ni.

Kokkuvõte

Inimeste sissetulekus on kõige tähtsam osa palgatulul. Et keskmine sissetulek palgatööst on tunduvalt suurem teiste sissetulekuallikate keskmise tasemega võrreldes, on palgatulu puudumisel suurem oht sattuda vaesema elanikkonna hulka. Madalama sissetulekuga elanike puhul on vaesusest pääsemisel suureks abiks sotsiaaltoetused ja abirahad. Kogurahvastiku tasemel on siirete osatähtsus kogusissetulekus suur (eriti vaeseima viiendiku puhul), mis näitab, et see tuluaallikas on täitnud oma eesmärgi: väiksema sissetulekuga inimeste tulu on suurendatud — seega vähendatud ebavõrdsust.

Kirjandus

Leibkonna eelarve uuring. (1996–2006). Statistikaamet.

Maksu- ja Tolliamet. (2007). [www] <http://www.emta.ee/?id=1987> (30.07.2007).

Mändmaa, M. (2002). Eessõna. — Sotsiaalsektor arvudes. *Social Sector in Figures*. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, statistika- ja analüüsiosakond.

Mändmaa, M. (2006). Eessõna. — Sotsiaalsektor arvudes. *Social Sector in Figures*. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, sotsiaalspoliitika info ja analüüsi osakond.

TERVISHOIUTEENUSTE KÄTTESAADAVUS

Ain Aaviksoo, Gerli Paat
poliitikauuringute keskus Praxis

Tervist ja tervishoidu on „õigusena“ käsitletud mitmes dokumendis, kuigi mõnevõrra erinevas sõnastuses ning tähenduses. Põhiseaduses räägitakse igaühe õigusest tervise kaitsele (Eesti ... 1992). Euroopa Liidu põhiõiguste harta (2004) järgi on kõigil õigus ennetavale tervishoiule ning ravile siseriiklike õigusaktide ja tavadege ettenähtud tingimustel. Maailma Terviseorganisatsiooni põhikirjas on inimese üks põhiõigusi parima võimaliku tervise seisundi nautimine (*Constitution ... 2006*). Need on traditsioonilised lähtekohad tervishoiuteenuste kättesaadavuse aruteludes — isegi kui sisust saadakse sageli erinevalt aru. Jättes kõrvale eetilis-filosoofilise arutluskäigu, on igal juhul mõttekas uurida ajas muutunud või gruppidevahelisi erinevusi inimeste ligipääsus teenustele, mis on mõeldud tervise taastamiseks või arendamiseks. Kui erinevused eksisteerivad, on võimalik analüüsida nende põhjuseid, hindamaks teenuste kättesaadavuse vastavust tehnilistele või maailmavaatelistele ootustele.

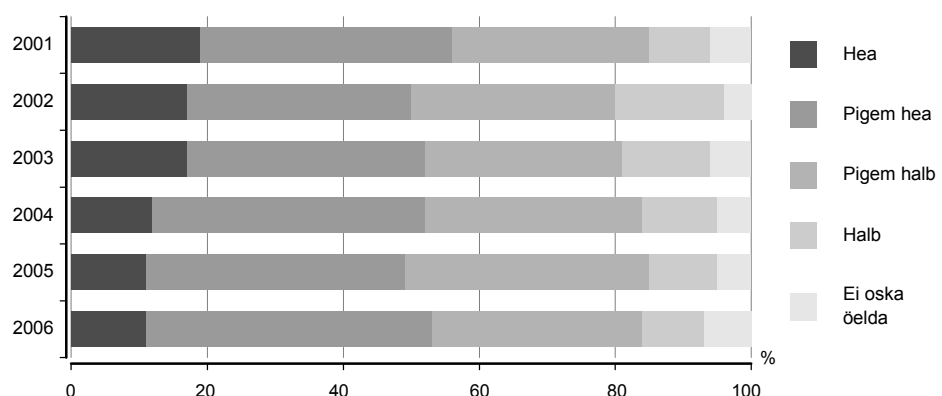
Samal ajal tuleb silmas pidada, et kättesaadavus ei ole tervishoiusüsteemis eesmärk omaette, vaid üks kolmest vahe-eesmärgist (peale tõhususe ja kvaliteedi). Alates 2000. aastast on lõppeesmärgidena üsna üksmeelselt defineeritud elanike head tervist, süsteemiga rahulolu ja finantsriskidevastast kaitset (*The world ... 2000*). Samast eeldusest lähtutakse ka selles tervishoiuteenuste kättesaadavuse põhjuste analüüsis. Rahastamine on nimetatud eesmärkide saavutamisel väga oluline, ent artiklis on peale selle käsitletud ka teisi hoobasid, millega on tervishoiuteenuste kättesaadavust võimalik mõjutada (sh tervishoiukorraldus, elanike ja professionaalide käitumine, regulatsioonid) (Roberts jt 2003). Siiski on rahastamine analüüsis üks olulisemaid tegureid, sest rahahulga ja selle kasutamise optimaalsus tervishoius on avaliku teenusena pidev diskussiooniobjekt ning otsuste tegemisel on tähtis omada asjakohast infot.

Artiklis vaadeldakse tervishoiuteenuseid kitsamas tähenduses, s.o meditsiinisüsteemis osutatavate teenustena, mistõttu jäävad vaatlusest välja paljud rahvatervishoiuteenused. Seaduse järgi on tervishoiuteenuste kättesaadavus patsiendile vajamineva vältimatu abi, kiirabi, üldarsti-, eriarsti- ja õendusabi õigeaegne ja kvaliteetne tagamine, lähtudes tervishoiuteenuse meditsiinilisest vajadusest ja teenuseosutaja erialasest pädevusest (Tervishoiuteenuste ... 2001). Teenuste kvaliteeti artiklis eraldi ei analüüsita ja arutelu lihtsustamise huvides eeldatakse, et kõik osutatud tervishoiuteenused vastavad vähemalt minimaalsetele kvaliteedinõuetele.

Arstiabi kättesaadavuse hinnang

Esimene ja mitte vähetähtis indikaator on elanike hinnang arstiabi kättesaadavusele. Eestis on see viimastel aastatel püsinud suhteliselt muutumatuna. Haigekassa ja sotsiaalministeeriumi iga-aastase rahulolu-uuringu põhjal hindab arstiabi kättesaadavust pidevalt heaks ja väga heaks pisut üle poole küsitletutest, kuigi väga rahulolevaid on järjest vähemaks jäänud (joonis 1) (Kindlustatute ... 2000–2006).

Joonis 1 Hinnang arstiabi kättesaadavusele, 2001–2006
(n = 1503)



Allikas: Kindlustatute rahulolu-uuringud, 2000–2006.

Kõige tüüpilisemate tervishoiuteenuste kättesaadavuse objektiivsete näitajatenä kasutatakse ootejärjekordi. Siiski ei ole tegemist väga hea indikaatoriga, sest ühelt poolt mõjutavad järjekordi väga erinevad tegurid ja teiselt poolt ei peegelda mingi teenuse nõudlus ilmtingimata nn põhjendatud vajadust. Teenuste kättesaadavuse eri tahkude ja põhjuste süstemaatiliseks analüüsiks kasutatakse siinkohal teadusprojekti *HealthACCESS* välja pakutud kuue barjääri mudelit. Kuus barjääri on järgmised: kindlustusega kaetus, kindlustuse kompenseeritud tervishoiuteenused, patsiendi omaosalus, geograafilised ja korralduslikud põhjused ning elanikud teenuste kasutajatenä. Järgnevalt ongi esitatud tervishoiuteenuste kättesaadavuse ülevaade Eestis loetletud barjääride kaupa. (Busse jt 2006)

Esimene barjäär — kindlustusega kaetus

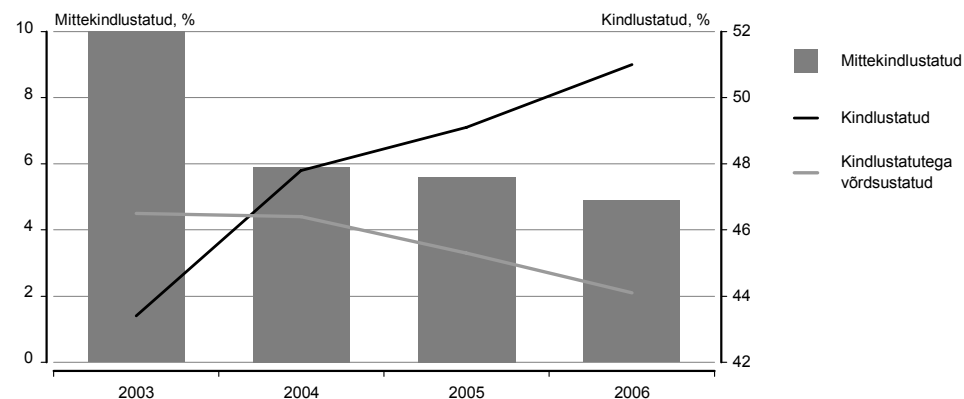
Enamikus ELi riikides rakendatakse väärtuspõhiste kokkulepete tõttu universaalse tervishoiukindlustuse põhimõtet, mis tähendab, et kolmas osapool pakub riigi elanikule teatud finantskaitset teenuse kasutamisel. Siinkohal ei ole oluline, kas raha kogutakse üldiste maksudena, maksena töötasult või kohustusliku erakindlustuse vahendusel. Üldjuhul järgitakse kõikjal viit printsiipi: (1) tervishoiuteenuste kättesaamiseks pakutakse primaarset kindlustust; (2) domineerib avaliku sektori rahastamine; (3) kindlustus on kohustuslik; (4) kindlustuse kaetus on üldine; (5) kättesaadavus põhineb vajadusel (Busse jt 2006). Seega on esmane teenustele ligipääsu mõjutav barjäär tervisekindlustusega kaetus.

Tegelikult ei ole ühtegi riiki, kus tervisekindlustusega kaetus oleks „universaalne” — olgu põhjuseks illegaalne staatus riigis või kindlustuskaitse õiguse defineerimine töötamise kaudu. Eestis kehtib kohustuslik sotsiaalne ravikindlustus, mis põhineb sellel, et töandja tasub igasuguselt töötasult 13%-se maksu. Samal ajal jagunevad kindlustatud nelja põhikategooriasse: (1) isikud, kelle eest tehakse ravikindlustuse osamaksed sotsiaalmaksu kaudu; (2) isikud, kelle eest teeb osamaksed riik; (3) isikud, kellel on seaduslik õigus ise osamakseid teha; (4) isikud, kes on kindlustatud rahvusvaheliste lepingute alusel (Jesse jt 2005). Ravikindlustussüsteemist välja astuda ei saa. Ainus kindlustuskaitse alt otseselt välja jääv rühm on kinnipeetavad, kelle ravi korraldab ja selle eest tasub justiitsministeerium. Alates 2002. aastast on vabatahtlikkuse korras võimalik kindlustus saada neil, kes muidu ei kuuluks ühessegi nn kindlustatutega võrdsustatud isikute gruppi.

Eesti Haigekassal on seadusest tulenev kohustus tagada abi kõigile kindlustatutele (Ravikindlustuse ... 2002). Kindlustamata isikute eest tasutakse riigieelarvest nn erakorralise abi kulud, mille sisu on suuresti defineerimata — selle üle otsustab teenuseosutaja ehk arst. Igal juhul makstakse enamiku haigla- või ambulatoorsete raviteenuste eest valdavalt riigi vahendusel. Seega määrab inimese seotus ravikindlustusega oluliselt tema ligipääsu tervishoiuteenustele.

Raviga kindlustatute hulk on Eestis viimastel aastatel suurenenud, ulatudes 2006. aastal lõpuks 95,1%-ni (joonis 2). Kindlustatud oli ligi 1,3 miljonit, kindlustatutega võrdsustatud ja ravikindlustuseta isikuid veidi üle 60 000 (Kindlustatud 2006). Praegu on Eestis 41 kindlustatu liiki, sealjuures sotsiaalmaks laekub ainult 52% pealt. Kindlustatute osatähtsus on 2004.–2007. aastal suurenenud 4,4% ja mittekindlustatute osatähtsus vähenenud 5,9%-st 4,5%-ni. Võrdsustatute osatähtsus on viimaste aastatega 3% kahanenud.

Joonis 2 Kindlustatud, nendega võrdsustatud ja mittekindlustatud rahvastik, 2003–2006



Allikas: Kindlustatute rahulolu-uuringud, 2000–2006.

Mittekindlustatute osatähtsuse kahanemise üks põhjus on tööpuuduse vähenemine, sest töandja poolt kindlustatud isikute osatähtsus on suurenenud, samal ajal kui võrdsustatute osatähtsus on langenud. Siiski ei tasuta endiselt 48% kindlustatu eest ja nende ravikulud tuleb katta ülejäänud maksjate panusest.

Positiivse üldtendi taustal on oluline märkida elanikkonna rühmade erinevust. Ehkki 2002. aastal oli keskmine kindlustamata isikute osatähtsus 6%, ei olnud 17%-l 20–44-aastastest meestest ravikindlustust (Kindlustatute ... 2004). Samaseid andmeid hiljem avaldatud ei ole ja kuigi võib eeldada, et tööpuudus on vähenenud eeskätt nimetatud gruppis, on olukorrale hinnangu andmisel ning otsuste kavandamisel oluline jälgida dünaamikat konkreetsete rahvastikurühmade kaupa.

Niisamuti on Eestis kindlustamata isikute hulga muutuse kõrval oluline vaadata teiste riikide näitajaid. Näiteks Saksamaal — mille tervishoiukorralduse põhimõtetel rajaneb suuresti Eesti ravikindlustussüsteem — oli 2003. aastal mittekindlustatuid vaid 0,2% (Busse jt 2006).

Peale haigekassa ja riigieelarve (kindlustamata isikute puhul) pakub finantsriski eest kaitset ka erakindlustus. Eestis mõistetakse selle all nn alternatiivkindlustust Eesti Haigekassale, mitte tavapärasest mugavamalt või kiiremat abisaamist. Erakindlustuse kasutajaid on Eestis äärmiselt vähe ja vastavad kulutused olid 2004. aastal ainult 0,3% kõigist tervishoiukulutustest — sealjuures on hõlmatud nii eraldiseisev tervisekindlustus kui ka reisi- ja liikluskindlustuse tervise osa. Seega on praegu erakindlustuse roll Eestis tervishoiuteenuste kättesaadavuse suurendamisel marginaalne.

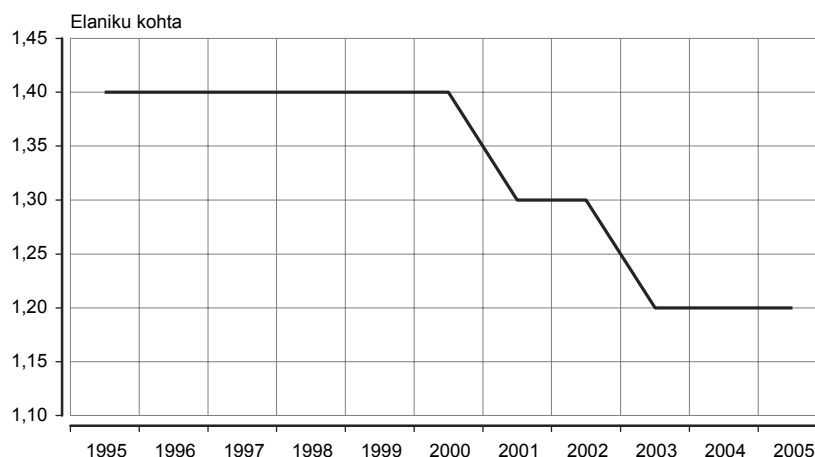
Eeldusel, et kindlustuskaitse on olemas, määrab järgmisena konkreetse teenuse kättesaadavuse asjaolu, kas kindlustusandja kompenseerib teenust või mitte. Kogu maailmas on hakatud kindlustuspaketi sisu täpsemini määratlema — eelkõige selles osas, mida kindlustus ei kata. Üldjuhul on tervishoiukindlustus kõige rohkem seotud rahaliste piirangutega. Samuti peab avaliku rahaga kompenseeritud teenuste puhul olema tõestatud kliiniline efekt.

Eestis kinnitab haigekassa hüvitatavate teenuste loetelu ja hinna vabariigi valitsus. Sotsiaalminister kehtestab nende ravimite loetelu, mille puhul haigekassa tasub apteegist ostmisel osa hinnast — sealjuures on eelduseks arstimi registreerimine ravimiametis (Ravikindlustuse ... 2002). Näiteks 2004. aastal oli ravimiametis registreeritud 2768 ravimit (k.a erinevad vormid ja tugevusastmed). Aastaga esitati 317 müügiloo taotlust, millest 256 ehk 81% rahuldati (Ravimite ... 2007). Siin võib võrdluseks tuua Saksamaa, kus väljastati 40 000 litsentsi ja ravimiregister hõlmas 9449 arstimit (Busse ja Riesberg 2004).

Kõige selgemalt avaldub kindlustuspakme sisu mõju hambaravi puhul. Alates 2000. aastast on hambaarsti vastuvõttude arv vähenenud kuni 15%, sest järk-järgult on vähenenud täiskasvanute hambaraviteenuste hüvitamine (joonis 3). Haigekassa tellitud küsitluse andmetel vähenes ajavahemikul 2001–2003 aasta jooksul hambaravi kasutanud elanike hulk 42%-st 32%-ni (Kindlustatute ... 2000–2006). 78% inimestest pidas hambaarsti juurde mittepääsemise põhjuseks majanduslikke probleeme. Enamikes ELi riikides on hambaravi mitteraamise peapõhjus sama, sealjuures rohkem kui 50% tõi selle välja Hispaanias, Kreekas, Iirimaa, Itaalias, Norras ja Portugalis. Kõige vähem mõjutas majanduslik olukord hambaravi kättesaadavust Luksemburgis (14%). (Secure ... 2004) Eestis suurenes hambaraviteenuse kasutajate osatähtsus 2005. aastaks taas 42%-ni (Kindlustatute ... 2000–2006), kuid samal ajal on oluline silmas pidada, et jõukamad inimesed kasutavad hambaraviteenuseid tunduvalt rohkem (Habicht 2003).

Eespool loetletud administratiivsed piirangud tervishoiuteenuste loetelu pikendamisel määravad otseselt teenuste kättesaadavuse. Eesti erinevust võrreldes jõukamate ja arenenumate riikidega on täheldatud näiteks psühhiaatriliste või ka vähiravimite kättesaadavuse puhul — sealjuures seostatakse sellega mõnedel juhtudel ka halvemaid ravitulemusi (Luik 2004). Inimesed liiguvad rohkem kui varem ja tervishoidu käsitletakse järjest tihedamini teenusena, mille osutamisel ei tohiks liikmesriikide vahel takistusi olla. Seetõttu on ELis algatatud tõsine arutelu, kogumaks paremini infot tervishoiuteenuste sisu kohta, kuigi pakmete riikidevahelisest ühtlustamisest otseselt veel ei kõnelda (Consultation ... 2006).

Teine barjäär — tervishoiukindlustuse sisu

Joonis 3 **Hambaarsti vastuvõttude arv, 1995–2005**

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kolmas barjäär — kulude jagamine

Kolmas tervishoiuteenuste kättesaadavuse barjäär on kulude jagamine ehk patsiendi omaosalus. Kulused jagatakse peagu kõigis ELi riikides ning peale kindlustusmaks võetakse igal pool täiendavat tasu ravimite ja hambaraviteenuste eest (v.a Poolas, kus ei ole hambaravis omaosalust kehtestatud) (Busse jt 2006). Pool ELi riikidest kohaldab tasusid esmatasandil ja eriarstiabis. Tavaliselt on kaitstud spetsiifilised grupid nagu lapsed ja pensionärid, samuti rasedad ja kroonilised haiged. (*Consultation ... 2006*)

Tervishoiukulutuste osatähtsus finantseerimisallika järgi on alates 2000. aastast püsinud eriliste muutusteta. Suurimad kulukandjad on haigekassa (2004. aastal 66%), riigieelarve (8,5%) ja leibkonnad ise (21%). Kättesaadavuse seisukohast on oluline märkida, et patsiendi omaosalus on pidevalt kasvanud (veel 1999. aastal oli see 14%).

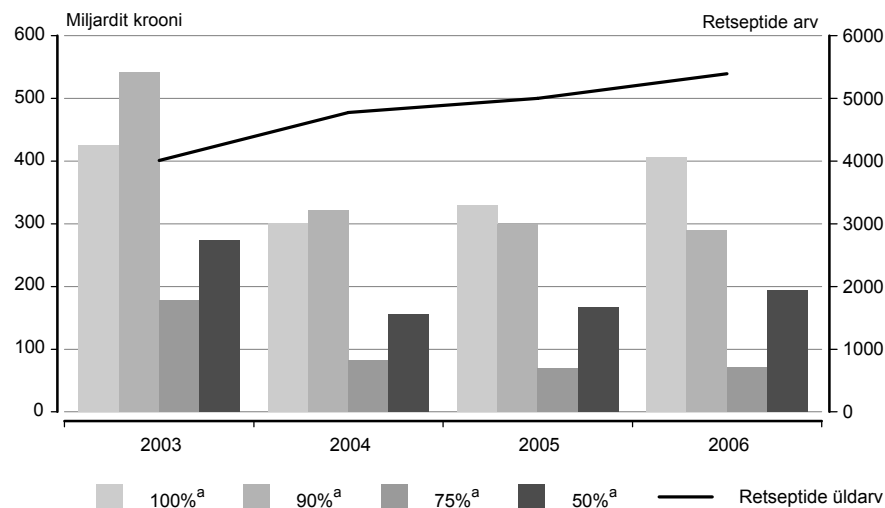
Omaosaluse mõju elanikkonnale näitab analüüs, mille kohaselt suurenes nende leibkondade osatähtsus, kelle kulutused tervishoiule hõlmasid eelarvest rohkem kui viiendiku (rahvusvahelise kriteeriumi järgi väga suured tervishoiukulud) 3,4%-st 1995. aastal 7,4%-ni 2002. aastal. Peale selle on mainimiseväärne, et 2002. aastal langes 1,3% Eesti elanikest tervishoiule tehtud kulutuste tõttu vaesusesse. Sama uuringu põhjal leiti, et vaesusrisk on põhiliselt seotud vanemate inimestega, kes kasutavad palju ravimeid. (Habicht 2006) Siinkohal peab arvestama ka seda, et 2003. ja 2004. aastal kehtestati visiidi- ja voodipäevatasud ning muutus täiskasvanute hambaravi tasustamise kord (Vörk jt 2005).

Elanike kulutused ravimitele on aastatega suurenenud. Aastal 2002 olid retsepti- ja käsimüügiravimite kuukulutused elaniku kohta peagu sama suured — vastavalt 23 ja 20 krooni. Nelja aasta möödudes on kulutused retseptiravimitele kahekordistunud (47 krooni) ja käsimüügiravimite kulutused kasvanud veidi rohkem kui poole võrra (31 krooni). (Apteegistatistika 2007)

Arvestades, et enamik arstimite jaemüügi käibest (77%) tuleb retseptiravimite pealt (millest omakorda soodusravimid hõlmavad ligikaudu 90%), mõjutab selles vallas toimuv ravimite kättesaadavust kõige rohkem. Haigekassa andmetel on väljakirjutatud retseptide arv iga aastaga suurenenud — 2006. aastal kirjutati üle 5,3 miljoni retsepti, mis on ligi 1,3 miljonit rohkem kui 2003. aastal (joonis 4). Viimastel aastatel on haigekassal kõige rohkem suurenenud 100%-se soodustusega ravimite kulutused, kuid üle keskmise on kasvanud ka 50%-se soodustusega arstimite osatähtsus. Viimati nimetatut puudutab aga suuremat osa elanikkonnast, sest 50%-se soodustusega ravimid hõlmavad 48% kõikide retseptide arvust. See seletab ka patsiendi omaosaluse suurenemist (keskmiselt 63% 2006. aasta ravimikuludest).

Seega võib järeldada, et Eestis on püütud parandada väikese hulga elanike kõige tõsisemate haiguste ravimiseks mõeldud arstimite kättesaadavust, kuid piiratud eelarve tõttu on seda tehtud suurema osa elanikkonna vähemprioriteetsete ravimite kättesaadavuse arvelt. Selline lähenemine vastab solidaarsusprintsibile, kuid võib tekitada rahulolematust enamuse seas.

Joonis 4 Haigekassa kompenseeritavad soodusravimid, 2003–2006


^a Soodustusprotsent.

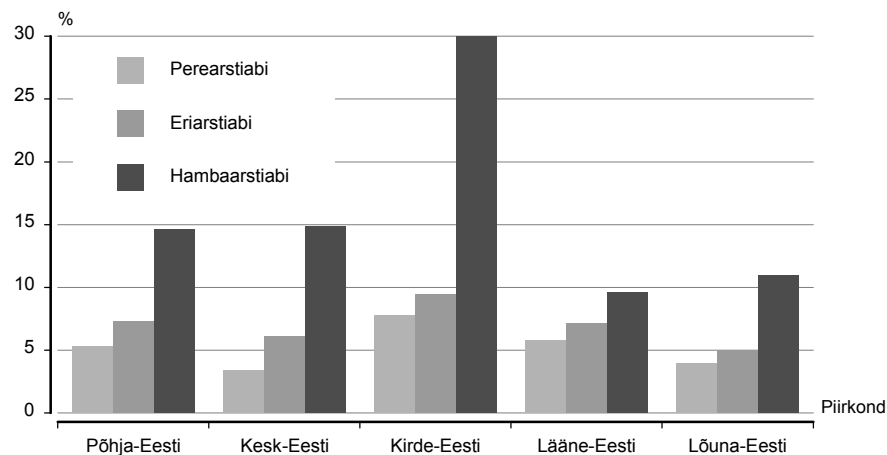
Allikas: Haigekassa soodusravimite kompenseerimise koondtabelid, 2007.

Neljas barjäär — elukoha paiknemine

Vastuvõetava omavastutuse korral võib teenuseni jõudmine olla geograafiliste mõjude tõttu ikkagi piiratud. Näiteks maapiirkondades on teenuseosutajani jõudmine sageli raskendatud. Uuringute tulemusena ei peeta ELis geograafilist kaugust tervishoiuteenuste kättesaamisel eriti suureks probleemiks. Eurobaromeetri andmetel jõuab 25 ELi riigi inimestest 48% haiglasse vähem kui 20 minutiga (Busse jt 2006). Eestis on sõiduaega lähima haiglani uurinud L. Rooväli ja R. Kiivet (2003), kes leidsid, et 20%-l uuritavatest kulus teise omavalitsuse territooriumil asuvasse haiglasse sõiduks 1–14 minutit, 10,8%-l 15–29 minutit ja 3,4%-l üle 30 minuti. 65,8% küsitletutest elas haiglaga samal omavalitsuse territooriumil ja nende uuritavate sõiduajaks peeti 0 minutit.

Rohkem kui maa- või linnapiirkonnas elamine mõjutab Eestis arstiabi kättesaadavust elukoha regioon. Samal ajal ilmnevad aga erinevad tulemused, kui mõõta osutatud tervishoiuteenuste hulka ja küsida elanike arvamust kättesaadavuse kohta. Esimene mõõdab nn rahuldatud vajadust, mis on alati suurem piirkonnas, kus teenuseosutajaid on rohkem. Seevastu inimeste endi arvamus hõlmab suuresti ootustele vastavuse hinnangut, mis võib sõltuda nii kultuurist kui ka „kitsamate oludega” kohanemisest. Seega moonutavad mõlemad lähenemised objektiivsel vajadusel põhinevat tervishoiuteenuste kättesaadavust.

Joonis 5 Arstiabi mittesaamine piirkonna järgi, 2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Viies barjäär — teenuste korraldus

Vaikselt, kuid järjekindlalt suurenenud ambulatoorsete teenuste suhtarv elaniku kohta erineb piirkonniti kuni 60% — 2005. aasta andmetel oli see Tallinnas 7,9 ja Rapla maakonnas 4,6 visiiti aastas. Eesti keskmist (6,1) ületas see ainult Harju, Tartu, Pärnu ja Saare maakonnas (Statistikaameti ... 2007). Varem on kirjeldatud kuni kahekordset haiglaravi sageduse erinevust maakondade vahel (Kunst 2002). Samal ajal ilmnes 2005. aasta elanike küsitluse põhjal, et kõige halvem tervishoiuteenuste kättesaadavus on Kirde-Eestis (joonis 5). Hambaarsti teenust ei saanud seal 30% abivajajatest. Perearstiabi kättesaadavus oli kõige parem Kesk-Eestis — vaid 3,4% vastanutest leidis, et ei saanud vajadusel arstiabi.

Tervishoiuteenuste korraldusega on otseselt seotud erinevad organisatoorsed puudused, millest ravijärjekorrad on tuntuim näide. Teenuste korralduse parandamiseks on võimalik muuta (rahaliste) ressursside kogumise ja teenuseosutajate tasustamise põhimõtteid ning teenuste osutamise regulatsioone, paremini planeerida teenuste jaotumist teenusepakkujate vahel ning võtta kasutusele otstarbekamaid ravipraktikaid. Pikad ootejärjekorrad on probleemiks peagu kõikides riikides — viimasel ajal eriti Suurbritannias, Iirimaa, Itaalias, Poolas ja Hollandis. Muu hulgas on viiendat barjääri kirjeldatud ka seoses erakindlustuse või paralleelse teenusevõrgustikuga, mis pakub konkurentsi riigi tervishoiutöötajatele või -ressurssidele (nt Prantsusmaal, Saksamaal ja Iirimaa). (Busse jt 2006)

Eestis kehtiva tervishoiukorralduse järgi võetakse haigestumisel reeglina kontakti perearstiga. Perearsti ja haigekassa vahelise lepingu kohaselt peab haige ägeda haiguse korral pääsma perearsti visiidile samal päeval ja kroonilise haigusega kolme tööpäeva jooksul. 2006. aastal pääses samal päeval vastuvõtule 99% ägedalt haigestunud patsientidest ja 1% kroonilise haigusega haigetest pidi perearsti visiiti kõikides haigekassa piirkondades ootama üle kolme tööpäeva (Üldarstiabi ... 2006). Lubatud ooteaja puhul on tehtud väikesed muudatused patsiendi kahjuks. Elanike rahulolu-uuringu põhjal oli 2006. aastal 2002. aastaga võrreldes viiendiku võrra vähem selliseid inimesi, kes pääsesid perearsti juurde registreerimise päeval (Kindlustatute ... 2000–2006).

Samal ajal on perearstiabis aasta-aastalt kasvanud ravitud haigete (ravijuhtude) arv (tabel 1), sealjuures on üldarstiabi eelarve suurenemine märkimisväärselt kasvatanud ka visiitide arvu ehk ravi kättesaadavust (Koppel, Lai ja Aaviksoo 2007).

Tabel 1 Pere- ja eriarstiabi teenuste osutamine, 2000–2006

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Perearsti vastuvõttud	2 572 076	4 338 268	3 987 121	3 935 504	4 194 373	4 513 223	4 828 955
Kasv eelmise aastaga võrreldes, %	...	69	-8,1	-1,3	6,6	7,6	7,0
Vastuvõtte ühe perearstipraksise kohta aastas	5 336	6 494	4 904	4 799	5 357	5 727	6 120
Eriarstiabi ravijuhud	...	2 645 235	2 636 417	2 571 193	2 629 436	2 716 579	2 871 492
ambulatoorne ravi	...	2 380 100	2 384 731	2 319 862	2 345 957	2 436 719	2 576 022
päevaravi	...	...	...	...	33 095	38 261	44 062
stационаarne ravi	...	265 135	251 686	251 331	250 384	241 599	251 408
Kasv eelmise aastaga võrreldes, %	...	...	-0,3	-2,5	2,3	3,3	5,7

Allikas: Üldarstiabi kättesaadavus 2006. aastal, 2006.

Seevastu eriarstiabis vähenes perioodil 2000–2003 kõigi teenuseliikide kasutamine, kuid 2004. aastal hakkas haigekassa hüvitatud teenuste hulk suurenema. Samast aastast alates ilmneb märkimisväärne päevaravijuhtude kasv (tabel 1). Nii kompenseeriti küll statsionaarse teenuse vähenemist aastani 2005, kuid ei lahendatud viimastel aastatel pikenenud järjekorra probleemi eriarstile pääsemisel (joonis 6). 2006. aastaks oli samal päeval arsti juurde pääsenute osatähtsus 2002. aastaga võrreldes vähenenud 13% ehk kaks korda. Samal ajal on 120% suurenenud nende inimeste hulk, kes peavad eriarsti juurde saamist ootama kauem kui kuu — 2002. aastal oli neid 10%, 2006. aastal juba 22%.

Tabel 2 Eriarsti juurde pääsemiseks kuluv aeg, 2002–2006
(protsenti)

	Samal päeval	1–2 päeva	3–4 päeva	5–7 päeva	8 päeva– 2 nädalat	3–4 nädalat	Kauem kui kuu	Ei oska vastata
2002	26	16	8	14	10	14	10	2
2003	22	13	10	17	10	12	14	2
2004	20	10	11	14	17	14	13	1
2005	18	11	7	14	16	15	19	1
2006	13	8	9	14	16	17	22	2

Allikas: Kindlustatute rahulolu-uuringud, 2000–2006.

Viimastel aastatel on püütud vähendada ka nn pikki järjekordasid, mida peetakse tsentraalselt. 2007. aasta haigekassa prognooside kohaselt on aasta lõpuks endoproteesi- ja kataraktioperatsioonide järjekordade ooteaegade maksimumpikkusi lühendatud vastavalt kolme ja kahe aastani, mis on poole aasta võrra lühem kui varem. Järjekordade jätkuvat lühendamist piirab asjaolu, et vajadus endoproteesioperatsioonide järele kasvab teenuseosutamise suutlikkusest kiiremini. (Eesti ... 2007)

Seega on ka ootejärjekordade puhul piiratud ressursside tõttu suurendatud kuluefektiivsete teenuste mahtu (perearsti visiitid), et nii lahendada kõige suuremat ja märgatavamat probleemi. Ravikindlustusmaksu hea laekumise tõttu on alates 2004. aastast (statsionaarse ravi korral 2005. aastast) peagu kõigi raviteenuste maht suurenenud. Seega on viimaste aastate kriitika peamiselt seotud elanikkonna kõrge ootuste ja teenuste hinna kallinemisega ehk kiire palgatõusu survega teenuseosutajatele.

Viimane tõke kirjeldab nn jääkerinevust tervishoiuteenuste kasutamises, mis ilmneb ka pärast kõikide eespool mainitud barjääride uurimist. Mõned inimesed ei kasuta tervishoiuteenust ka siis, kui vajadus selle järele on põhjendatud ja teenus on kättesaadav — olgu põhjuseks madal teadlikkus või midagi muud. Vaatamata uuringutele ei ole praeguse ni selge, kuivõrd on sellised käitumuslikud erinevused objektiivselt põhjendatud või mil määral tuleks selle barjääri vähendamiseks tegeleda.

Kõige sagedamini seostatakse käitumuslikku „kättesaadavuse” komponenti sotsiaal-majandusliku staatusega. Näiteks on Eestis leitud, et maapiirkonna lihttöölised ja ebatervisliku käitumisega naised osalevad tasuta rinnavähi sõeluuringutes vähem (Tekkel jt 2007). Sugulisel teel levivate infektsioonide puhul (sh HIV) on kirjeldatud negatiivsete eelarvamuste (stigmade) takistavat mõju ennetavate teenuste kasutamisele (Uusküla jt 2006). Niisamuti on täheldatud ka tervishoiutöötajate tõrjuvat suhtumist HIV-positiivsetesse (Rüütel ja Loit 2006).

Kokkuvõte

Tervishoiuteenuste kättesaadavus Eestis on üldjoontes rahuldaval tasemel. Statistikaameti andmetel ei saanud 2005. aastal vajadusel eriarstiabi 6,9%, perearstiabi 5,2% ja hambaravi 15,2% inimestest (Secure ... 2004). Muijal Euroopas oli kõige rohkem arstiabi kättesaadavuse probleeme Rootsis (23%), kõige vähem Austrias (4%). 53% elanikest peab arstiabi kättesaadavust Eestis heaks või väga heaks. See näitaja pole viimaste aastatega oluliselt muutunud. Järjepidevalt on vähenenud äärmuslike arvamuste osatähtsus. Kahanenud on nii selliste inimeste hulk, kes hindavad arstiabi kättesaadavust väga halvaks, kui ka nende arv, kes peavad seda väga heaks.

Paranenud on kindlustatusega kaetus, kuigi umbes 60 000 inimest on endiselt kindlustamata. Hea ravikindlustusmaksu laekumise tõttu on suurenenud enamiku haigekassa rahastatavate teenuste hulk. Arenenud riikidega võrreldes on Eestis halvemini kättesaadavad arstimid ja hambaravi — mõlema puhul on oluline patsiendi omaosalus. Regionaalselt on kõige ebasoodsamas seisus Kirde-Eesti elanikud.

Ambulatoorse eriarstiabi visiitide ooteajad on pidevalt pikenenud. Samuti on järjest suurenenud omaosalus ravimite eest tasumisel. Seega on piiratud ressursside tingimustes pööratud tähelepanu eeskätt akuutsete probleemidega tegelemisele. Samal ajal tajub suur osa kroonilise tervisehäda elanikest, et abiteenuste kättesaadavus on halvenenud.

Kuues barjäär —
elanikud teenuste
kasutajatena

Kirjandus

- Apteegistatistika. (2007). Ravimiamet. [www] <http://www.sam.ee/495> (31.08.2007).
- Busse, R., Riesberg, A. (2004). *Health Care Systems in Transition: Germany*. Copenhagen: European Observatory on Health Systems and Policies.
- Busse, R. jt. (2006). HealthACCESS. [www] http://www.ehma.org/_fileupload/File/HealthAccess_FinalReport_20Nov.doc (23.08.2007).
- Constitution of The World Health Organization. (2006). WHO. [www] http://www.who.int/entity/governance/eb/who_constitution_en.pdf (31.08.2007).
- Consultation Regarding Community Action on Health Services. (2006). Commission of the European Communities. [www] http://ec.europa.eu/health/ph_overview/co_operation/mobility/docs/comm_health_services_comm2006_en.pdf (31.08.2007).
- Eesti Haigekassa 2007. aasta I poolaasta aruanne. (2007). [www] http://www.haigekassa.ee/files/est_haigekassa_aruanded_2007/2007_I_poolaasta_aruanne_2.pdf (31.08.2007).
- Eesti Vabariigi põhiseadus. (1992). [www] <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12846827> (31.08.2007).
- Euroopa Liidu põhiõiguste harta. (2004). Euroopa Komisjon. [www] http://europa.eu.int/eurlex/lex/LexUriServ/site/et/oj/2004/c_310/c_31020041216et00410054.pdf (31.08.2007).
- Habicht, J. E. (2003). Tervishoiu finantseerimine. [Loengumaterjal]. Tartu.
- Habicht, J. E. (2006). *Detecting Changes in Financial Protection: Creating Evidence for Policy in Estonia*. — *Health Policy Plan*, Vol 21, No 6, pp. 421–431.
- Haigekassa soodusravimite kompenseerimise koondtabelid. (2007). [www] <http://www.haigekassa.ee/haigekassa/statistika/> (31.08.2007).
- Jesse, M. jt. (2005). Tervisesüsteemid muutustes. [www] <http://ee.euro.who.int/EstoniaInEstonian2005.pdf> (31.08.2007).
- Kindlustatud. (31.12.2006). Eesti Haigekassa. [www] http://veeb.haigekassa.ee/files/est_haigekassa_statistika_kindlustatud/Kindlarv_5a_31dets_2006.xls (31.08.2007).
- Kindlustatute rahulolu-uuringud. (2000–2006). [www] http://veeb.haigekassa.ee/files/est_haigekassa_uuringud/haigekassa-aruanne.pdf (20.08.2007). Tallinn: Eesti Haigekassa / EV Sotsiaalministeerium.
- Kindlustatute üldandmed. (2004). Tallinn: Eesti Haigekassa.
- Koppel, A., Lai, T., Aaviksoo, A. (2007). Tervishoiuteenuste kättesaadavust puudutavate valimislubaduste analüüs. [www] http://www.praxis.ee/index.php?page_id=1327&menu_id=140&lang=et (31.08.2007).
- Kunst, A. (2002). *Social Inequalities in Health in Estonia*. Tallinn: Maailmapank / EV Sotsiaalministeerium.
- Luik, E. J. (2004). *The Incidence and Survival of acute de novo leukaemias in Estonia and in a Well-defined Region of Western Sweden during 1982–1996: A Survey of Patients Aged > or = 65 Years*. — *J Intern Med*, Vol 256, No 1, pp. 79–85.
- Ravikindlustuse seadus. (2002). [www] <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=833234> (31.08.2007).
- Ravimite müügilubade statistika 2004. aastal. (2007). Ravimiamet. [www] <http://www.sam.ee/1129> (9.09.2007).
- Roberts, M. E. jt. (2003). *Getting Health Reform Right: A Guide to Improving Performance and Equity*. Oxford: Oxford University Press.
- Rooväli, L., Kiivet, R. (2003). Haiglaravi kasutamine ja kättesaadavus Eestis. *Eesti Arst*, nr 82 (6), lk 388–394.
- Rüütel, K., Loit, H.-M. (2006). Infektsionisti külastavate HIVi nakatunute elukvaliteet ning HIV-nakkusega seotud stigma ja diskrimineerimine Eestis. Tallinn: Tervise Arengu Instituut.
- Secure Internet Live Conferencing (SILC). (2004). [www] <http://silcnet.org/network/servers/silcmap.php> (31.08.2007).
- Statistikaameti regionaalarengu andmebaas. (2007). [www] http://pub.stat.ee/pxweb.2001/Database/Sotsiaalelu_regionaalne/Sotsiaalelu_regionaalne.asp (31.08.2007).

Tekkel, M. jt. (2007). *Use of Mammography and Pap Smear in Estonia, a Country without Organized Cancer Screening*. — *Int J Pub Health*, Vol 52, No 2, pp. 109–116.

Tervishoiuteenuste korraldamise seadus. (2001). [www] <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=12766722> (31.08.2007).

The World Health Report 2000 — Health Systems: Improving Performance. (2000). WHO. [www] <http://www.who.int/whr/2000/en/> (31.08.2007).

Uusküla, A. jt. (2006). *Barriers to Effective STI Screening in a Post-Soviet Society: Results from a Qualitative Study*. — *SexTransm Infect*, Vol 82, No 4, pp. 323–326.

Võrk, A. jt. (2005). Eesti tervishoiu rahastamissüsteemi jätkusuutlikkuse analüüs. Tallinn: poliitikauuringute keskus Praxis.

Üldarstiabi kättesaadavus 2006. aastal. (2006). Haigekassa aruanne. [www] http://veeb.haigekassa.ee/files/est_raviasutusele_jarjekorrad_perearst/PA2006.pdf (31.08.2006).

TURVALISUS

Anna Markina
Tartu Ülikool

Sotsiaalne sidusus ja turvalisus

Turvalist ühiskonda iseloomustab suurem usaldus nii teiste inimeste kui ka institutsioonide vastu. See on inimestevahelise koostöö arendamise ja sotsiaalse sidususe suurendamise hädavajalik tingimus. Turvalisus sarnaneb selliste ühishüvedega nagu puhas keskkond või mõni muu kõigi ühiskonnaliikmete ühises kasutuses olev ressurss (Lagerspetz 2005: 180). Turvaline keskkond on sotsiaalsete sidemete ja kodanikuühiskonna arendamise eeltingimus, samal ajal kui tihe sotsiaalne võrgustik suurendab ühiskonnaliikmete turvatunnet. Turvalisusest rääkides võib eristada kahte poolt: esiteks nn ratsionaalset komponenti või riski langeda kuriteo ohvriks, teiseks inimeste endi tundeid ja hirme.

Suur isikuvastane kuritegevus iseloomustab eeskätt vabale turule orienteeritud nüüdisaegseid ühiskondi, kus sotsiaalne ja majanduslik elu rajaneb isikliku kasu saamisel (Currie 1997). Näiteks materiaalselt vähekindlustatud ühiskonnaliikmed — eriti pikaajalised töötud — seostavad ennast aina vähem legaalse eluviisi ja ühiskonnaga ning eelistavad üha rohkem ebaseaduslikku tegevust. Üldjuhul saab sotsiaalse võrgustikuga madala majandusliku staatuse kriminogeenset mõju pehmeneda. Kui aga sotsiaalse sidususe määr ühiskonnas on madal, jääb sellest väheks.

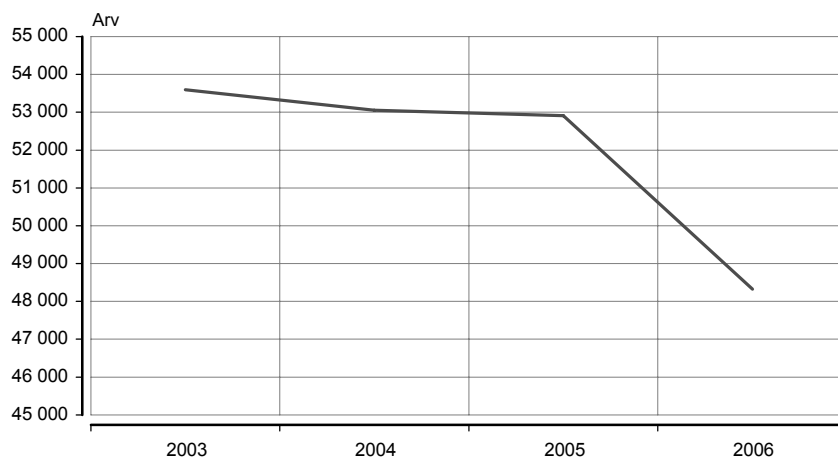
Objektiivsetest riskidest võib-olla isegi olulisem on see, kuidas ühiskonnaliikmed turvalisust tajuvad. Otsus, kas minna õhtul kontserdile või lihtsalt jalutama, rajada uus kodu või sünnitada laps, sõltub muu hulgas ka sellest, kui turvaliselt inimesed end tunnevad. Turvatunnet mõjutavad paljud tegurid: sugu, vanus, haridus, elamispiirkond, inimese elustiili määrav sissetulek jne. Ka isiku varasem kokkupuude kuritegudega võib oluliselt suurendada kuritegevusehirmu. Tähtsat rolli mängib meedia, kus just vägivaldsed kuriteod on sageli ülesindatud. Uuringud näitavad, et üldiselt tunnevad üksinda elavad inimesed ennast pereinimestega võrreldes ebaturvalisemalt. Suurtes anonüümse keskkonnaga linnades on sotsiaalne võrgustik nõrgem ja inimeste turvatunne on väiksem kui maainimestel. Ka majandusliku ebastabiilsuse ja ebaturvalisuse tunde vahel on seos. Piiratud majanduslike ressurssidega inimesed kardavad materiaalselt kindlustatud inimestest rohkem langeda kuriteo ohvriks, sest nad ei suuda kõrvaldada ohvriks langemisest tekkinud kahju.

Selles artiklis kasutatakse turvalisuse riskide hindamiseks nii Politseiameti andmeid registreeritud kuritegude kohta kui ka ohvriuuringu andmeid. Kui politsei fikseeritud andmed sõltuvad muu hulgas ka seaduste muutustest, siis standardiseeritud metodika järgi korduvalt läbi viidud ohvriuuring kirjeldab tendentse seadustest ja registreerimispraktikast sõltumata, pakkudes objektiivsemat pilti. Eestis on ohvriuuringut korraldatud aastatel 1993, 1995, 2000 ja 2004.

Turvalisuse riskid

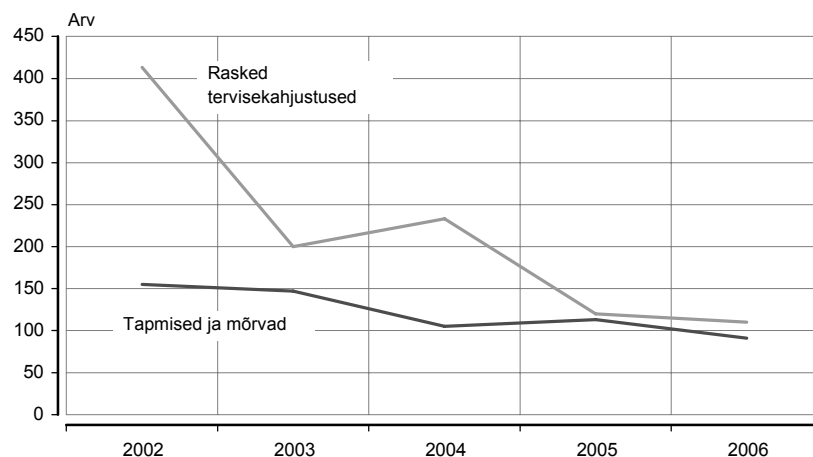
Registreeritud kuritegevuse trendid

Eestis registreeritud kuritegude dünaamikas saab eristada kahte ajavahemikku. Perioodi taasiseseisvumisest kuni 2001. aastani iseloomustab pidev kuritegevuse suurenemine, eriti 1990. aastate teisel poolel. 2001. aastal kasv peatus ja 2002.–2005. aastal kuritegude arv stabiliseerus tasemel 53 000 registreeritud süütegu aastas. 2006. aastal vähenes kuritegude arv aga märgatavalt: politsei fikseeris 48 317 kuritegu. Siiski tuleb arvestada, et kuritegude arvu suur muutus on teatud määral tingitud sellest, et 2002. aasta 1. septembril jõustunud uus karistusseadustik erineb oluliselt seni kehtinud kriminaalkoodeksist. Peale selle tuleb registreeritud kuritegude puhul silmas pida, et alates 2002. aastast ei saa paljude kuriteoliikide statistikat varasemaga võrrelda. Seetõttu kasutatakse artiklis politsei registreeritud statistikat ainult 2003.–2006. aasta kohta.

Joonis 1 Registreeritud kuriteod, 2003–2006


Allikas: Politseiamet, 2007.

Raskete isikuvastaste kuritööde (eriti tahtlike tapmiste) arvu peetakse kuritegevuse analüüsimisel oluliseks indikaatoriks. Nimelt jäi tahtliku tapmise definitsioon karistusseadustiku kehtestamisel sisuliselt samaks. Samuti on tahtlik tapmine väiksema latentse astmega kuritegu. 2002.–2006. aastal vähenes Eestis toime pandud tahtlike tapmiste ja mõrvade arv. 2006. aastal fikseeris politsei 91 tahtlikku tapmist ja mõrva — esimest korda pärast taasiseseisvumist jäi see arv alla 100. Viimastel aastatel ilmneb langustendents ka raskete tervisekahjustuste puhul — 2006. aastal registreeriti neid 110.

Joonis 2 Politseis registreeritud rasked isikuvastased kuriteod, 2002–2006


Allikas: Politseiamet, 2007.

Registreeritud raskete isikuvastaste kuritegude dünaamikaga sarnast trendi näitavad ka ohvriuringu andmed, mille kohaselt langes 2003. aastal isikuvastaste kuritööde ohvriks 3% vastanuist (1999. aastal 6%).

Tabel 1 Isikuvastastes kuritegudes kannatanud, 1993–2003
(protsenti)

Kuriteo liik	Ohvriuring			
	1993	1995	1999	2003
Kallaletung/ähvardus	4,8	5,5	6,4	3,2
ähvardus	2,6	3,8	4,0	1,7
kallaletung	2,2	1,7	2,3	1,4
Röövimine	2,9	3,4	2,9	1,8
Seksuaalintsiident (naise suhtes)	2,5	1,3	3,6	1,4
seksuaalselt haavav rünnak	1,4	0,7	2,8	1,1
vägistamine ja vägistamiskatse	1,0	0,7	0,7	0,2
Küsitlute arv	1 000	1 173	1 700	1 687

Allikas: Saar jt, 2005.

Isikuvastaste kuritegude kategooriasse kuuluvad peale kirjeldatud kuriteoliikide ka kergemate tervisekahjustuste tekitamine või sellega ähvardamine, vägistamine jms. Siinkohal avaldub kasvutendents: 2006. aastal suurenes nimetatud isikuvastaste kuritegude arv 2003. aastaga võrreldes ligi 30 korda. Siiski ei saa väita, et need andmed viitavad olukorra olulisele halvenemisele — põhjus peitub seadusandluse muudatustes. Nimelt on alates 1. juulist 2004 kehtima hakanud kriminaalmenetlusseadustiku järgi politseil kohustus uurida juhtumit ka siis, kui sellekohast avaldust kannatanult ei ole (Kuritegevus ... 2007: 15). Tulemuseks on registreeritud isikuvastaste kuritegude arvu plahvatuslik kasv.

Kõige levinum kuriteoliik on varavastased kuritööd, mis 2006. aastal hõlmasid 63% kõikidest registreeritud süütegudest. Ka siin on olukord paranenud, sest varguste arv on vähenenud. Märgatavalt kahanes eluruumist varguste arv: 6495-st 2003. aastal 3928-ni 2006. aastal.

Ka ohvriuuringu järgi on kannatanute osatähtsus enamiku varavastaste kuritegude puhul vähenenud. Siiski suurenes 2003. aastal 1999. aastaga võrreldes mõnevõrra mitte-eluruumidest varastamise ohvriks langenute osatähtsus. Tähelepanuväärne on, et pidevalt kahaneb vastanute osatähtsus, kelle kodust on varastatud. Ka politseistatistika järgi vähenevad vargused eluruumidest.

Tabel 2 **Varavastastes kuritegudes kannatanud, 1993–2003**
(protsenti)

Kuriteo liik	1993	1995	1999	2003
Vargus autost	7,3	7,0	9,2	7,4
ainult autoomanikud	15,6	11,5	14,7	11,7
Vargus suvilast, maakodust või aiamaalt	...	...	7,3	7,3
ainult omanikud	...	...	17,0	15,5
Muu isikliku omandi vargus (sh taskuvargus)	8,0	5,5	5,5	6,3
Autovandalism	3,1	5,2	5,9	5,1
ainult autoomanikud	6,6	8,6	9,3	8,1
Jalgrattavargus	6,3	4,7	4,1	4,0
ainult jalgrattaomanikud	9,6	7,0	6,1	5,5
Vargus garaazist, kuurist, varjualusest	7,9	7,0	4,5	5,0
ainult omanikud	...	...	5,8	7,3
Taskuvargus	2,7	2,7	3,6	3,9
Vargus kodust	5,7	4,2	3,7	3,1
Varguskatse kodust	3,2	3,9	3,1	1,7
Autovargus	0,7	1,6	0,9	0,7
ainult autoomanikud	1,5	2,7	1,5	1,1
Küsitlute arv	1 000	1 173	1 700	1 687

Allikas: Saar jt, 2005.

Korterist või eramust varguste ennetamisel on olulised turvameetmed, mida inimesed kasutavad oma kodu kaitseks. Populaarsed on turvalukud. Kui 1993. aastal vastas ainult 10% vastajaist, et neil on paigaldatud spetsiaalne ukse lukk, siis üheteistkümnenda aasta jooksul suurenes see näitaja neli korda — 2004. aastal kaitseks 40% küsitlenuist oma vara turvaluku abil. Kasutatakse ka teisi meetmeid, nagu trellid või turvasignalisatsioon, koer murdvaraste hirmutamiseks või kõrge aed. Siiski on turvalukk tuntuim ja hinnatuim turvameede. 2004. aastal oli kaks kolmandikku elanikest midagi teinud, kaitsmaks oma kodu.

Tabel 3 **Murdvarguste tõkestamiseks turvameetmete kasutamine^a, 1993–2004**
(protsenti)

Turvameede	1993	1995	2000	2004
Häiresignalisatsioon	3,0	2,8	3,8	6,5
Turvalukk	10,1	17,2	22,8	40,4
Akna- või uksetrellid, -piidad	0,9	2,6	5,1	3,6
Koer murdvaraste hirmutamiseks	19,2	23,8	23,8	27,2
Kõrge aed	0,9	1,6	1,9	4,0
Valvur või turvamees	0,1	0,3	0,3	1,9
Ülaltoodud meetmeid ei ole	65,8	58,6	53,2	33,8
Palub naabritel kodu jälgida	27,2	32,7	28,5	30,6
Naabrid jälgivad niikuinii kodu	16,2	12,9	19,5	23,1
Olemas tulirelv	7,4	8,3	7,4	7,4
kaitseks	4,8	4,3	3,3	3,6
Kodune vara on kindlustatud	22,7 ^b	12,4	12,4	22,3

^a Võis anda mitu vastusevarianti.

^b Näitajat ei saa võrrelda hilisemate aastatega, sest tegemist on nõukogude perioodist pärit kindlustusega.

Allikas: Saar jt, 2005.

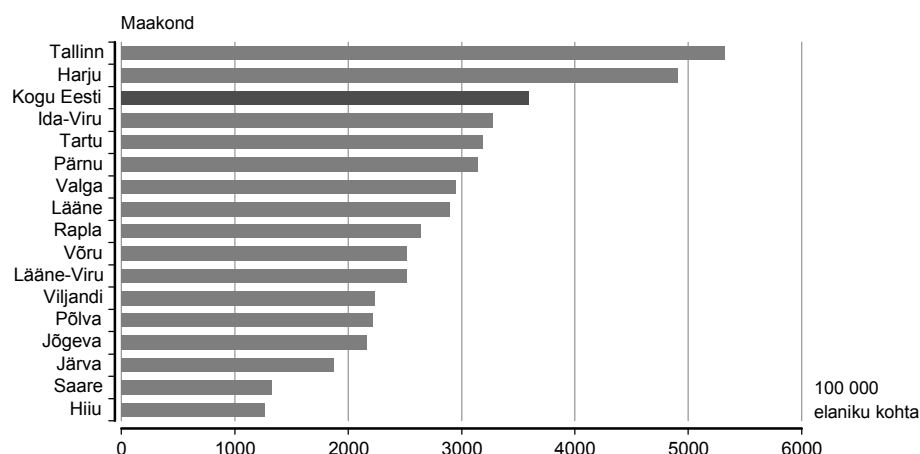
Regionaalsed erinevused

Turvalukud, trellid ja valvesignalisatsioon on meetmed, millega inimene vähendab turvalisuse riske, lootes ainult iseendale. Siiski on märgata, et aina rohkem otsitakse toetust sotsiaalturvalisusest. 1990. aastate keskpaigast on suurenenud vastanute arv, kes näevad turvagarantiid selles, et naabrid hoiavad nende varal silma peal, ilma et seda peaks paluma. See näitab sotsiaalsete sidemete tugevnemist.

Sotsiaalsele võrgustikule toetub ka naabrivalve liikumine. Nimelt on elukeskkonna turvalisuse tõstmiseks asutatud mittetulundusühing Eesti Naabrivalve, kes tegutseb aktiivselt üle Eesti. Inimestevahelisi sidemeid on aidanud arendada ka korteriühistute moodustamine, mis on teinud võimalikuks naabrivalve põhimõtete rakendamise ka suurtes anonüümsetes korruselamutes, mitte ainult eramajade piirkonnas, kus kõrvuti elavad naabrid teineteist reeglina hästi tunnevad.

Suurtes linnades registreeriti 2006. aastal maapiirkondadega võrreldes tunduvalt rohkem kuritegusid. Eesti kõrgeim kuritegevuse tase oli Tallinnas ja madalaim Lääne-Eesti saartel. Politseis registreeritud kuriteo toimepanemise paigaks oli 44%-l juhtudest Tallinn, kus fikseeriti 5317 kuritegu 100 000 elaniku kohta. Vastav näitaja oli Hiiu maakonnas 1262 ja Saare maakonnas 1329, mis on pealinnaga võrreldes neli korda väiksem. Ohvriuuringu andmed sarnanevad registreeritud kuritegevuse andmetega.

Joonis 3 **Registreeritud kuriteod maakonna järgi, 2006**



Allikas: Statistikaameti andmed.

Varavastased kuriteod on keskendunud eeskätt suurtesse linnadesse, sest seal on rohkem varastamiseks sobivat vara, anonüümne keskkond ja väiksem tõenäosus vahele jääda. Üle poole (52%) kõigist 2006. aastal registreeritud vargustest oli Tallinnas.

Ohvriuuringu andmeil on erineva linnastumise astmega piirkondadest esiplaanil samuti Tallinn, kus vähemalt ühe kuriteo ohvriks langes 2003. aastal 40% küsitletutest. Väikseim oli kannatanute osatähtsus maakonnakeskustes — 23%. Üllatavalt suur oli see näitaja küldes, mille elanikest 30% langes samuti kuriteo ohvriks.

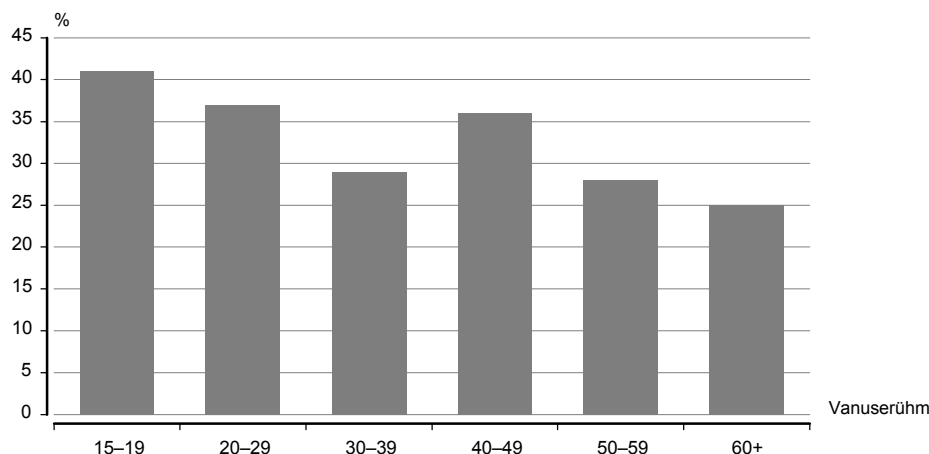
Kuriteo ohvrid sotsiaal-demograafilise kategooria järgi

Ohvriuuring lubab analüüsida kuriteo ohvriks langemist, võttes arvesse inimeste sugu, rahvust, vanust ja sotsiaalset kindlustatust. 2003. aastal oli 33% meestest ja 31% naistest kannatanu rollis vähemalt ühel korral. Kuriteoliigiti ei ilmne olulisi erinevusi meeste ja naiste vahel. Erandiks on isiklike asjade (käekott, rõivad, ehted, mobiiltelefon) vargus väljaspool kodu — 2003. aastal osutus ohvriks 8% naistest ja 5% meestest.

Mitte-eestlaste hulgas oli kannatanute osatähtsus oluliselt suurem: 2003. aastal langes 30% eestlastest ja 36% muu rahvuse esindajatest vähemalt ühe uuritava kuriteo ohvriks. Mitte-eestlased on sagedamini isikuvastaste kuritegude (röövimine, kallaletung või sellega ähvardamine) ohvrid. Samuti on isiklike asjade varguse näitaja nende puhul oluliselt suurem — 2003. aastal 9% (eestlastel 6%).

Vanuse kasvades väheneb kuriteo ohvriks langemise risk. Suurim ehk 40%-ne kannatanute osatähtsus oli 2003. aasta andmetel noorimas vanuserühmas (16–24), peagu poole väiksem (22%) oli see vanimas vanuserühmas (65–74). Noorte sagedasem kuritegevusega kokkupuude on seletatav eeskätt aktiivse eluviisiga. Vanuse suurenedes väheneb ka isikute kriminaalne aktiivsus.

Joonis 4 Kuriteo ohvriks langenud vanuse järgi, 2003



Allikas: Saar jt, 2005.

Turvatunne

Inimeste reaktsioon kuritegevusele on erinev. Ühelt poolt reageeritakse ratsionaalselt ehk isik annab kuriteo ohvriks langemise riskile hinnangu. Teiselt poolt reageerib inimene emotsionaalselt, s.t ta võib tunda hirmu kuritegevuse ees. Need kaks aspekti ei ole üks ja seesama. Kui inimene peab enda ohvriks langemise riski kõrgeks, ei tähenda see ilmtingimata hirmu tundmist. Riski hindamine tähendab ennekõike, et ollakse teadlik erinevatest ohtudest. Hirm kuritegevuse ees väljendab sageli hoopis inimeste igapäevaelu muresid ja haavatavust.

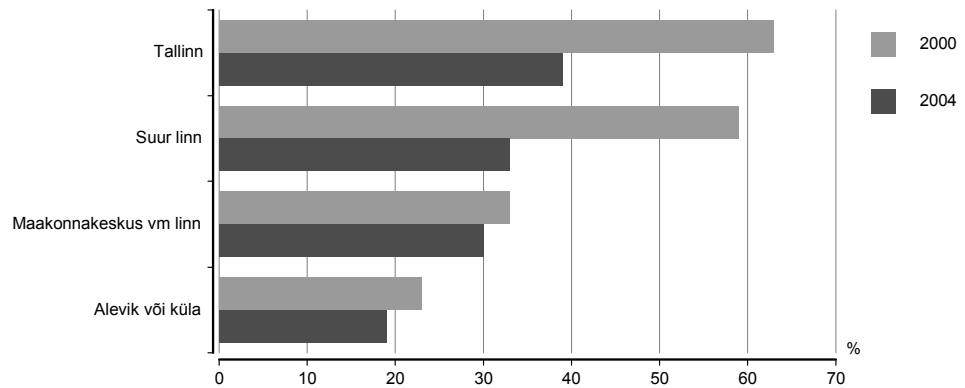
Ohvriuuringu saab hinnata mõlemat tahku — nii ratsionaalset kui ka emotsionaalset. Ratsionaalse komponendi mõõtmiseks paluti küsitlertulil hinnata, kuivõrd tõenäoliseks peavad nad võimalust, et järgneva aasta jooksul püüab keegi nende koju sisse murda. Emotsionaalset komponenti uuriti standardküsimusega “Kui julgelt Te ennast tunnete, käies üksi oma elurajoonis pärast pimedat saabumist?” Küsimus valiti eeldusel, et hirm langeda kuriteo ohvriks avaldub kõige intensiivsemalt öösel üksinda tänaval viibides, kus kannatanuks osutumise risk on suhteliselt kõrge.

Koduvarguse ohvriks langemise risk

2004. aastal arvas 30% küsitlertulist, et koduvarguse ohvriks langemine on tõenäoline, 41% pidas seda ebatõenäoliseks ja 28% ei suutnud riski kuidagi hinnata. 2004. aastal peeti koduvarguse ohvriks langemise riski väiksemaks kui 2000. aastal.

Rahvusvahelised uuringud näitavad, et sissemurdmise ohvriks langemise riski tõstab suures linnas elamine (Kesteren jt 2000). Ka Eesti andmed toetavad seda järeldust. Eriti pakuvad huvi riskihinnangute muutused asulatüübi järgi aastatel 2000–2004. Oluliselt on suurenenud Tallinna ja teiste suurte linnade turvalisus. Kui 2000. aastal arvas peagu 63% Tallinna elanikest, et sissemurdmine nende kodudesse on tõenäoline, siis neli aastat hiljem vähenes see arv 39%-ni. Sarnased tulemused ilmnasid ka teistes suurtes linnades, kus riski tõenäoliseks pidanute osatähtsus vähenes 59%-st 33%-ni. Ka väiksemates linnades ja maal hinnati riski 2000. aastaga võrreldes väiksemaks.

Riski tajumise erinevusi linna- ja maaelanike vahel võib seletada sotsiaalse võrgustiku tugevusega väiksemates asulates ning usaldusega, mida inimesed tunnevad naabrite suhtes. Tugevama sotsiaalse võrgustikuga piirkondade elanikud hindasid riski vähese ühistegevusega piirkondade elanikega võrreldes väiksemaks. Sissemurdmist pidas tõenäoliseks 24% selliste elurajoonide elanikest, kus inimesed sageli üksteist aitavad; piirkondades, kus ollakse enamasti omaette, arvas sama 35%.

Joonis 5 Koduvarguse ohvriks langemise tõenäosuse hinnang asulatüübi järgi, 2000, 2004


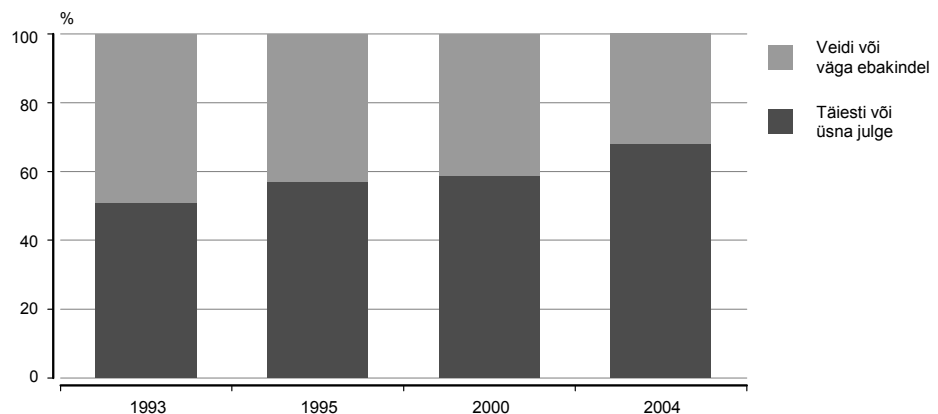
Allikas: Saar jt, 2005.

Heenaaberlikud suhted mõjutavad turvalisuse riski hinnanguid. Kõige väiksemaks pidasid koduvarguse ohvriks langemise riski küsitletud (25%), kelle naabrid hoidsid nende korteril silma peal, ilma et neilt oleks seda isegi palutud. Kui naabreil oli palutud oma kodu jälgida, hinnati sissemurdmise riski tõenäoliseks 28%-l juhtudest. Juhul, kui naabrite poole ei oldud abisaamiseks pöördutud, kartis juba 35% vastanuist langeda koduvarguse ohvriks.

Koduvargust kartsid kõige vähem kõige nooremad (kuni 19-aastased) ja üle 50-aastased vastanud. Kõige suuremat ohtu tajusid 40–49-aastased. Selle vanuserühma inimesed on tööturul aktiivsed ja nende lapsed elavad vanematest eraldi või on päevasel ajal hõivatud kooli või ülikooliga. Seetõttu on nende kodu sageli järelevalveta ja sissemurdmise risk on suurem.

Tänavakuritegevuse oht

Küsimusele “Kui julgelt Te ennast tunnete, käies üksi oma elurajoonis pärast pimedat saabumist?” vastas 2004. aastal 68% küsitletuist, et tunnevad end täiesti või üsna julgelt (joonis 6). 32% vastanuist ütles, et tunnevad end veidi või väga ebakindlalt. Alates 1993. aastast on elanike turvatunne oluliselt suurenenud. Näitaja muutumist paremuse poole võib seletada nii kuritegevuse olukorra üldise paranemise kui ka elu stabiliseerumisega. Turvatunde kasvus ja kuritegevusehirmu vähenemises peegeldub üldise sotsiaalse ja majandusliku heaolu suurenemine, mitte ainult kuriteo ohvriks langemise riski vähenemine.

Joonis 6 Inimeste hinnang julgeolekule oma elurajoonis, 1993–2004


Allikas: Saar jt, 2005.

Varasematest uuringutest on selgunud, et naised kardavad meestest rohkem langeda kuriteo ohvriks. Naised on füüsiliselt haavatavamad ja neil on üldiselt tagasihoidlikum ühiskondlik positsioon — selle tulemuseks on ka madalam sotsiaalne staatus. 2004. aasta ohvriuuringu andmeil oli naiste ja meeste vastuste erinevus suur. Enamik meestest (80%) ütles, et tunnevad ennast oma rajoonis pärast pimedat saabumist täiesti või üsna julgelt, naistest tundis end turvaliselt ainult 57%. (Box, Hale, Andrews 1988)

Vanemad inimesed kardavad rohkem kuriteo ohvriks langemist kui noored. Uuringu järgi tundsid ennast kõige julgemalt noored vanuses 15–39. Turvatunne vähenes 40–59-aastaste puhul — eeskätt meessoost vastanute arvel. Nii meeste kui ka naiste puhul on kõrgem iga seotud suurema kuritegevusehirmuga, sest võimaliku intsidendi korral on vanematel inimestel vähem võimalusi vastu hakata. Vanurite sotsiaal-majanduslik seisund ühiskonnas on reeglina üsna vilets, mis muudab nad haavatavaks. Nende suurem hirmutunne on paljuski paradoksaalne, sest paljude vanemate inimeste elustiili tõttu on nende reaalne kuriteo ohvriks langemise risk noortega võrreldes tunduvalt väiksem.

Sissetulek määrab suuresti inimese sotsiaalse positsiooni. Sissetuleku suurusel on oluline mõju inimese elukvaliteet, elustiil, kasutatavate hüvede hulk ja väärtus. Kõik see mõjutab nii kuriteo ohvriks langemise riski kui ka turvatunnet. Näiteks elab väikse sissetulekuga inimene tõenäolisemalt sotsiaalselt korratumas elurajoonis, kus inimesed tunnevad ennast ebaturvaliselt. Tänavakuritegevuse, vägivalla ohvriks langemise risk on niisugustes piirkondades suurem. Kui vara puudumine vähendab varavastase kuriteo ohvriks langemise tõenäosust, siis väärtusliku vara olemasolu on suurema sissetulekuga inimeste puhul hoopis riski suurendav faktor. 2004. aasta ohvriuuringu andmeil tundsid ennast kõige turvalisemalt keskmisest suurema sissetulekuga vastanud, kellest 18% tundis üksinda pimedal tänaval liikudes hirmu. Keskmisest väiksema sissetulekuga küsitletute kuritegevusehirm oli suurem — 35%.

Suuremates linnades on inimeste elu individualistlik — naabrite sotsiaalsed sidemed on nõrgad. Kuritegevuse tase on suurtes linnades maapiirkondadega võrreldes kõrgem. See kajastub ka elanike turvatundes. Tallinna elanikest 47% tundis ennast 2004. aastal ebakindlalt, teiste suurte linnade (Tartu, Narva, Kohtla-Järve, Pärnu) elanikest 41%. Väiksemate linnade elu on tunduvalt turvalisem: ainult 13% küldes elavatest vastanutest tundis ennast pärast pimedat saabumist väljas liikudes ebakindlalt.

Turvatundele avaldab mõju ka inimestevaheliste suhete intensiivsus. Ebakindlus kasvab proportsionaalselt eraldatusega teistest inimestest. 2004. aasta ohvriuuringu järgi tundis 20% tugeva sotsiaalse tugivõrgustikuga piirkondade vastanutest ennast ebakindlalt, liikudes pärast pimedat saabumist üksinda oma elurajoonis. Samal ajal oli kuritegevusehirm 43%-l inimestest, kelle naabruskonnas elati enamasti omaette. Ebaturvalisuse tunne, kuritegevusehirm on sageli hirm võõraste ees. Kui inimesed suhtlevad omavahel, jääb „võõraid” vähemaks. Tugevamate sotsiaalsete sidemetega inimesed saavad kallaletungi korral arvestada naabrite abiga. Oluline on ka see, et tiheda läbikäimisega piirkondades on elanikud tunduvalt aktiivsemad ja osalevad kuritegevuse ennetustegevuses. Näitena võib jällegi tuua naabrivalve liikumise.

Kokkuvõte

Elu Eestis on viimastel aastatel muutunud turvalisemaks. Sellele viitavad nii registreeritud kuritegude andmed kui ka inimeste subjektiivsed hinnangud. Olulist osa selles protsessis on mänginud üldine heaolu kasv ja kodanikuühiskonna järkjärguline areng. Selleks, et inimesed tunneksid ennast turvaliselt, ei piisa ainult karmist karistuspoliitikast. Tähtis on inimeste aktiivsus ja koostöö erinevates elusfäärides, mille tulemuseks on sotsiaalse kapitali kasv. Riik ei saa sellest protsessist kõrvale jääda, vaid peab suurendama kodanike turvalisust läbimõeldud sotsiaalpoliitika kaudu, mitte ainult kuritegevust kontrollides.

Kirjandus

Box, S., Hale, C., Andrews, G. (1988). *Explaining Fear of Crime*. — *The British Journal of Criminology*, Vol 28, pp. 340–356.

Currie, E. (1997). *Market, Crime and Community: Toward a Mid-range Theory of Post-industrial Violence*. — *Theoretical Criminology*, Vol 1, No 2, pp. 147–172.

Kesteren, J. N. Van, Mayhew, P., Nieuwbeerta, P. (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key-findings from the 2000 International Crime Victims Survey*. — *Onderzoek en beleid*, No 187. The Hague: Ministry of Justice, WODC.

Lagerspetz, M. (2005). Kodanikeühiskond ja turvalisus. — Eesti edu hind: Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus. / Toim E. Raska, T. Raitviir. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia-kirjastus, lk 179–186.

Kuritegevus Eestis 2006. (2007). / Toim M.-L. Liiv. — *Kriminaalpoliitika uuringud*, nr 4. Tallinn: Justiitsministeerium.

Politseiamet. (2007). [www] <http://www.pol.ee/index.php?id=476> (7.08.2007).

Saar, J. jt. (2005). 2004. aasta ohvriuuring Eestis: põhitulemused ja järeldused. Tallinn: TÜ Õigusinstituut, EV Justiitsministeerium, EV Siseministeerium.

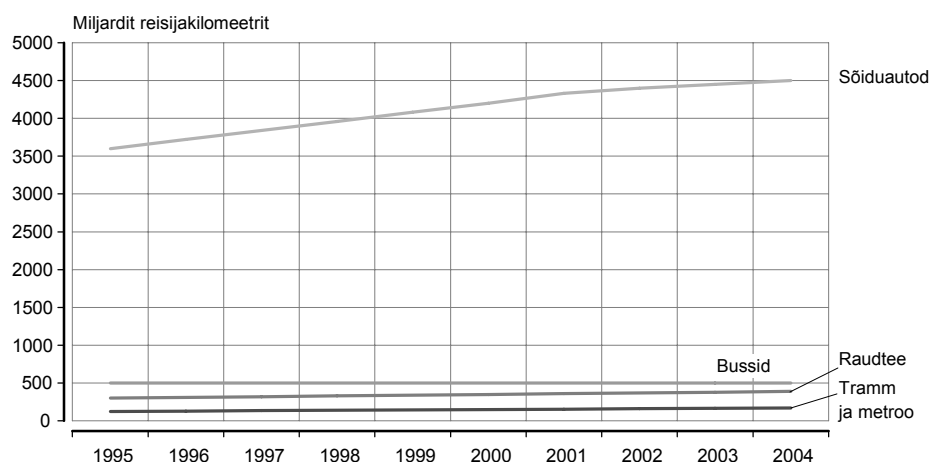
LIIKLUSOHUTUS KUI SOTSIAALNE PROBLEEM

Tiia Rõivas
Tartu Ülikool

Dago Antov
Tallinna Tehnikaülikool

Autotranspordil on Euroopa majanduses ülioluline roll. Autotransport hõlmab aastas läbitud reisijakilomeetritest tervelt 83% ja 1995.–2004. aastal kasvas selle veomaht Euroopa Liidus (EL) 18%, mis on teiste transpordiliikidega võrreldes oluliselt suurem (*International ... 2007*).

Joonis 1 **Reisijateveo maht Euroopa Liidus transpordiliigi järgi, 1995–2004**



Allikas: *International Road Federation, 2007*.

Autode arvu kasvu tõttu seisavad paljud arenenud riigid silmitsi tõsiste keskkonda ja elukvaliteeti mõjutavate probleemidega. Olulisimad neist on keskkonnaprobleemid ning liiklusõnnetuste, liikluses hukkunute ja vigastatute arvu suurenemine.

Liiklusohutus maailmas

Igal aastal hukub liiklusõnnetustes umbes 700 000 inimest maailmas, 10–15 miljonit isikut saab vigastada. Iga kolmas inimene satub liiklusavarii pärast haiglasse, iga kahekümnes sureb või invaliidistub. ELis hukub liiklusõnnetustes igal aastal 50 000 inimest (sh rohkem kui 10 000 jalakäijat ja jalgratturit), vigastada saab 1,7 miljonit inimest. (*Directorate ... 2007*) Hinnanguliselt toovad liiklusõnnetused ELile kahju 16 miljardit eurot aastas. Eesti taasiseseisvumise järel on liiklusõnnetustes surma saanud 3700 inimest, mis tähendab üle 40 miljardi krooni suurust kahju. Hinnanguliselt lisandub sellele õnnetustes viga saanute sama suur ravikulu. (*Transpordi ... 2007*)

Liiklusõnnetused on tõsine sotsiaalne probleem — iga päev hukub liikluses rohkem kui 3000 inimest, sealjuures 85% neist arengumaades. Umbes üks inimene kahesajast sureb maailmas liiklusõnnetuse tagajärjel. (Trinca jt 1988)

Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) hinnangul võib prognoosida liikluses surma saanute 30%-st vähenemist arenenud maades, kuid sama palju suureneb hukkunute arv arengumaades. Seniste arengutendentside jätkumisel võib juba 2020. aastal liikluses hukkumine olla surma põhjustanud terviserikete ja vigastuste pingereas kolmandal kohal. (*The World ... 1999*)

Tabel 1 Liiklusohutus ECMT riikides^a, USAs ja Jaapanis, 2001

Näitaja	ECMT	USA	Jaapan
Elanike arv, mln	801,1	285,3	125,0
Pindala, mln km ²	23,92	9,36	0,38
Mootorsõidukite arv, mln	297,6	221,2	75,2
Liiklusõnnetustes hukkunuid (30 päeva jooksul)	101 855	42 116	13 078
Asustustihedus, elaniku km ² kohta	33	30	336
Autostumistase, mootorsõidukeid 1000 elaniku kohta	372	775	592
Liiklusõnnetustes hukkunuid 1 mln elaniku kohta	127	148	79
Liiklusõnnetustes hukkunuid 1 mln mootorsõiduki kohta	342	190	134

^a Euroopa transpordiministrite konverents, kus osaleb 39 riiki (Austria, Albaania, Aserbaidžaan, Belgia, Valgevene, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Horvaatia, Tšehhi, Taani, Eesti, Saksamaa, Kreeka, Soome, Prantsusmaa, Makedoonia, Ungari, Island, Iirimaa, Itaalia, Läti, Leedu, Luksemburg, Moldova, Holland, Norra, Poola, Portugal, Rumeenia, Venemaa, Slovakkia, Sloveenia, Hispaania, Rootsi, Šveits, Türgi, Ukraina, Suurbritannia, Serbia ja Montenegro).

Allikas: *Country Reports on Road Safety Performance, 2006*.

Mitmes uuringus on püütud hinnata liiklusõnnetustest tekkivat ühiskondlikku kahju. On jõutud tulemusele, et see summa ulatub ainuüksi ELis 180 miljardi euroni aastas, mis hõlmab ligikaudu 2% ELi riikide SKPst (Elvik 2002; Racioppi jt 2004).

Liiklusõnnetuste tagajärjel inimkahjude vähendamine on transpordisüsteemide kujundamisel peaülesandeid. Õnnetuste sotsiaalsed tagajärjed ja nendega seonduvad inimkahjud olid peapõhjusi, miks ECMT riikide transpordiministrid otsustasid 2002. aastal kasutusele võtta meetmed, vähendamaks liiklusõnnetustes surma saanute arvu liikmesriikides 2012. aastaks 50%. Sarnase ülesande on ELi liikmesriikidele püstitanud ka Euroopa Komisjon, soovitades vähendada õnnetustes hukkunute arvu 2010. aastaks 50% (*European ... 2001*).

Liiklusohutus Eestis

Eesti transpordisüsteemi areng järgib suuresti teiste Euroopa riikide suundumusi. Autostumise kasv Eestis on olnud väga kiire (mõõdetakse tavaliselt sõiduautode arvuna 1000 elaniku kohta). Näitaja on viimase kahekümne aastaga kolmekordistunud. Eesti Riikliku Autoregistrikeskuse (ARK) andmetel oli Eestis 2007. aasta 1. oktoobri seisuga registreeritud 516 099 sõiduautot, 4364 bussi ja 79 085 veoautot (Infoleht 2007). Kui 1986. aastal oli Eestis registreeritud 123 sõiduautot 1000 elaniku kohta, siis 1. oktoobriks 2007 oli 1000 elaniku kohta juba 384 sõiduautot ja 443 mootorsõidukit.

Tabel 2 Registreeritud mootorsõidukid Eestis, 1. jaanuar, 2002–2007

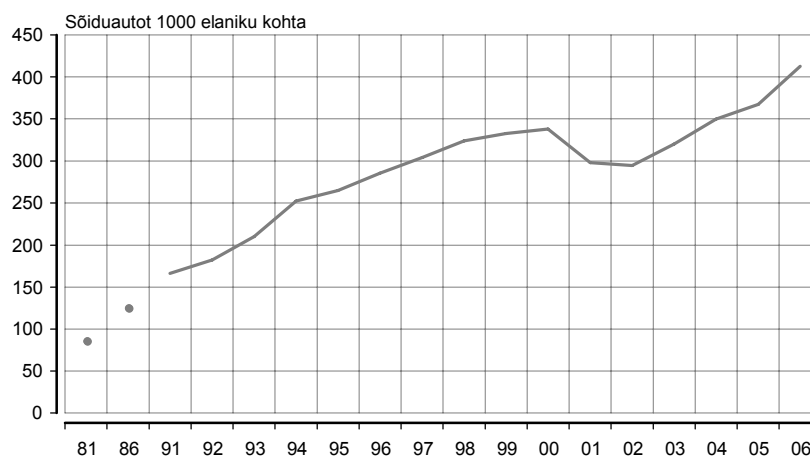
	2002	2003	2004	2005	2006	2007 ^a
Sõiduautod	407 272	400 697	433 982	471 183	493 780	516 099
Veoautod	80 535	80 179	83 430	85 732	86 201	79 085
Bussid	5 542	5 306	5 364	5 284	5 194	4 364
Mootorrattad	6 837	7 259	8 112	9 113	10 234	14 501
Kokku	493 349	486 182	522 776	562 199	585 175	595 184
Elanike arv	1 361 242	1 356 045	1 351 069	1 347 510	1 344 684	1 342 409
Sõiduautot 1000 elaniku kohta	299	295	321	350	367	384
Mootorsõidukit 1000 elaniku kohta	362	359	387	417	435	443

^a 1. oktoobri seisuga.

Allikad: ARK aastaraamat 2006, 2007 ja Statistikaameti andmed.

Autode arvu vähenemine 2001. aastal oli tingitud ARKi registri korrastamisest, mille tagajärjel jäid sealt välja autod, mis ei olnud läbinud korralist tehnoülevaatust. Autoregistrist taheti eemaldada need sõidukid, mida liikluses realselt ei kasutata. Autostumise vähenemine aastatel 2002–2003 ongi põhjustatud uutest registreerimispõhimõtetest.

Joonis 2 Autostumine Eestis, 1981–2006



Allikad: ARK aastaraamat 2006, 2007 ja Statistikaameti andmed.

Autostumise kasv koos suurema autokasutuse ja liikuvusega on ka Eestis toonud kaasa hulgaliselt negatiivseid tagajärgi, millest olulisimad on liiklusõnnetustes hukkunud ja vigastatud inimesed.

Joonis 3 Liiklusõnnetused, 1986–2006



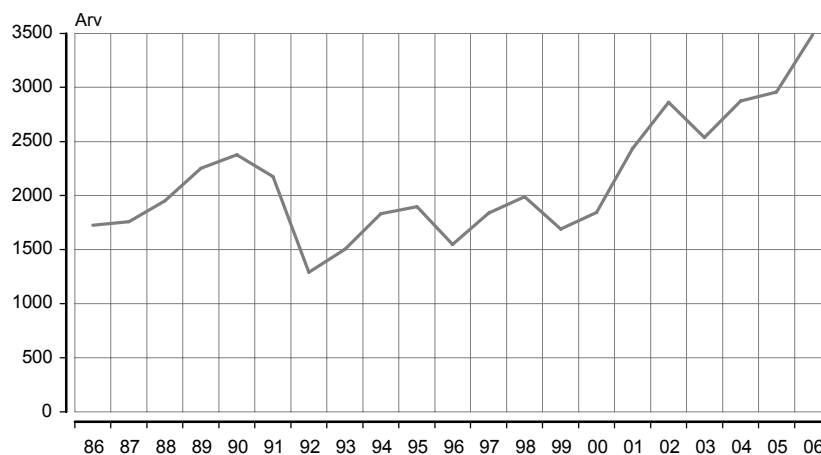
Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

Läbi aegade on liiklusohutuse mõttes halvimaks aastaks Eestis 1991, mil liikluses hukkus 491 inimest. 1992. aastast alates on surmasaanute arv vähenenud, 2003.–2005. aastal hukkus liikluses alla 200 inimese. 2006. aastal aga suurenes õnnetustes surma saanute arv taas, ulatudes 204-ni.

Joonis 4 Liiklusõnnetustes hukkunud, 1986–2006


Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

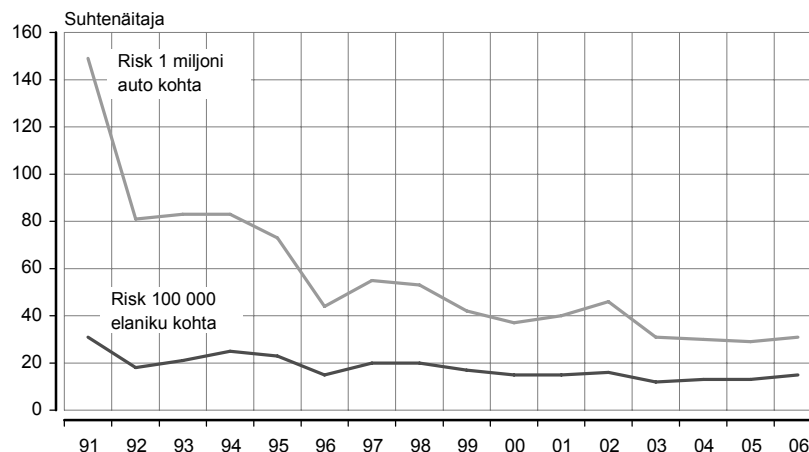
Paraku ei ole märgata liiklusõnnetustes vigastatute arvu vähenemist. Kui 1991. aastal oli vigastatuid ligi 2200, siis 2006. aastal juba 3500. Et Eestis ei klassifitseerita vigasaanuid vigastuse raskusastme järgi, ei saa paraku analüüsida, kas vigastatute arvu kasv baseerub kergetel või rasketel vigastustel. See teeb ühtlasi võimatuks liiklusõnnetustes vigastatute arvu ja selle põhjal arvatavate näitajate võrdlemise teiste riikidega.

Joonis 5 Liiklusõnnetustes vigastatud, 1986–2006


Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

Kui võtta arvesse ka elanike arvu muutust ja autopargi suurenemist, on liiklussurmade suhteline risk Eestis 1990. aastatega võrreldes siiski märgatavalt vähenenud, kuigi selle näitaja langustendents on alates 2003. aastast pidurdunud.

Joonis 6 Liiklusõnnetuste suhtenäitajad, 1991–2006



Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

Konkreetselt oli aastatele 1992–2006 iseloomulik liiklusõnnetuste arvu suurenemine asulavälistel teedel. Õnnetuste arv asulates muutus mõnevõrra teisiti. Perioodil 1992–1995 liiklusõnnetuste arv asulates suurenes, samal ajal aga vähenes 1996. aastal ja püsis peagu stabiilselt samal tasemel aastani 2000. Järgnevaid aastaid iseloomustab liiklusõnnetuste arvu kasv.

Liikluses hukkunute arv on muutunud nii väljaspool asulaid kui ka asulates. Surmasaanute arvu vähenemine asulates pärast 1994. aastat on palju selgepiirilisem kui asulatest väljaspool. Märkimisväärselt on aga muutunud väljaspool asulaid ja asulates hukkunute absoluutarvu suhe: kui 1991. aastal oli see 1,2 ja 1994. aastal 1,1, siis 2005. aastal koguni 3,5. Vaadeldaval perioodil vähenes hukkunute arv väljaspool asulaid kaks ja asulates 6,1 korda.

Liiklusõnnetustes vigastatute arvu suurenemine on ilmne nii asulavälistel teedel kui ka asulates. Uuritud perioodi kaks erandlikult halba aastat asulate puhul oli 1994. ja 1995. aasta, mil vigasaanute arv oli erakordselt suur. Enamikel aastatel oli õnnetustes vigastatute arv asulates suurem kui asulavälistel teedel. (2006. aastal ... 2007.)

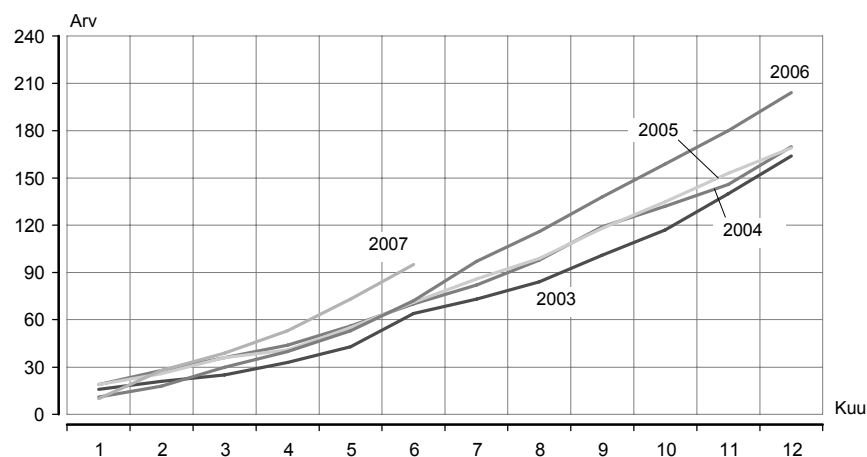
Tabel 3 Liiklusõnnetused, 2000–2002, 2003–2005

	Aastakeskmine		Muutus	
	2000–2002	2003–2005	arv	%
Liiklusõnnetused	1 852	2 166	+314	+16,9
10 000 elaniku kohta	14	16	+2	+17,9
väljaspool asulaid	795	902	+107	+13,4
%	43	42	-1	-3,5
asulates	1 057	1 264	+207	+19,6
%	57	58	+1	+2,7
Liiklusõnnetustes hukkunud	209	167	-42	-19,8
10 000 elaniku kohta	1,53	1,24	-0,29	-19,0
väljaspool asulaid	145	128	-17	-12,2
%	70	76	+6	+9,6
asulates	63	40	-23	-37,4
%	30	24	-6	-22,0
Liiklusõnnetustes vigastatud	2 385	2 805	+420	+17,6
10 000 elaniku kohta	17,5	20,8	+3,3	+18,9
väljaspool asulaid	1 154	1 327	+173	+15,0
%	48	47	-1	-2,2
asulates	1 231	1 478	+247	+20,1
%	52	53	+1	+2,1

Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

Kui eelmistel aastatel on liiklusõnnetustes hukkunute arv üldiselt vähenenud, siis alates 2003. aastast on see suurenenud. Ka 2007. aasta surmasaanute arv kujuneb tõenäoliselt suuremaks kui 2006. aastal.

Joonis 7 Liiklusõnnetustes hukkunud, 2003–2007^a



^a 2007. aasta andmed on esialgsed.

Allikas: 2006. aastal Eestis toimunud inimekkanatanutega liiklusõnnetuste statistika, 2007.

Eesti võrdluses Euroopa riikidega

Liiklusõnnetustes hukkunute arvu vähenemisele vaatamata jääb Eesti siiski teiste Euroopa riikidega võrreldes kõrge liiklusohutusega maade hulka. Siinkohal on probleem ka sobivate võrdlusnäitajate puudumine.

Usaldusväärset liiklusohutuse võrdlust saab teha ainult sarnase autostumise riikide puhul, st võrrelda saab maid, kus mootorsõidukite arv 1000 elaniku kohta on sarnane. Parem indikaator liiklusohutuse hindamisel on liiklussagedus, kuid paljude riikide kohta andmeid ei ole või need ei ole usaldusväärsed. Parim ja kättesaadavaim kriteerium liiklusohutuse hindamiseks on hukkunute arv miljoni elaniku kohta. Samal ajal ei pruugi see näitaja ilmingimata näidata, kas vastava riigi liiklusohutuse poliitika on parem või halvem. Erinevused võivad olla põhjustatud ka väga erinevatest liiklusaludest, mille on tinginud mitmekesised geograafilised ja sotsiaal-majanduslikud tegurid:

- kliima ja geograafilised tingimused,
- sõiduvahendite liigiline jaotus,
- liikluskorraldus,
- rahvusvahelise liikluse osatähtsus,
- teedevõrgu tihedus ja kvaliteet,
- maa kasutamine ja planeerimine,
- rahvastiku tihedus,
- liikluskäitumine,
- elatustase jne.

Veel tuleks arvestada, et ÜRO soovitatavat hukku definitsiooni^a ei ole veel kõigis riikides kasutusele võetud. Peale selle ei ole ka üheselt sõnastatud vigastatu määratlust, mistõttu ei saa riikidevahelist võrdlust väga usaldusväärseks pidada. Mõned riigid registreerivad ainult tõsiseid vigastusi, mille puhul vajatakse arstiabi ja sageli on aluseks haiglas viibimise aeg (24, 48 või 72 tundi), samal ajal arvestavad teised maad isegi pisivigastusi (*European ... 2007*).

Tabelis 4 on aastatel 2000–2005 liiklusõnnetustes hukkunute arv miljoni elaniku kohta Euroopa riikides. Et riikide suurus on erinevad, annab hukkunute arvu võrdlus 1000 elaniku puhul objektiivsema pildi. Eestil läheb veel kaua aega, saavutamaks ELi keskmist taset, kuigi Läti ja Leeduga võrreldes oli Eesti näitav 2005. aastal 1,7 korda parem.

^a Surnud 30 päeva jooksul pärast liiklusõnnetust.

Tabel 4 Liiklusõnnetustes hukkunud Euroopa Liidus, 2001–2005

Riik	Liiklusõnnetustes hukkunud					Hukkunuid 1 miljoni elaniku kohta (2001.–2005. aasta keskmine)
	2001	2002	2003	2004	2005	
Malta	16	16	16	13	17	39,0
Holland	993	987	1 028	804	750	56,1
Rootsi	583	560	529	480	440	57,8
Suurbritannia	3 598	3 581	3 658	3 368	3 337	58,8
Norra	275	310	280	257	224	58,8
Šveits	544	513	546	510	409	68,5
Taani	431	463	432	369	331	75,0
Soome	433	415	379	375	379	75,9
Saksamaa	6 977	6 842	6 613	5 842	5 361	76,7
Iirimaa	412	376	337	379	399	94,5
Itaalia	6 691	6 739	6 065	5 625	5 462	105,7
Prantsusmaa	8 162	7 655	6 058	5 530	5 318	108,7
Austria	958	956	931	878	768	109,9
Slovakkia	614	610	645	603	560	112,7
Hispaania	5 517	5 347	5 400	4 749	4 442	120,2
Belgia	1 486	1 306	1 214	1 162	1 089	120,3
Luksemburg	69	62	53	49	46	123,5
Ungari	1 239	1 429	1 326	1 296	1 278	129,8
Sloveenia	278	269	242	274	258	132,4
Tšehhi	1 334	1 431	1 447	1 382	1 286	134,8
Eesti	199	223	164	170	169	136,9
Küpros	98	94	97	117	102	139,2
Portugal	1 670	1 668	1 542	1 294	1 247	141,7
Poola	5 534	5 827	5 640	5 712	5 444	147,5
Kreeka	1 880	1 634	1 605	1 670	1 658	153,0
Leedu	706	697	709	752	760	210,3
Läti	558	559	532	516	442	224,8
EL25	51 255	50 569	47 488	44 176	41 976	103,0

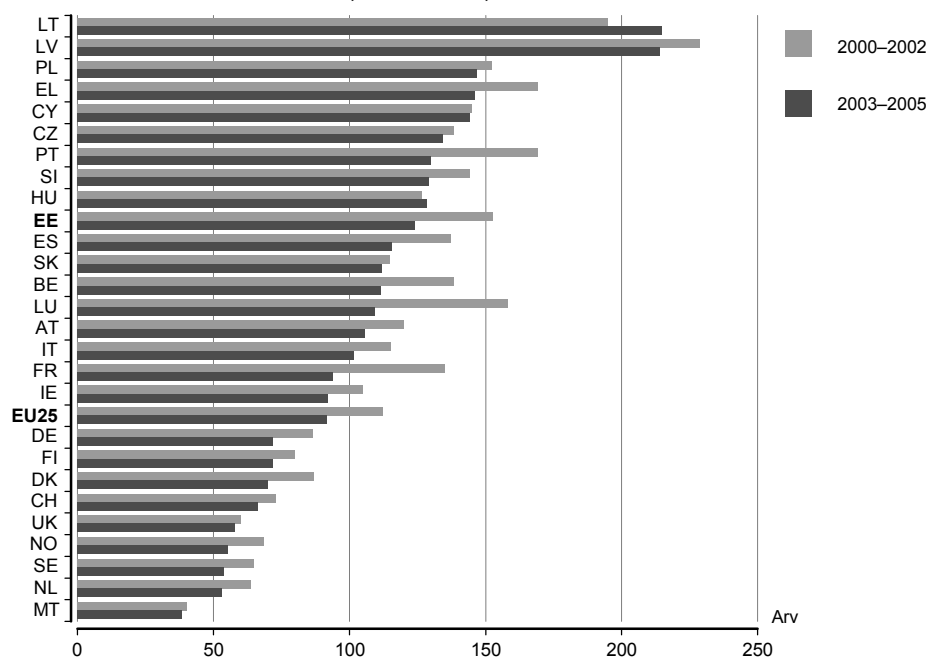
Allikas: Country Reports on Road Safety Performance, 2006.

Tabelist 5 selgub, et viimasel viiel aastal ei ole olukord Eestis paranenud nii kiiresti kui ELi maades keskmiselt — jääme alla isegi Lätile. Joonis 8 peegeldab surmasaanute arvu perioodil 2000–2002 ja 2003–2005. Siit on kujukalt näha, et Lätis ja Leedus on hukkunute arv 1000 elaniku kohta Euroopa suurim. Eesti paigutub teise kolmandiku algusse.

 Tabel 5 Hukkunuid 1000 elaniku kohta, 2001–2005
(2000. aasta = 100%)

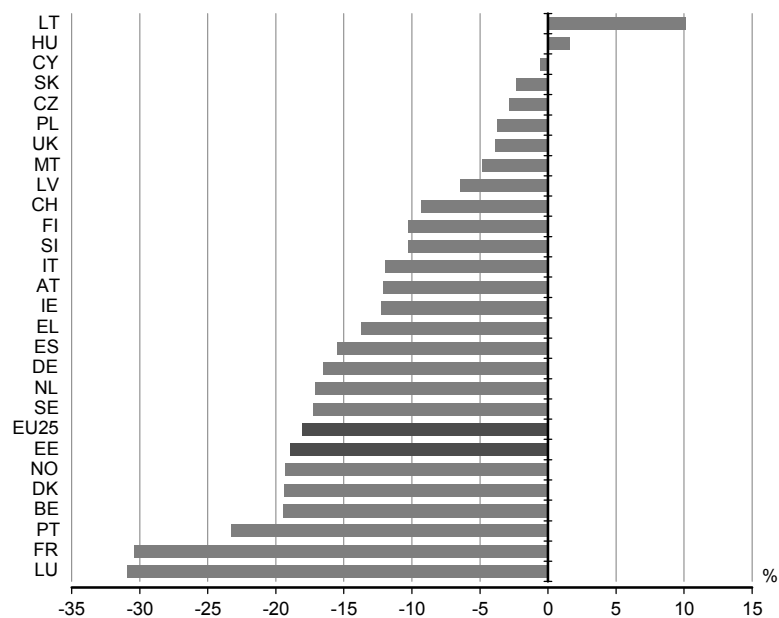
Riik	2001	2002	2003	2004	2005
Austria	98	98	95	88	77
Belgia	101	88	82	78	73
Küpros	87	83	84	100	85
Tšehhi	90	97	98	94	87
Taani	86	92	86	73	65
Eesti	98	110	81	85	84
Soome	109	104	95	94	93
Prantsusmaa	101	94	74	67	64
Saksamaa	93	91	88	78	71
Kreeka	92	80	78	78	78
Ungari	103	120	111	109	108
Iirimaa	97	87	77	85	88
Itaalia	103	106	95	87	-
Läti	89	89	92	90	78
Leedu	111	110	112	120	122
Luksemburg	91	80	67	62	58
Malta	104	103	102	82	107
Holland	91	90	93	73	67
Poola	88	93	91	92	88
Slovakkia	98	97	103	96	89
Sloveenia	89	86	77	87	82
Hispaania	95	91	92	78	71
Rootsi	98	94	89	80	73
Suurbritannia	100	101	103	94	93
EL25	100	98	92	85	70
Norra	80	90	81	74	64
Šveits	100	94	99	92	73

Allikas: International Road Federation, 2007.

Joonis 8 Hukkunuid 1000 elaniku kohta, 2000–2002, 2003–2005


Allikas: *International Road Traffic and Accident Database, 2007.*

Jooniselt 9 nähtub, et olukord Eestis on paranemas. Ka võrdluses teiste Euroopa riikidega oleme keskmiste hulgas. Üldiselt väheneb hukkunute arv kõikides riikides — tagasilöögid ilmnevad ainult Leedus ja Ungaris.

Joonis 9 Hukkunuid 1000 elaniku kohta, 2003–2005
 (2000.–2002. aasta = 0%)


Allikas: *International Road Traffic and Accident Database, 2007.*

AT — Austria	EU25 — EL25	NL — Holland
BE — Belgia	FI — Soome	NO — Norra
CH — Šveits	FR — Prantsusmaa	PL — Poola
CZ — Tšehhi	HU — Ungari	PT — Portugal
CY — Küpros	IE — Iirimaa	SE — Rootsi
DE — Saksamaa	IT — Itaalia	SI — Sloveenia
DK — Taani	LT — Leedu	SK — Slovakkia
EE — Eesti	LU — Luksemburg	UK — Suurbritannia
EL — Kreeka	LV — Läti	
ES — Hispaania	MT — Malta	

Eestis on inimeste vigasaamise või hukkumisega lõppevate liiklusõnnetuste tagajärjed suhteliselt rasked (tabel 6). Eestis toimuvast liiklusõnnetusest on kaks korda suurem tõenäosus surma saada kui vaadeldud riikides keskmiselt.

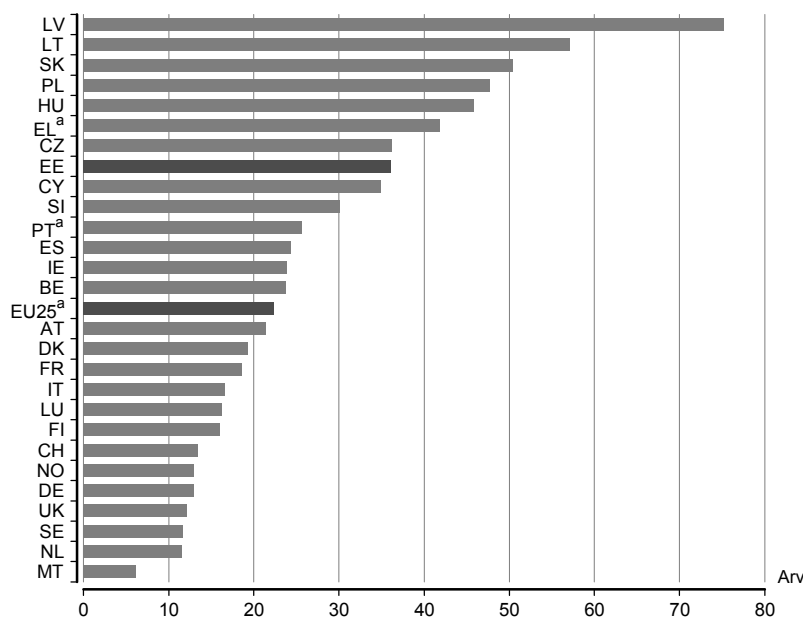
Vigastatute ja hukkunute arvu suhe on liiklusohutuse näitaja, mille puhul on riikide erinevused üsna suured. Enamikus kõrge autostumistasemega maades on see umbes 70–80. Iga liiklusõnnetuses hukkunu kohta oli 2003. aastal 11,8 vigastatut, riikide keskmine oli 24,3.

Tabel 6 Liiklusõnnetuste raskusaste Euroopa riikides, 2003

Riik	Hukkunud	Vigastatud	Õnnetuse raskusaste (hukkunuid 100 vigastatu kohta)
Austria	931	34 466	2,7
Taani	432	6 196	7,0
Soome	379	5 599	6,8
Prantsusmaa	6 058	86 987	7,0
Saksamaa	6 613	327 556	2,0
Kreeka	1 605	11 830	13,6
Holland	1 028	23 260	4,4
Portugal	1 542	27 733	5,6
Hispaania	5 400	61 313	8,8
Rootsi	529	14 876	3,6
Eesti	164	1 931	8,5

Allikas: *International Road Traffic and Accident Database, 2007.*

Joonis 10 Hukkunuid 100 000 sõiduauto kohta, 2004



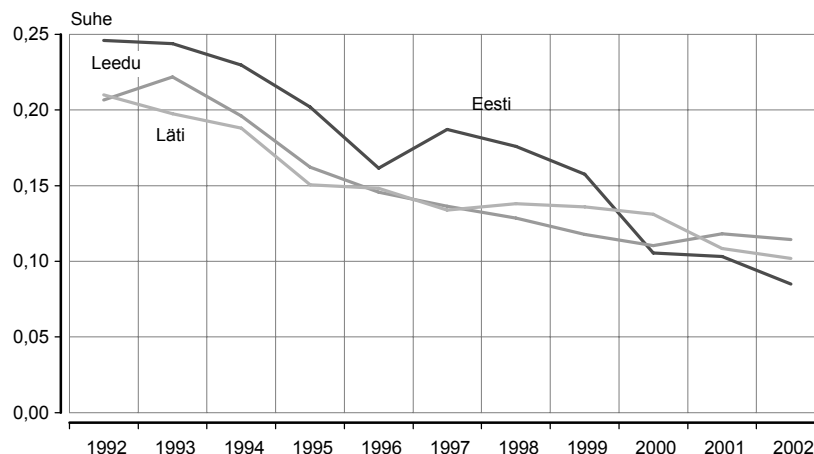
^a 2003. aasta andmed.

Allikas: *International Road Traffic and Accident Database, 2007.*

AT — Austria	EU25 — EL25	NL — Holland
BE — Belgia	FI — Soome	NO — Norra
CH — Šveits	FR — Prantsusmaa	PL — Poola
CZ — Tšehhi	HU — Ungari	PT — Portugal
CY — Küpros	IE — Iirimaa	SE — Rootsi
DE — Saksamaa	IT — Itaalia	SI — Sloveenia
DK — Taani	LT — Leedu	SK — Slovakkia
EE — Eesti	LU — Luksemburg	UK — Suurbritannia
EL — Kreeka	LV — Läti	
ES — Hispaania	MT — Malta	

Nagu nähtub jooniselt 11, on Balti riikide näitajad ja arengutrendid väga sarnased, erinedes oluliselt Lääne-Euroopa maade omadest.

Joonis 11 Hukkunuid ühe liiklusõnnetuse kohta Balti riikides, 1992–2002



Allikas: *International Road Traffic and Accident Database, 2007.*

Liiklusohutusprogrammid

Liiklusohutust on mitmetes uurimustes käsitletud nii rahvuslikus kui ka rahvusvahelises kontekstis. Paljudes riikides on vastu võetud liiklusohutuse suurendamise kavad. Näiteks ELi eesmärk on vähendada liiklusõnnetustes hukkunute arvu 2010. aastaks 50%.

Tabel 7 Euroopa riikide liiklusohutusprogrammide eesmärgid, 2006

Riik	Eesmärk
Austria	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 1998.–2000. aastaga)
Belgia	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 1998.–2000. aastaga)
Tšehhi	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 2002. aastaga)
Taani	40% vähem hukkunuid ja raskesti vigastatuid 2012. aastaks (võrreldes 1998. aastaga)
Soome	Vähem kui 250 hukkunut 2010. aastaks
Kreeka	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 2000. aastaga)
Ungari	50% vähem hukkunuid ja vigastatuid 2015. aastaks (võrreldes 2001. aastaga)
Iirimaa	25% vähem hukkunuid 2006. aastaks (võrreldes 1998.–2003. aastaga)
Läti	50% vähem hukkunuid ja 20% vähem vigastatuid 2006. aastaks (võrreldes 1999. aastaga)
Leedu	50% vähem hukkunuid ja 20% vähem vigastatuid 2010. aastaks (võrreldes 2004. aastaga)
Malta	50% vähem hukkunuid ja 50% vähem vigastatuid 2014. aastaks (võrreldes 2004. aastaga)
Holland	Vähem kui 580 hukkunut 2020. aastaks
Poola	Vähem kui 3500 hukkunut 2010. aastaks
Portugal	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 1998.–2000. aasta keskmisega)
Slovakkia	50% vähem hukkunuid 2010. aastaks (võrreldes 2002. aastaga)
Sloveenia	50% vähem hukkunuid 2005. aastaks (võrreldes 1995. aastaga)
Hispaania	40% vähem hukkunuid 2008. aastaks (võrreldes 2003. aastaga)
Rootsi	50% vähem hukkunuid 2007. aastaks (võrreldes 1996. aastaga)
Suurbritannia	40% vähem hukkunuid ja raskesti vigastatuid 2010. aastaks (võrreldes 2000. aastaga)

Allikas: *Country Reports on Road Safety Performance, 2006.*

Ka Eestis on vastu võetud rahvuslik liiklusohutusprogramm (RLOP), mille peaeesmärgi järgi ei tohiks 2015. aastal liiklusõnnetustes hukkuda rohkem kui sada inimest.

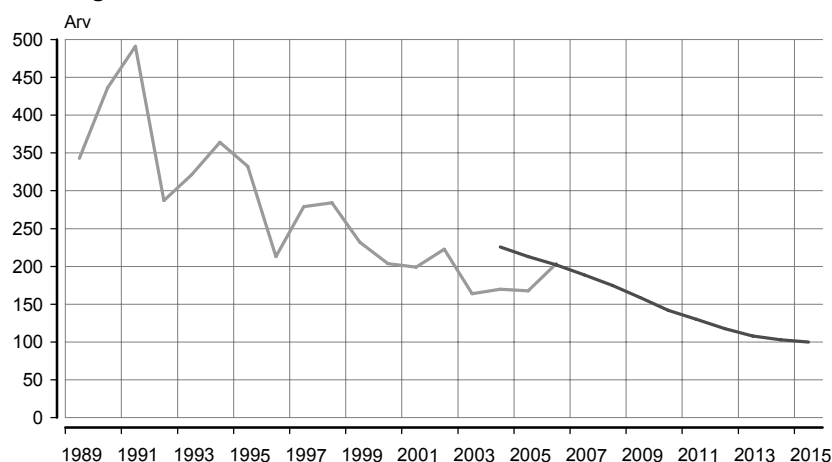
Seega osutub Eesti püstitatud eesmärk Euroopa Komisjoni omast veidi tagasihoidlikumaks. ELi eesmärkide täitmiseks ei tohiks Eestis 2010. aastal hukkuda rohkem kui 102 inimest (2004. aastal oli surmasaanuid 204).

RLOP tegevuskava aastateks 2003–2015 on järgmine.

- RLOP-I on kolm etappi:
 - 2003.–2006. aastal tuleb rakendada esmatähtsaid, kiirelt toimivaid ja odavamaid meetmeid;
 - 2007.–2010. aastal peab jätkama esimeses etapis efektiivseks osutunud meetmete elluviimist ning rakendama keerukamaid ja kallimaid vahendeid;

- 2011.–2015. aastaks analüüsitakse kahe esimese etapi tulemusi ning rakendatakse keerukaid, kalleid ja edasilükatud meetmeid.
- Liiklusohutusprogramm peaks realiseeruma sujuvalt — nn libisevate kolmeaastaste tegevuskavade kaudu.
- Seejuures tuleb analüüsida möödunud aasta tegemisi ja tulemusi ning anda neile hinnang, korrigeerides ka järgmise kolme aasta tegevuskava.
- Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium esitab koostöös asjassepuutuvate ministeeriumitega (arvestades kohalike omavalitsuste liiklusohutuskavasid) nimetatud tegevuskavad valitsusele kinnitamiseks.

Joonis 12 Eestis aastatel 1989–2006 liiklusõnnetustes hukkunud ja liiklusohutusprogrammi eesmärgid aastateks 2004–2015



Allikas: Eesti rahvuslik liiklusohutusprogramm aastateks 2003–2015, 2007.

RLOPi viie valdkonna põhitegevused on

- hoiakute kujundamine,
- koolitus,
- järelevalve,
- liikluskeskkond,
- planeerimine.

Põhitegevuste tagamise põhimõtted on järgmised:

- laiahaardeline lähenemine (kõiki valdkondi arendatakse samal ajal);
- koostöö (kaasatakse kõik ametkonnad, organisatsioonid, ühendused, liidud ja ettevõtted, kellel on kokkupuude liiklusohutusega);
- tegevuse õiguslik reguleerimine ja piisav rahastamine;
- vabatahtliku initsiatiivi toetamine;
- regionaalsel ja kohalikul tasandil tegutsemine.

Paraku on RLOPi tegevused jäänud küllaltki deklaratiivsele tasemele. Kuigi RLOP sai 2002. aastal valitsuse heakskiidu ja oli arutlusel Riigikogus, ei leidnud 2004.–2006. aasta tegevuskava ministeeriumide toetust. Seetõttu jäi kehtestamata esimese etapi tegevuskava (sh rahastusprogramm). 2006. aastal algatas Maanteeamet RLOPi teise etapi (2007–2010) tegevuskava koostamise.

Kokkuvõte

Kuigi üldiselt võib liikluses märgata olukorra mõningast paranemist, olulist läbimurret Eesti elanike hoiakutes ja käitumisharjumistes veel saavutatud ei ole. Kiire autostumine, liikluse kasv ja paljude noorte või vähese kogemustega juhtide lülitumine liikluskeerisesse ei kulge valutult. Paradoksaalselt on ka teede parem seisukord teataval määral liiklusohutust pärssinud. Paremad teed toovad kaasa suurema sõidukiiruse, samal ajal ei ole aga liikluskäitumine ohutum.

Liiklusõnnetustes hukkunud inimeste arv on küll vähenenud, kuid 2006. aastal ilmnis tagasilöökk. Siiski jääb surmasaanute arv praegu veel Eesti liiklusohutusprogrammis prognoositud piiridesse. Liiklusohutusprogrammi visiooni järgi ei tohiks 2015. aastal liikluses hukkuda rohkem kui 100 inimest. 2005. aastal oli programmi eesmärk vähem kui 213 surmasaanut (tegelik hukkunute arv oli 169), 2006. aastal oli piirarv 202 (tegelikult suri 204). Ka 2007. aasta esialgsed tulemused ei sisenda optimismi.

Paraku ei ole suudetud rahvusliku liiklusohutusprogrammi meetmeid täies mahus kasutusele võtta. Laiahaardelist, erinevaid tegevusvaldkondi haaravat koordineeritud tegevust ei ole, koostöö riiklikul, regionaalsel ja kohalikul tasandil on tagasihoidlik, õigusregulatsiooni täiendamine on lõpule viimata ja rahastamise küsimus on praktiliselt lahendamata. Peale selle ei ole vabatahtlik initsiatiiv seotud riiklike eesmärkidega ning regionaalse ja kohaliku tasandi tegevus on väheefektiivne või eirab RLOPi eesmärke. Samal ajal on selge, et ilma valitsuse aktsepteeritava uue tegevuskavata võidakse ohtu seada liiklusohutusprogrammi lõppeesmärgi saavutamine.

Kirjandus

2006. aastal Eestis toimunud inimkannatanutega liiklusõnnetuste statistika. (2007). Maanteeamet.

ARK aastaraamat 2006. (2007). [www] http://www.ark.ee/atp/failid/ark_aastaraamat2006.pdf (31.10.2007).

Country Reports on Road Safety Performance. (July 2006). Working Group on Achieving Ambitious Road Safety Targets. Joint OECD/ECMT Transport Research Center. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). — European Conference of Ministers of Transport (ECMT).

Directorate General for Energy and Transport. (2007). European Commission. [www] (http://ec.europa.eu/transport/road/policy/index_en.htm) (29.10.2007).

Eesti rahvuslik liiklusohutusprogramm aastateks 2003–2015. (2007). [www] <http://www.mnt.ee/atp/index.php?id=998> (31.10.2007).

Elvik, R. (2002). How Much Do Road Accidents Cost the National Economy? — Accident Analysis and Prevention, Vol 32, pp. 849–851.

European Conference of Ministers of Transport (CEMT). (2007). [www] <http://www.cemt.org/topics/safety/safedoc.htm> (29.10.2007).

European Transport Policy for 2010: Time to Decide. (12.9.2001). White Paper. Commission of the European Communities. Brussels, p. 119.

Infoleht. (2007). ARK. Nr 9. [www] <http://www.ark.ee/atp/?id=33696> (29.10.2007).

International Road Federation (IRF). (2007). [www] <http://www.irfnet.eu/en/2007-statistics> (29.10.2007).

International Road Traffic and Accident Database (IRTAD). (2007). [www] <http://www.cemt.org/irtad/IRTADPUBLIC/irtadatabase.htm> (29.10.2007).

Racioppi, F. jt (2004). Preventing Road Traffic Injury: A Public Health Perspective for Europe. World Health Organization (WHO), p. 100.

The World Health Report 1999: Making a Difference. (1999). World Health Organisation (WHO). Geneva, p. 121.

Transpordi arengukava 2006–2013. (2007). Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. [www] <http://www.mkm.ee/index.php?id=9019> (29.10.2007).

Trinca, G.W. jt. (1988). Reducing Traffic Injury — a Global Challenge. Melbourne: A. H. Massina, p. 112.

KULTUURI JA SPORDI ROLL ÜHISKONNA SIDUSUSES

Yngve Rosenblad
Statistikaamet

Ühiskonna sidusust uuritakse sageli tööhõive kaudu. Samal ajal hõlmab täisväärtuslik elu ka kõiki tegevusi ja suhteid väljaspool tööd — pereelu, kultuurielus ja mitteformaalsetes võrgustikes osalemist.

Euroopa Nõukogu definitsiooni järgi on sotsiaalne sidusus ühiskonna võime tagada kõigi liikmete heaolu (*Concerted... 2005: 9*). See põhineb inimeste heaolu edendavatel ühiskonnasidemetel ja sellega seonduvad järgmised mõisted: võrdne ligipääs, inimväärikuse austamine, autonoomia, vastutustundlik osalemine, isiklik areng, suhted, kuuluvustunne ja ühised väärtused. Sotsiaalne sidusus on nagu puu, mille juured on suhted, usaldus, väärtused, tunded, teadmised, st sotsiaalne ja kultuuriline kapital (*Concerted... 2005: 43*).

Kultuur on ühiste väärtuste looja ja hoidja — seega suurendavad kultuuri- ja sporditegevused seotust ühiskonna väärtuste ja hoiakutega. Need on sageli sotsiaalsed tegevused, mis aitavad vältida isolatsiooni ja tugevdada sotsiaalset võrgustikku. Kultuuriline eneseväljendus ja tegevus mängivad ka suurt rolli isiksuse arengus. Kokkuvõttes võib öelda, et ühiskonnaliikmete kultuuriline kapital mõjutab oluliselt ühiskonna stabiilsust ja sidusust. (Rosenblad 2007)

Stabiilsuse tagamisel on tähtis kaasata kõiki elanikke. Ühiskonnaelus osalemise mõttes kipuvad halvemas olukorras olema teatud elanikkonnagrupid, nagu ääremaade elanikud, mitte-eestlased, vaesed ja lastega pered.

Järgnevalt käsitletakse kultuuri ja spordi rolli ühiskonna sidususe soodustajana nii teenuste kättesaadavuse kui ka ühiskonnagruppide kultuurielus osalemise aktiivsuse kaudu. Kättesaadavust kirjeldatakse kultuuriteenuste pakkumise abil, nõudlust kajastab kultuurielus osalemise määr. Samuti on vaadeldud ühiskonnaelus osalemist kultuuriühendustesse kuulumise järgi.

Kultuuriteenuste pakkumist vaadeldes peab arvestama, et kultuuris ja spordis ei taga turumajandus vastavate teenuste-kaupade piisavat kättesaadavust kõigis ühiskonnagruppides — seetõttu toetab seda riik. Et kodanike osalemine kultuurielus on ühiskonnale kasulik, soosib riik kultuuri puhul nii pakkumist (nt käibemaksusoodustus) kui ka osalemist (nt riiklikult plaanitavad kooliõpilaste ekskursioonid Peterburi ja Pariisi). Pakkumine ja nõudlus ei ole otseselt seotud, sest kultuuritegevused kuuluvad elustiili valdkonda ja vabas ühiskonnas on igal indiviidil õigus see ise valida. Piltlikult öeldes ei astuks suur hulk inimesi iialgi näitusesaali isegi siis, kui see asuks nende koduteel ja piletiraha ei küsita.

Kultuurielu ja -teenuste kättesaadavuse ajatrendide väljatoomiseks on kasutatud riiklikku statistikat. Kultuurielus osalemise aktiivsust vaadeldakse Eesti tööjõu-uuringu (2004) ja sotsiaaluuringu (2006) kultuuriteemaliste lisamoodulite andmete põhjal. Tööjõu-uuringu valim katab tööealist elanikkonda (15–74-aastased), sotsiaaluuringus osalesid vähemalt 16-aastased Eesti elanikud.

Kultuuriteenuste pakkumine

Kultuurielus osalemise eeltingimus on selle mitmekesisus ja hästitoimivus ühiskonnas ehk kultuurikaupade ja -teenuste piisav pakkumine.

Kultuuriasutuste võrgustikus toimusid suurimad muudatused 1990ndate alguses koos ühiskonna murranguliste ümberkorraldustega. Paljude riiklike kultuuriasutuse töö korraldati ümber ja tekkis hulganisti eraorganisatsioonid. Nüüdseks hakkab olukord stabiliseeruma.

Tabel 1 Kultuuriasutused, 1995–2006

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kinod	..	..	10	10	10	11	12	10	10	10	11	12
Statsionaariga teatrid	..	..	18	18	19	19	19	19	19	17	17	15
Muuseumid (sh filiaalid)	118	119	114	117	179	183	182	190	200	210	209	209
Rahvaraamatukogud	604	603	602	599	597	585	578	576	573	564	562	568

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kinosid oli 1990ndate keskpaigaks alles vaid kümnekond, statsionaarne kino oli 15 maakonnast kuues. Eesti kinoturgu muutis oluliselt 2001. aastal Tallinnas avatud esimene kobarkino, mis oma 11 saaliga muutis kinomaastiku veelgi pealinnakesksemaks. Linastunud filmide arv on viimase viie aastaga jõudsalt suurenenud — 2006. aastal ületas see 250 piiri (tabel 2). Endiselt on ülekaalus USA filmitoodang, kuid peale Euroopa Liitu astumist jõuab ekraanile ka märksa rohkem Euroopa, Venemaa ja Aasia filme. Viimastel aastatel on ka järjest enam Eesti filme — seda nii hoogustunud tootmise kui ka paremate levitingimuste (nt Kinobuss) tõttu.

Muuseumite arv on 10 aastaga oluliselt kasvanud ja koosseis tunduvalt mitmekülgsemaks muutunud. Suurte riigimuuseumite kõrval suurenes peamiselt valla- ja talumuuseumite arv, aga oma muuseumi tegid ka paljud firmad, asutused ja koolid.

Mitmekesisemaks muutus ka teatrimaastik. Riigiteatrite arv jäi iseseisvusajal samaks (9), kuid linnateatritest lisandus Tallinna Linnateatrile 1999. aastal Kuressaare Linnateater. Oma koha leidsid ka mitmed erateatrid ja hulgaliselt tekkis statsionaarse mängupaigata teatriühendusi ning ühekordseid projekte. Suurem osa teatritükke toodi lavale siiski riigi- ja linnateatrites — viimasel kümnendil umbes 250 lavastust ja 3500 etendust aastas (tabel 2).

Kuigi kontserdikorraldus muutus vaadeldud ajavahemikul üsna killustatuks (sellega tegelesid kontsertagentuurid, kolmas sektor, omavalitsused), oli riigile kuuluv Eesti Kontsert endiselt suurim korraldaja. Eesti Kontserdi muusikastiilide valik avarus ja ürituste arv suurenes 10 aastaga ligi poole võrra.

Rahvaraamatukogude võrku optimeeriti ja seetõttu vähenes nende koguarv uuel aastatuhandel märgatavalt. Enamasti ei suletud raamatukogusid siiski täielikult, vaid ühendati ühise juhtimise alla.

Tabel 2 Kultuuriüritused, 1995–2006

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Linastunud filmid	160	242	206	177	172	183	199	161	163	181	210	256
Riigi- ja linnateatrite lavastused	386	247	245	253	271	285	295	267	270	257	244	272
Riigi- ja linnateatrite etendused	3 280	3 465	3 269	3 435	3 452	3 761	3 614	3 763	3 424	3 171	3 201	3 228
Eesti Kontserdi kontserdid	572	597	658	672	800	787	850	740	869	1 091	1 078	..

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kultuuriteenuste hinnad

Kultuuriürituste piletihinnad on viimase 10 aastaga mitu korda kallinenud. Kui 1995. aastal pääses kinno veel 16 krooniga ja teatrisse 25 krooniga, siis 2006. aastal maksid piletid üle nelja korda rohkem (tabel 3). Kuigi inflatsioon vähendas raha reaalkaalu selle ajaga ligi kaks korda, on kallinemine siiski märkimisväärne. Kinopileti keskmine hind oli vaadeldaval perioodil teatripileti omast küll tunduvalt odavam, kuid seda mõjutas maakinode ja Kinobussi soodsam teenus. Suurima külastatavusega Coca Cola Plazas tuli 2006. aastal õhtuse seansi eest maksta juba teatripiletiga võrreldav summa — 120 krooni.

Kuigi ka muuseumipiletite hinnad tõusid vaadeldud perioodil märgatavalt, olid need teiste kultuuriasutustega võrreldes märksa taskukohasemad. Piletihindade skaala oli siiski üsna lai: kui paljude väikemuuseumite külastamine oli tasuta, siis KUMUsse pääsemine maksis 75 krooni.

Tabel 3 Keskmine piletihind, 1995–2006
(krooni)

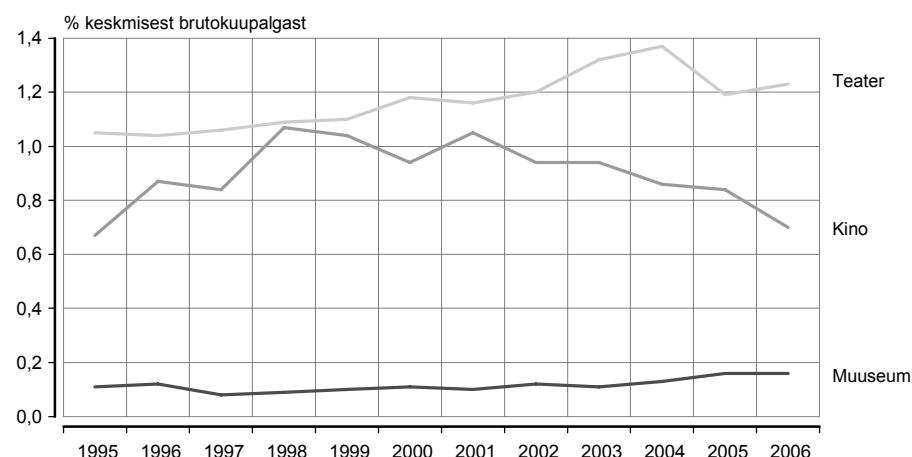
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kinod	16	26	30	44	46	46	58	58	63	63	68	66
Riigi- ja linnateatrid	25	31	38	45	49	58	64	74	89	100	96	116
Muuseumid	3	4	3	4	5	5	6	7	7	9	13	15

Allikas: Statistikaameti andmed.

Kultuuriteenuste suhtelist kättesaadavust näitab absoluuthindadest paremini võrdlus keskmise palgaga. Siin on suundumused kultuuriliigiti erinevad (joonis 1). Teatripileti hind kallines viimase 10 aastaga keskmise brutopalka suhtes umbes viiendiku, muuseumipilet rohkem kui poole võrra.

Kui teatripileti keskmine hind oli kogu perioodi jooksul rohkem kui 1% keskmisest kuupalgast, siis kinopileti hinna suhe palka kasvas järsult kuni 1998. aastani, ületades samuti 1% piiri. Uuel aastatuhandel tõusid palgad kinopileti keskmisest hinnast kiiremini, muutes kinoskäimise taas taskukohasemaks. Muuseumipileti hinna suhe keskmisesse brutokuupalka püsis vaadeldaval perioodil üsna stabiilsena, jäädes 0,1% juurde.

Joonis 1 Teatri-, kino- ja muuseumipileti keskmine hind, 1995–2006



Allikas: Statistikaameti andmed.

Muutused kultuuriasutuste külastatavuses

Kui 1990ndate algusaastatel langes kultuuriasutuste külastatavus järsult, siis viimasel kümnel aastal see pigem kasvas pidevalt (tabel 4). Teatrikülastusi oli 2006. aastal ligi miljon, kinoskäike üle pooleteise miljoni ja muuseumikülastusi veelgi rohkem. Laenutuste arv rahvaraamatukogudest vähenes viimastel aastatel pisut, kuid see oli seotud peamiselt e-teenuste arenguga.

Väikeses kultuuriruumis võivad üksikud kultuurisündmused külastusnumbreid märgatavalt mõjutada. See ilmneb eriti selgelt kinokülastuste puhul — 2002. ja 2006. aastal linastunud hittfilmid tõid kinno tavapärasest tunduvalt suurema vaatajaskonna.

Tabel 4 Kultuuriasutuste külastatavus, 1995–2006
(tuhat)

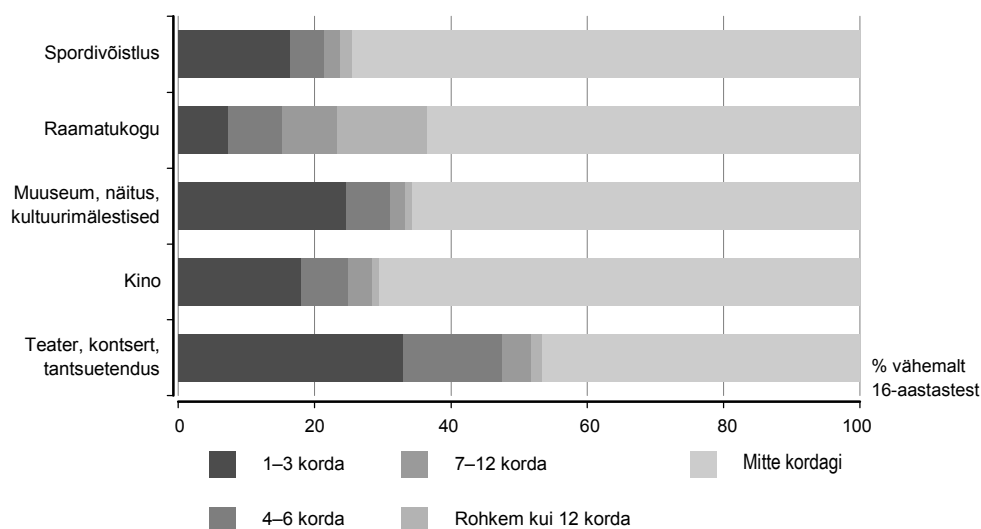
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Teatrid	758 ^a	755 ^a	959	967	952	921	985	1 002	1 058	938	843	922
Kinod	1 012	1 005	961	1 061	875	1 074	1 304	1 531	1 246	1 151	1 120	1 572
Eesti Kontserdi kontserdid	76	94	119	149	211	194	202	166	201	226	243	..
Muuseumid	975	1 145	1 276	1 240	1 378	1 539	1 575	1 524	1 636	1 726	1 762	1 883
Rahvaraamatukogud (laenutused)	12 159	13 643	14 549	15 352	15 761	14 012	13 504	13 135	12 963	12 655	11 679	10 717

^a Riigi- ja linnateatrid.

Allikas: Statistikaameti andmed.

Külastatavusstatistika kajastab hästi külastuste koguarvu, kuid ei erista korduvkülastusi, samuti ei näita see turistide osatähtsust. Küsitlusstatistika annab paremini aimu sellest, kui suur osa elanikkonnast ja kui tihti kultuuriüritustel käib. 2006. aasta sotsiaaluuringu järgi külastas viimase 12 kuu jooksul mõnd kultuuriasutust või -üritust 60% ja spordivõistlusi 25% vähemalt 16-aastastest (joonis 2). Sagedasi külastajaid (vähemalt kord kvartalis) oli tunduvalt vähem — raamatukogusid külastanud 30%, teatris ja kontserdil käinuid viiendik, kinos, muuseumites ja spordivõistlustel viibinuid veel poole vähem. Tõeliselt mitmekülgne kultuurielus osaleja (käis aasta jooksul nii kinos, raamatukogus, teatris/kontserdil kui ka muuseumis/näitusel) oli vaid iga viieteistkümmes.

Joonis 2 Viimase 12 kuu jooksul kultuuriüritusi ja -asutusi külastanud, 2006



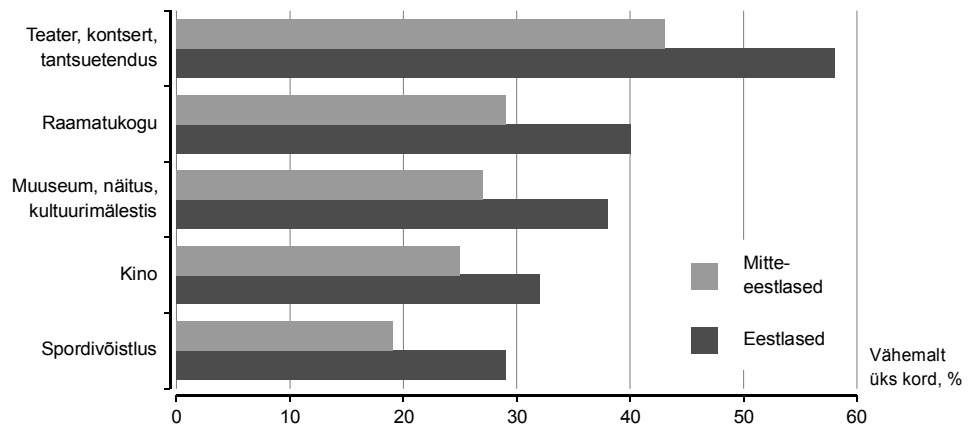
Allikas: Sotsiaaluuring, 2006.

Kuigi eestlased on suhteliselt kõrgetele piletihindadele vaatamata ühed aktiivsemad kultuuriasutuste külastajad Euroopas, torkab joonisel 2 siiski silma aasta jooksul mitte kordagi kultuuriüritustel käinute suur osatähtsus. Kaks kolmandikku elanikkonnast ei külastanud aasta jooksul kordagi kino, muuseumit, raamatukogu või näitust, ligi pool ei käinud ühelgi teatrietendusel või kontserdil.

Kuigi Eesti elanikud on üsna aktiivsed kultuurielus kaasalööjad, olid sotsiaal-demograafilised erinevused üpris suured. Eriti terav oli lõhe kultuuriteenustele ligipääsus 1990ndate algul (Järve 1999), kuid eestlaste ja mitte-eestlaste, jõukamate ja vaesemate, linna- ja maaelanike erinevused on siiani märgatavad.

Kultuurielus osalemine rahvuse järgi

2006. aasta sotsiaaluuringu järgi käis viimase 12 kuu jooksul kultuuriasutuses või -üritusel kaks kolmandikku eestlastest, kuid vaid pool mitte-eestlastest. Joonisel 3 ilmneb, et eestlased osalesid kultuurielus aktiivsemalt ka kõigi kultuuriliikide järgi. Mitte-eestlaste seas oli viimase 12 kuu jooksul vähemalt korra teatris, kontserdil, muuseumis, näitusel või kinos käinuid umbes veerandi võrra vähem kui eestlasi — spordivõistlustel käinute puhul oli vahe veelgi suurem.

Joonis 3 Viimase 12 kuu jooksul kultuurielus osalenud eestlased ja mitte-eestlased, 2006


Allikas: Sotsiaaluuring, 2006.

Mitte-eestlaste väiksem osavõtt kultuuriüritustest oli suuresti seotud venekeelsele elanikkonnale suunatud kultuuri teenuste väiksema kättesaadavusega (ka 2004. aasta uuringus väitsid mitte-eestlased mitme kultuuriliigi puhul eestlastest sagedamini, et vastavates asutustes pakutav ei meeldi neile). Üheteistkümnest riigi- ja linnateatrist on vene publikule suunatud vaid Vene Teater Tallinnas, peale selle toetab riik regulaarselt veel kolme Ida-Virumaa teatristuudiot, kuid nende publikunumbrid on riigiteatritest mitu korda väiksemad (Eesti ... 2007). Kinoteenuste puhul koheldakse eesti- ja venekeelset elanikkonda üsna võrdselt, sest Eestis on tavaks panna filmidele kakskeelsed subtiitrid. Vene keeles kõnelejad on aga rohkem harjunud filmidele pealelugemisega — neil ei ole eestlastele omast subtiitrite lugemise kommet. Siiski võib arvata, et muulaste kinoskäimise aktiivsust suurendab kobarkino avamine 2006. aastal Narvas.

Kuigi uuringud viitavad mitte-eestlaste suhteliselt suurele lugemishuvile, on raamatukogude raamatuvalik suunatud rohkem eestikeelsele elanikkonnale. Samal ajal on venekeelsed raamatud tänu suurele idaturule sageli odavamad ja nende valik üsna suur (Lõhmus, Lauristin, Salupere 2004; Kultuuritarbimise ... 2006). Mitte-eestlaste seas oli 2004. aasta uuringu järgi väiksem ka nende osatähtsus, kes ise mõnd kultuuriala harrastavad (või olid kunagi harrastanud). Laulmise puhul oli vahe koguni kahekordne (eestlastest tegeles või oli sellega tegelenud viiendik, mitte-eestlastest kümnendik), üllatavalt ilmnas sama suur erinevus ka tantsimises. (Rosenblad 2007)

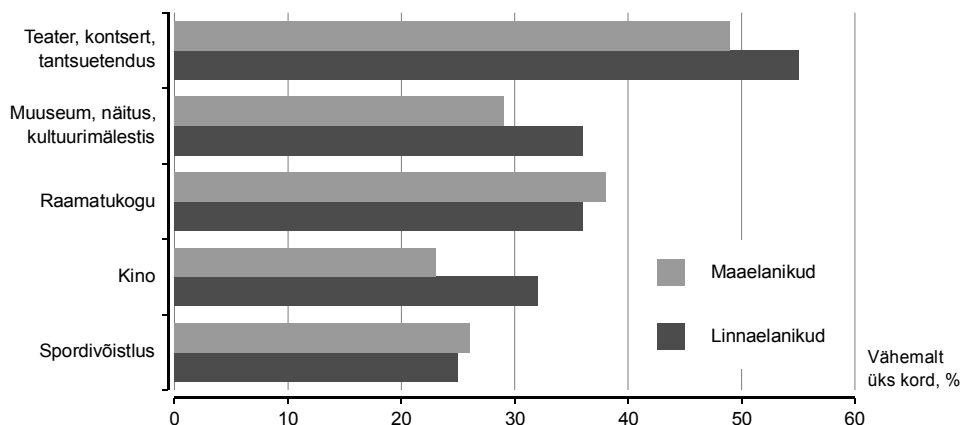
Kultuurielus osalemine elukoha järgi

Aktiivne kultuurielu on seotud linnaliku eluviisiga, sest enamik kultuuriinstitutsioone on koondunud linnadesse, kultuuriüritusi toimub seal rohkem ja külastamine on mugavam. Tallinnas asub pidevalt tegutsevast 12 kinost neli ja 2006. aastal hõlmasid need neli viiendikku kõigist kinokülastustest (*Facts ... 2007*).

Teatrivõrgustik on veelgi Tallinna-kesksem — 11 riigi- ja linnateatrist asub seal koguni kuus. Kui 1990ndate lõpus tõusis külalisetenduste, st väljaspool statsionaari antud etenduste osatähtsus, jõudes aastatuhande algul 30%-ni, siis viimastel aastatel tegid riigiteatrid neid jälle vähem. 2005. aastal andsid riigi- ja linnateatrid väljaspool teatrilinnu (Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Rakvere, Kuressaare) vaid iga üheksanda etenduse (Eesti ... 2007).

Kultuuriasutustest on regionaalselt paremini esindatud muuseumid ja raamatukogud. Kui muuseumide tekkis valdades (enamasti eraalgatusel) pigem juurde, siis raamatukogude arv vähenes 1995.–2006. aastal maapiirkondades 26 võrra. Raamatukoguvõrgu ümberkorraldamine oli paljuski möödapääsmatu protsess, mis oli seotud elanikkonna vähenemisega ja raamatukogude tehniliste nõuete suurenemisega. Maaelanikkond vähenes nii kiiresti, et vaatamata raamatukogude sulgemisele kahanes elanike arv raamatukogu kohta enamikus maakondades ikkagi.

Joonis 4 Viimase 12 kuu jooksul kultuurielus osalenud linna- ja maaelanikud, 2006



Allikas: Sotsiaaluuring, 2006.

Kultuuriteenuste ebavõrdne regionaalne jaotus kajastub ka külastajanimbrites (joonis 4). Viimase aasta jooksul oli vähemalt korra kinos käinud 32% linlastest ja 23% maaelanikest. Samalaadne vahe avaldus ka teatri, kontsertide, muuseumite ja näituste külastamises. Vaid raamatukogus ja spordivõistlusel käis maaelanikest linnarahvaga võrreldes isegi suurem osa. Raamatukogude roll on maal sageli oluliselt suurem, sest nad kannavad ka kohtumiskoha, Interneti-punkti ja kultuuriasutuse funktsiooni.

2004. aasta uuringus nimetasid maaelanikud peamise kultuuriüritustel käimist pärssiva põhjusena kultuuriasutuste kaugust elukohast. Et nad peavad üritustel osalemise nimel sageli kodust üsna kaugele sõitma, on tagajärjeks suurem aja- ja rahakulu, samuti transpordiprobleemid.

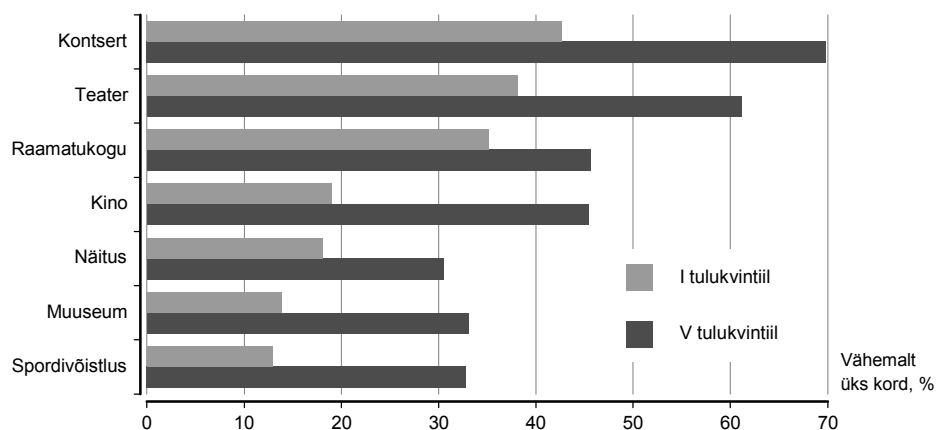
Kultuuriharrastuses maaelanikud linlastele alla ei jää — laulu ja tantsu harrastajaid (harrastanuid) oli nende seas isegi kolmandiku võrra rohkem. Osaliselt aitavad kultuuriharrastused kindlasti kompenseerida ahtamaid teatri-, kino- ja kontserdivõimalusi.

Kultuurielus osalemine sissetuleku järgi

Kultuuriüritustel osalemise võimalused on olulisel määral seotud sissetulekuga. Kultuuri peale saavad vabamalt kulutada suurema sissetulekuga pered (Kreitzberg 2005). 2005. aasta leibkonna eelarve uuringu järgi erinesid jõukaimasse ja vaeseimasse tulukvintiili kuulunute keskmised kulutused vabale ajale rohkem kui viis korda (Rosenblad 2007).

2004. aasta tööjõu-uuringust selgus ootuspäraselt, et jõukamates elanikkonnagruppides oli kultuuriüritustel ja -asutustes käinud rohkem, samuti oli tegemist üldiselt aktiivsemate kultuuriharrastajatega. Joonisel 5 võrreldakse kultuuriüritusi külastanute jõukaimat ja vaeseimat sissetulekugruppi — erinevus ilmnis kõigi kultuuriliikide puhul (suurim vahe oli kinoskäimise, väikseim raamatukogukülastuste puhul). Suur muuseumikülastuste erinevus näitab, et jõukamate ja vaesemate kultuuriline aktiivsus ei sõltu siiski ainult rahalistest võimalustest, sest muuseumite külastamine ei nõua üldiselt suuri väljaminekuid.

Joonis 5 Viimase 12 kuu jooksul kultuurielus osalenud sissetuleku järgi, 2004

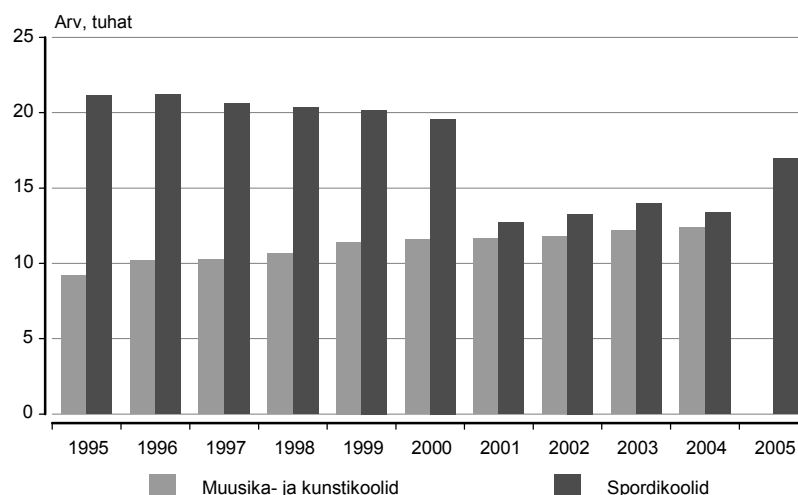


Allikas: Tööjõu-uuring, 2004.

Muutused huvihariduses

Kultuuriharrastustega tegeldakse suuresti huvikoolide ja -klubide võrgu kaudu. 2007. aastal oli koolitusluba ligi 300 huvikoolil, millest umbes pool oli munitsipaalomandis, ülejäänud erasektori käes. Kuigi kohalikule omavalitsusele kuuluvate huvikoolide kõrvale tekkis hulganisti eraalgatuslikke muusika- ja kunstiharidust pakkuvaid üksusi, laienes viimase kümne aastaga ka munitsipaalhuvikoolide võrk. Kui 1995. aastal oli selliseid muusika- ja kunstikooli 70, siis 2004. aastal juba sadakond (tabel 5). Ka nendes koolides õppinute koguarv suurenes samal perioodil kolmandiku — 2004. aastal oli kohalike omavalitsuste muusika- ja kunstikoolides üle 12 000 õpilase.

Joonis 6 Munitsipaalhuvikoolide ja -spordikoolide õpilased, 1995–2005



Allikas: Statistikaameti andmed.

Spordikoolituse struktuur on viimase 10 aastaga üsna palju muutunud. Kui 1990ndatel oli suurem rõhk munitsipaalspordikoolidel, siis uuel aastatuhandel jäi suurem osa koolitusest spordiklubide kanda. Spordiklubide süsteem on iseseisvusajal jõudsalt arenenud ja seal treenis 2005. aastal juba ligi 70 000 last (kuni 18-aastased). Siiski suurenes spordikoolide arv viimastel aastatel taas eraspordikoolide arvelt — kui 1998. aastal oli viimaseid vaid kolmandik, siis 2005. aastal juba kaks kolmandikku.

Tabel 5 Spordi-, muusika- ja kunstikoolid ning spordiklubid, 1995–2005

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Muusika- ja kunstikoolid											
koolid	70	82	86	86	90	91	91	94	95	97	..
õpilased, tuhat	9,2	10,2	10,3	10,6	11,4	11,6	11,7	11,8	12,2	12,4	..
Spordikoolid											
koolid	56	57	59	57	55	54	43	42	54	55	64
eraspordikoolid	..	..	..	22	22	23	26	25	35	35	42
õpilased, tuhat	21,1	21,2	20,6	20,4	20,2	19,6	12,7	13,3	14,0	13,4	17,0
eraspordikoolides	..	..	..	5,3	5,6	6,0	6,5	6,7	7,7	6,9	10,3
Spordiklubid											
tegutsevad spordiklubid	456	579	713	734	856	866	1 056	1 038	1 224	1 512	1 599
noorsportlased, tuhat	14,5	26,1	30,5	29,9	37,2	37,5	58,8	49,2	60,2	69,1	69,1

Allikas: Statistikaameti andmed.

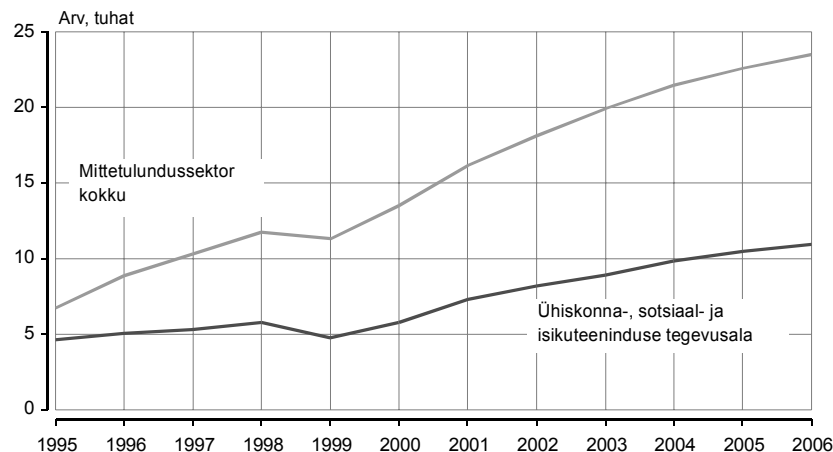
Kuigi väiksema rahvaarvuga maakondades oli huvikoole isegi suhteliselt rohkem (nt Hiiu maakonnas oli 2004. aastal kaks munitsipaalkunsti- ja muusikakooli ehk üks iga 5000 elaniku kohta, Tallinnas oli suhe 1:50 000), on koolitusvõimalused maapiirkondades siiski napimad — seda nii väiksema koolide arvu, pakutavate õppekavade, suurema vahemaa kui ka kehvemate transpordivõimaluste poolest.

Kolmanda sektori kaudu kultuurielus osalemine

Mittetulundussektori kaudu toimub suurem osa kodanike ja riigi dialoogist — see on organiseerunud ühistegevuse kõrval kolmanda sektori põhifunktsioone.

Kolmas sektor arenes viimase kümnendiga jõudsalt. Kuigi kultuuriseltside osatähtsus mittetulundussektoris selle ajaga vähenes, suurenes seltside koguarv märgatavalt. 2006. aastal tegutses ühiskonna-, sotsiaal- ja isikuteeninduse tegevusaladel (EMTAKi järgi klass 92, millest suure osa hõlmab kultuur ja sport) üle 10 000 mittetulundusühenduse, mis on üle kahe korra rohkem kui kümme aastat varem.

Joonis 7 Mittetulundusühingud ja sihtasutused, 1995–2006



Allikas: Statistikaameti andmed.

Suurima osa kultuuri ja spordi valdkonna mittetulundusühingutest hõlmasid spordiklubid — 2007. aastal oli neid üle 2000. Huviklubisid oli üle 1000, peagu sama palju oli ka kohalikku elu edendavaid ühendusi, mõnevõrra vähem laste- ja noorteühendusi, kunstikollektiive, kultuuri ja haridust edendavaid organisatsioone. Rahvusvähemuste kultuuriseltse oli üle 300, loomeliite sadakond.

2006. aasta sotsiaaluuringu andmetel osales viimase 12 kuu jooksul veerand elanikkonnast mõne vabatahtliku organisatsiooni tegevuses. Linna- ja maaelanike osalemisaktiivsus oli sarnane, kuid eestlasi oli mitte-eestlastest kaks korda rohkem. Sarnane erinevus iseloomustas ka töökäinuid ja töötuid — viimastest oli 2006. aastal mõne vabatahtliku ühenduse tööga seotud vaid 12%.

Vabatahtlikest organisatsioonidest osaleti kõige sagedamini huvialade ja vaba aja veetmisega seotud ühenduste ja gruppide töös (viimase 12 kuu jooksul iga seitsmes inimene), eriti aktiivsed olid seejuures noored (veerand 15–19-aastastest). Pensioniealised olid tagasihoidlikumad — keskmiselt iga kümnes oli seotud mõne sellise ühenduse tööga. Ka hõiveseisundi ja rahvuse järgi ilmnisid huvialadega seotud ühendustesse kuulumises suured erinevused — töökäinuid oli rohkem kui töötuid ja eestlasi mitte-eestlastest ligi kolm korda rohkem.

Kokkuvõte

Ühiskonnaliikmete kaasatus kultuuriellu soodustab sotsiaalset sidusust, see loob ja tugevdab ühiseid väärtusi, pakub võimalusi osalemiseks ja eneseteostuseks, tugevdab sotsiaalsed sidemed. Seetõttu on ka riik huvitatud inimeste aktiivsest kaasamisest kultuuriellu, kuid elanikkonna gruppides on kultuuriline aktiivsus üpris erinev. Paljuski on see tingitud kultuuriteenuste ebavõrdsest kättesaadavusest. 1990ndate alguses äärmiselt tugev olnud polariseerumine on ühiskonnagruppide puhul senini alles. Vaatamata jõukuse suurenemisele ei ole kultuuriteenused üldiselt kättesaadavamaks muutunud, maa- ja linnakondades on aga nende taset väheneva elanikkonna tõttu üha kallim hoida. Samal ajal näitavad hiljuti pinnale kerkinud rahvuspinged elanikkonnagruppide ühisesse väärtusteruumi kaasamise suurt vajadust.

Kirjandus

Concerted Development of Social Cohesion Indicators: Methodological Guide. (2005). Strasbourg: Council of Europe.

Eesti teatristatistika 2005. (2007). Tallinn: Eesti Teatriliidu Teabekeskus.

Facts & Figures 2006. (2007). [Information sheet]. Tallinn: Estonian Film Foundation.

Järve, M. (1999). Vaba aeg. — Argielu Eestis 1990ndatel aastatel. / Toim A. Narusk. Tallinn: TPÜ RASI, lk 84–99.

Kreitzberg, M. (2005). Leibkonna kulutused ja tarbimine. — Leibkonna elujärg. *Household Living Niveau.* Tallinn: Statistikaamet, lk 35–47.

Kultuuritarbimise uuringu aruanne. (2006). Saar Poll. [www] <http://www.kul.ee/index.php?path=0x1293> (24.04.2007).

Lõhmus, M., Lauristin, M., Salupere, R. (2004). Inimesed kultuuriväljal: aktiivsus ja eelistused. — Eesti elanik 21. sajandi algul: ülevaade uurimuse „Mina. Maailm. Meedia” tulemustest. / Toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 97–130.

Rosenblad, Y. (2007). Kultuuriline ebavõrdsus. — Sotsiaalne ebavõrdsus. *Social Inequality.* Tallinn: Statistikaamet, lk 48–57.

Sotsiaaluuring. (2006). Statistikaamet.

Tööjõu-uuring. (2004). Statistikaamet.

SOTSIAALSE SIDUSUSE PIIRKONDLIK ARENG

Mihkel Servinski, Kristi Lehto
Statistikaamet

Helmut Hallemaa
Tartu ülikool

Enamikul sotsiaalse sidususe mõõdikutel on ka piirkondlik aspekt. Kogumiku käsitluses on vaatluse all eelkõige tegevuste ja teenuste sotsiaalse sidususega tihedalt seotud valdkondade maht ning kättesaadavuse dünaamika. Kättesaadavuse peamine hinnangukriteerium on tulujaotus. Lähtuvalt sellest on piirkondlikku sotsiaalset sidusust hinnatud kahest aspektist: tööturg ja sissetulek.

Töö olemasolu on tegur, mis mõjutab oluliselt sotsiaalset rahulolu ja selle kaudu ka sotsiaalset sidusust. Töö on elanike peamine sissetulekuallikas ja sissetuleku suurus mõjutab otseselt võimalusi teha sotsiaalset sidusust suurendavaid tegevusi või tarbida teenuseid.

Piisava sissetuleku korral väheneb oluliselt sotsiaalse sidususe piirkondliku aspekti mõju. Näiteks on ka kaugest kolkakülalt võimalik jõuda Tallinna teatrisse, kui on auto ja raha bensiini ostmiseks. Et teatriskäik läheb külaelanikule palju rohkem maksma kui tallinlasele, võib see rahapuudusel ka ära jääda — sel juhul võib geograafiline asukoht sotsiaalset sidusust oluliselt vähendada.

Eestis ei ole sunnismaisust — elukohta saab vabalt valida. Seda valikut mõjutab sobiva töö olemasolu ja meelepärane asukoht, kuid eelkõige sõltub see inimese rahalistest võimalustest. Sobilik elukoht on seotud inimese vajadustega.

M. Ainsaar (2006) on uurinud õnne ja rahulolu regionaalseid erinevusi ning jõudnud järeldusele, et Eestis puuduvad statistiliselt olulised erinevused linna- ja maaelanike rahulolutundes. Tuginedes Ainsaare uuringule rõhutavad selle artikli autorid, et ressursi ja tegevuse või teenuse raskendatud kättesaadavus (geograafiliselt) ei pruugi tähendada, et sotsiaalne sidusus on väike.

Paljude autorite arvates on ühiskonna kolmanda sektori tugevus seotud ühiskonna sotsiaalse sidususega, sest aktiivne, vabatahtlik ja kogu ühiskonna arengule suunatud ühistegevus saab toimuda vaid tugeva sotsiaalse sidususe tingimustes. Samal ajal suurendab ühistegevus omakorda sotsiaalset sidusust. Kodanikuühiskonna tugevus on kolmas artiklis käsitletav teema, mille mõõdik on mittetulundusühenduste arv 1000 elaniku kohta.

Tööturg

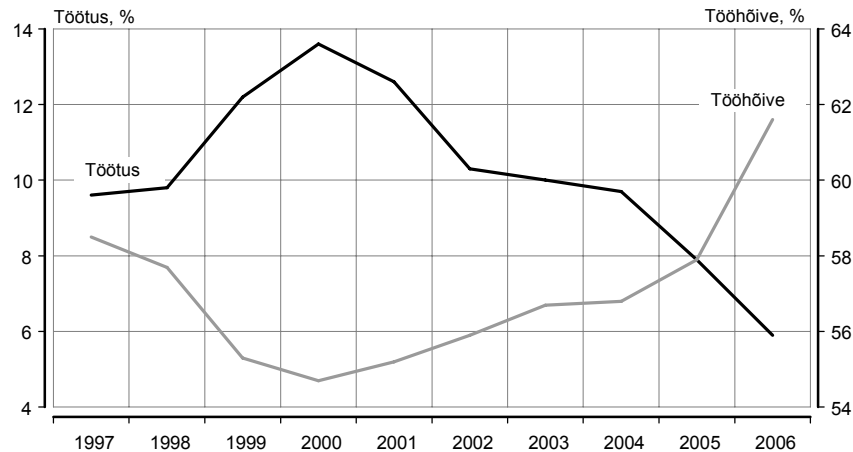
Sotsiaalse sidususe mõõtmiseks tööturul tuleks kirjeldada sidususe mõttes ideaalset tööturgu. Ilmselt peaks sellisel turul iga soovija leidma endale sobiva töö ehk sotsiaalselt sidusas ühiskonnas ei tohiks olla töötuid. Ainult töötuse taseme mõõtmisest aga ei piisa. Ideaalis peaksid kõik inimesed andma võimetekohase panuse ühiskonna arengusse, s.t sotsiaalselt sidusas ühiskonnas ei tohiks olla inimesi, kes elavad teiste kulul ega aita kaasa ühiskonna rikkuse tõstmisele.

Töötust mõõdetakse töötute osatähtsusega tööjõus ehk majanduslikult aktiivses rahvastikus (töötuse määr). Mida madalam on töötuse määr, seda suurem on ühiskonna sotsiaalne sidusus. Siiski peab meeles pidama, et täielikult puuduv töötus ei pruugi kõige paremini mõjuda majanduse arengule ja see omakorda sotsiaalsele sidususele.

Tööga hõivatute osatähtsusega tööelises rahvastikus (tööhõive määr) saab mõõta, kui palju on neid inimesi, kes annavad aktiivse panuse ühiskonna arengusse. Esialgu võib tunduda, et ühiskond on sotsiaalselt kõige sidusam siis, kui tööhõive määr on 100% — nii see siiski ei ole. Nimelt on inimesi, kes oma tervisliku seisundi tõttu ei suuda töötada,

ühiskonnaliikmed peavad õppima ja on seepärast tööelust eemal, lapsed tahavad sünnitamist ja kasvatamist jne. Võib küsida, milline on ideaalselt sidusa ühiskonna tööhõive määr. Hinnanguliselt on see 75% lähedal, aga teema vajab kindlasti põhjalikumat uurimist. Nüüdisajal on surve hõivemäära tõusule väga suur, kuid selle võimalike negatiivsete tagajärgedega tegeldakse vähe. L. Meri (2005) on öelnud (silmas pidades küll nõukogude aega, mil hõivemäär Eestis oli praegusest tasemest oluliselt kõrgem), et tööhõive hind on perekonna osatähtsuse vähenemine ja degradeerumine ühiskonnas ning sellisel ärapööramisel on rängad tagajärjed.

Joonis 1 15–74-aastaste aastakeskmine tööhõive ja töötuse määr Eestis, 1997–2006



Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Vaatamata sotsiaalse sidususe aspektist ideaalsete tasemete määramise probleemidele on tööhõive ja töötuse määr sobivad mõõdikud, hindamaks tööturu sotsiaalset sidusust. Töötuse ja tööhõive määra muutus Eestis aastatel 1997–2006 on esitatud joonisel 1. Alates 2001. aastast on tööhõive määr pidevalt tõusnud ja töötuse määr langenud. Võib kindlalt väita, et aastast 2001 on sotsiaalne sidusust tööturul suurenenud.

Järgnevalt tuleb juttu tööturu sotsiaalse sidususe piirkondlikest erinevustest. Lähteandmed ehk 15–74-aastaste tööhõive ja töötuse määr maakonna järgi 1997.–2006. aastal on tabelis 1. Küsimus on, kuidas hinnata näitajate maakondlikku erinevust sotsiaalse sidususe aspektist. Autorite arvates tuleb seda käsitleda kahest vaatenurgast lähtuvalt. Esiteks on oluline uurida, kas igas maakonnas on olukord valitud mõõdikute järgi paranenud ja teiseks peab vaatama ka seda, kas maakondlikud erinevused on suurenenud või mitte.

Tabel 1 15–74-aastaste aastakeskmise tööhõive ja töötuse määr maakonna järgi, 1997–2006 (protsenti)

Maakond	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Tööhõive määr										
Harju	62,9	62,6	61,3	60,1	60,4	62,0	62,5	61,8	64,2	67,6
Hiiu	63,4	63,2	56,4	59,8	60,8	55,0	61,7	61,0	64,2	67,6
Ida-Viru	55,7	52,9	49,0	48,8	49,7	49,2	47,6	48,2	50,9	56,7
Jõgeva	51,3	51,2	49,4	44,4	44,1	44,0	44,7	45,6	44,5	50,8
Järva	56,9	58,3	56,4	56,6	55,9	54,7	52,2	59,7	59,6	58,3
Lääne	56,6	59,0	55,9	53,1	51,2	53,1	51,9	58,1	57,6	53,5
Lääne-Viru	55,9	57,1	52,6	49,6	56,5	55,7	54,8	52,7	57,2	59,3
Põlva	49,7	50,8	42,8	39,6	46,1	42,4	43,8	45,2	46,6	46,4
Pärnu	62,0	58,7	52,3	53,0	51,5	54,5	57,9	55,4	53,2	56,5
Rapla	57,2	55,6	53,7	50,3	55,4	53,0	55,8	57,0	56,0	62,5
Saare	54,4	55,2	50,4	55,8	56,3	55,1	55,9	55,7	52,6	54,6
Tartu	54,5	53,3	53,9	54,4	52,3	54,7	59,2	60,0	57,5	62,5
Valga	55,0	54,5	53,5	51,4	50,6	50,4	53,8	52,2	51,5	56,7
Viljandi	55,1	55,7	53,2	56,3	54,3	55,8	56,1	55,5	55,3	60,6
Võru	49,2	47,8	44,5	44,7	47,3	44,9	43,4	47,7	51,1	54,2
Eesti	58,5	57,7	55,3	54,7	55,2	55,9	56,7	56,8	57,9	61,6
Töötuse määr										
Harju	8,5	9,1	10,2	11,5	11,6	8,6	9,6	9,6	7,5	4,3
Hiiu	..	..	11,0	9,5	7,8	10,8	5,9	5,7	7,2	..
Ida-Viru	13,3	14,7	20,0	21,1	18,0	18,9	18,2	17,9	16,2	12,1
Jõgeva	14,6	12,6	11,4	16,9	20,5	16,0	15,8	13,7	16,9	13,1
Järva	10,5	9,8	14,2	15,8	15,7	13,9	13,2	9,5	5,6	6,2
Lääne	9,1	8,2	11,7	14,8	15,4	15,1	11,3	5,3	..	..
Lääne-Viru	7,9	6,2	9,4	13,6	9,0	7,3	6,4	7,4	5,8	5,7
Põlva	12,7	12,2	21,1	22,8	17,6	14,8	13,7	14,9	12,4	8,4
Pärnu	5,3	7,4	10,2	11,0	10,6	7,7	7,5	6,3	5,9	..
Rapla	9,1	10,8	14,2	16,3	9,4	9,7	5,0	6,7	..	..
Saare	11,1	9,5	16,2	12,0	9,4	7,4	6,5	4,1	..	..
Tartu	10,0	9,1	10,0	11,4	9,5	5,8	5,3	5,0	4,5	6,0
Valga	10,6	9,8	11,1	12,7	13,9	7,5	7,9	11,1	..	8,6
Viljandi	10,2	9,3	10,8	11,4	14,8	13,1	9,2	9,1	4,9	4,6
Võru	11,8	10,6	13,0	15,8	10,1	8,2	10,4	7,0	..	..
Eesti	9,6	9,8	12,2	13,6	12,6	10,3	10,0	9,7	7,9	5,9

Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

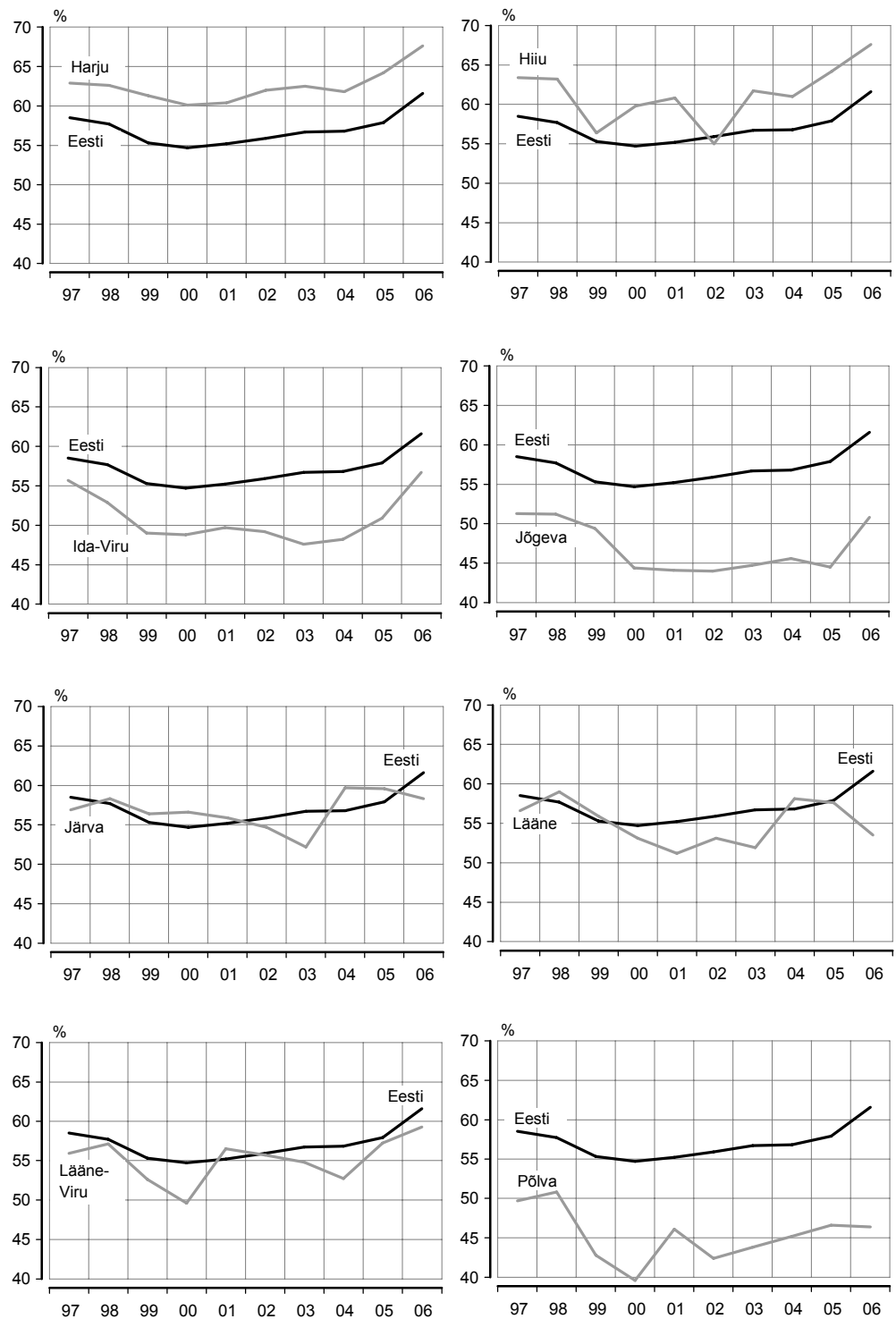
Tööhõive määr

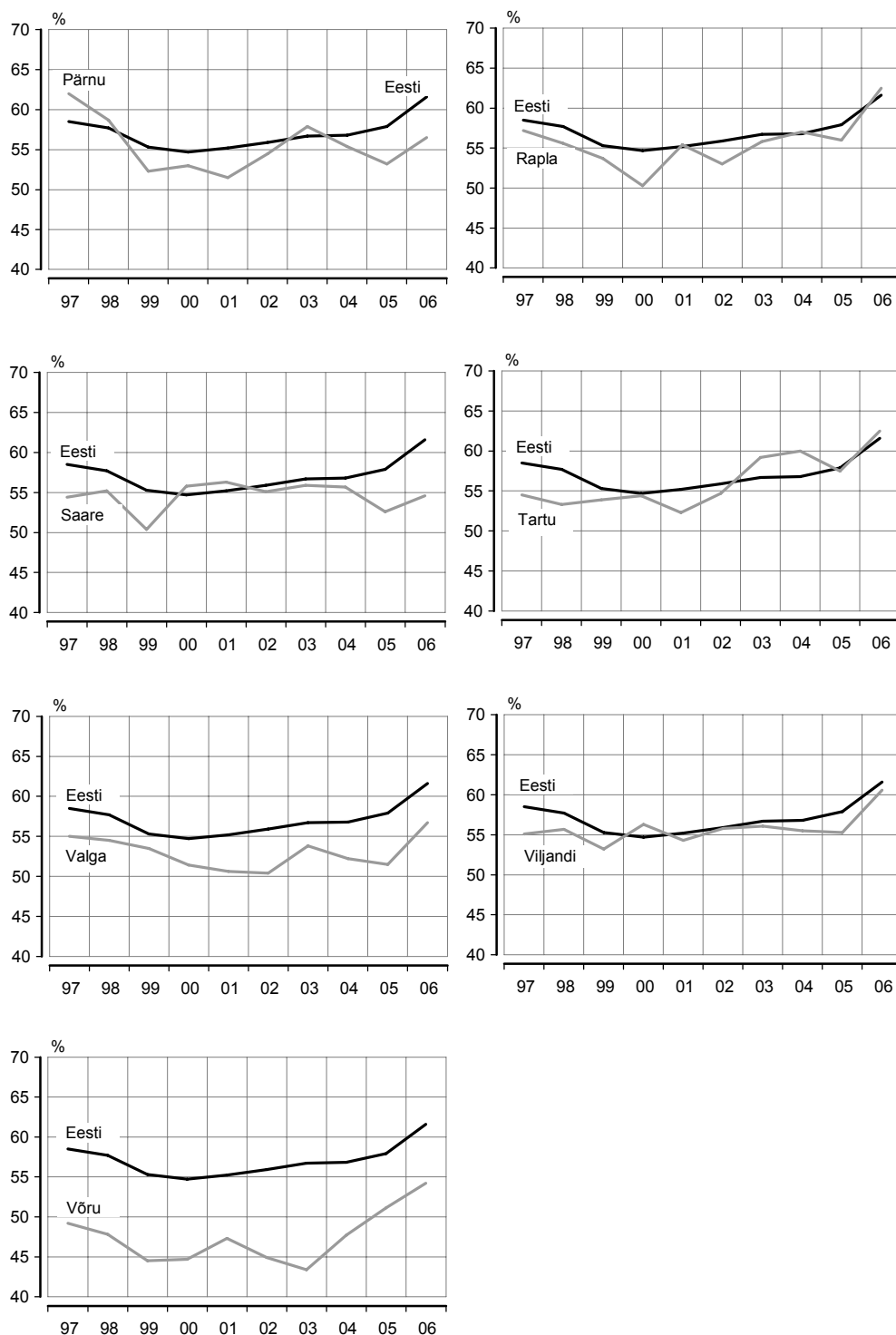
Kui kogu Eestis on tööhõive alates 2001. aastast järjepidevalt kasvanud, siis üheski maakonnas ei ole sellist pidevat suurenemist olnud (joonis 2). Siin eristub selgelt Saare maakond, kus kasvutrendist rääkida ei saa. Viljandi ja Jõgeva maakonnas oli olukord aastatel 2001–2005 stabiilne ja hüppeline tõus ilmnes 2006. aastal. Erilist tähelepanu äratav asjaolu, et 2006. aastal oli hõivemäär neljas maakonnas madalam kui 1997. aastal.

Eesti regionaalarengu strateegias (2007) on muu hulgas nimetatud regionaalpoliitika eesmärk, mille järgi ei ole ühegi maakonna aastakeskmise tööhõive (möödetuna tööhõive määrana Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni metoodika järgi) madalam kui 45%. 2006. aastal ei olnud Eestis ühtegi nõutud tasemest allpool olevat maakonda, perioodil 1997–2005 jäid aga Jõgeva, Võru ja Põlva maakond sellest piirist korduvalt allapoole.

Joonisel 3 on kujutatud tööhõive määrade vahe, mis on arvatud vastava aasta kõrgeima ja madalaima määraga maakonna näitajate vahena. Viimastel aastatel on see vahe hakanud suurenema, jõudes aastal 2006 vaadeldava ajavahemiku kõrgeimale tasemele.

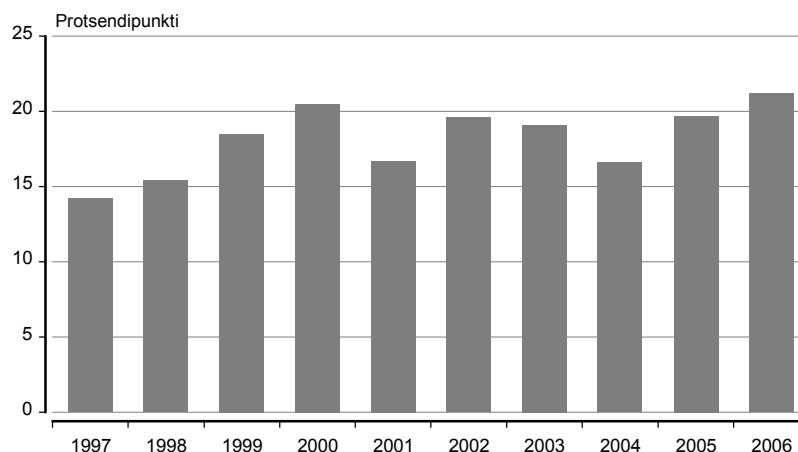
Joonis 2 15–74-aastaste tööhõive määr maakonna järgi, 1997–2006





Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Joonis 3 15–74-aastaste tööhõive määra absoluutne vahe maakondades, 1997–2006

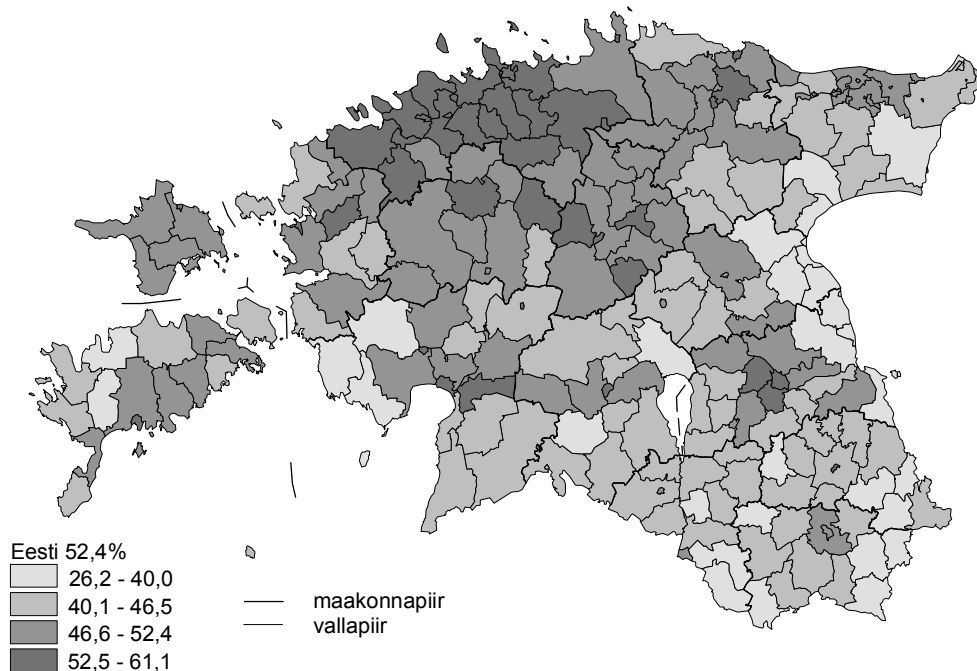


Allikas: Tööjõu-uuring, 1997–2006.

Sotsiaalse sidususe aspektist võib tööhõive määra alusel väita, et maakondade sotsiaalne sidususe tööturul on suurenenud, v.a Saare maakonnas, kus olukord on püsinud suhteliselt stabiilne. Maakondade tööhõive määra erinevused on aga kasvanud ja maakondadevaheline sidususe seega vähenenud.

Uuringud on näidanud, et piirkondlike erinevuste piir ei kulge mööda maakondade piire. Eesti tööjõu-uuring ei võimalda hinnata tööturu olukorda maakonnast väiksemas piirkonnas. Maksu- ja Tolliameti ning rahvastikuregistri andmetel saab võrdluse teha linnade ja valdade tasandil: arvutatakse brutotulu saajate osatähtsus 15–74-aastaste seas, mis on tööhõive määraga analoogne näitaja. Tulemused näitavad, et kohalike omavalitsusüksuste erinevused on oluliselt suuremad kui maakondades. Näiteks oli 2006. aastal brutotulu saajate osatähtsus 15–74-aastaste registrisse kantud elanike seas Piirissaare ja Peipsi vallas veidi üle 26%, aga Keila ja Saue linnas üle 60% ning Eesti jagunes kaheks mööda tinglikku piiri, mis kulgeb Vaivara vallast Tahkuranna vallani.

Kaart 1 Brutotulu saajad 15–74-aastaste seas omavalitsusüksuse järgi, 2006

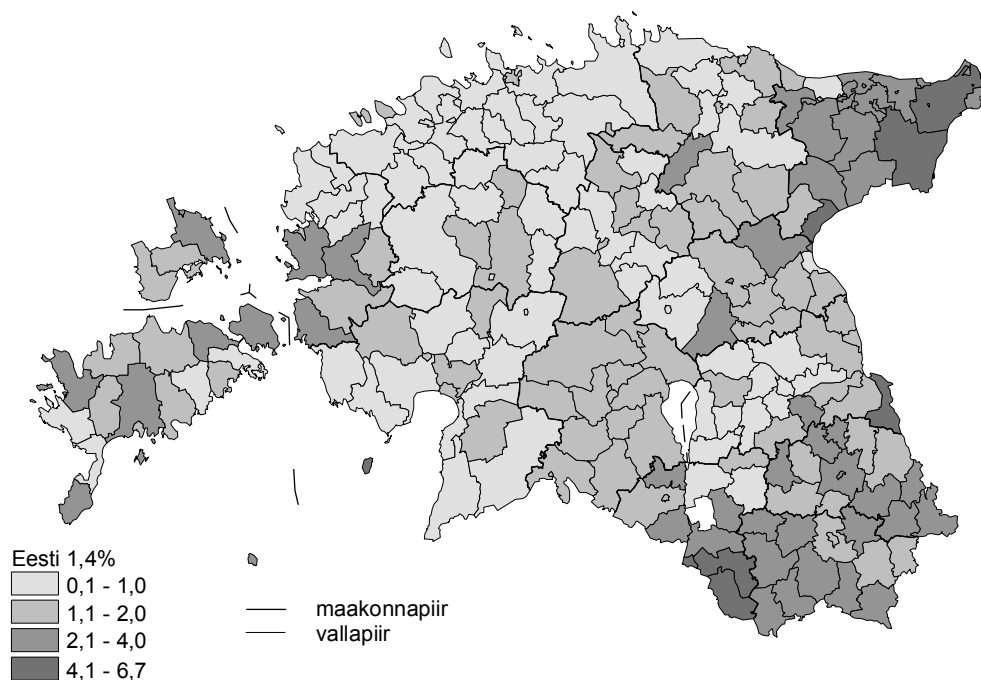


Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

Töötuse määr

2000. aastal oli töötuse määr Eestis 13,6% — see langes 2006. aastal 5,9%-ni ja võib kindlalt väita, et töötus ei olnud enam kogu Eesti probleem. 2000. aastaga võrreldes vähenes töötus 2006. aastal kõikides maakondades. Kuues maakonnas ei piisa enam töötuse taseme mõõtmise senisest vahendist ehk Eesti tööjõu-uuringust, sest see ei võimalda vähenenud töötuse piisavalt usaldusväärset mõõtmist. Töötuse määr oli üle 10% Ida-Viru ja Jõgeva maakonnas, probleeme on kindlasti ka Valga ja Põlva maakonnas, kus see oli üle 8%. Ülejäänud maakonnad on üldjuhul töötuse probleemist priid — see ei välista aga muresid kohaliku omavalitsusüksuse tasandil. Olukorrale saab hinnangu anda Tööturuameti andmeid kasutades, sest selle kaudu saab ülevaate registreeritud töötutest. Ehkki Tööturuameti andmed ei ole otseselt võrreldavad tööjõu-uuringu omadega, võimaldavad need siiski anda teatud ettekujutuse töötusest Eestis. Kohalike omavalitsusüksuste registreeritud töötuse erinevusi aastal 2006 illustreerib kaart 2. Autorite arvates ei saa kindlasti probleemseks lugeda piirkondi, kus nimetatud näitaja on alla 2%, teatud probleeme on seal, kus näitaja ületab 4% piiri. Registreeritud töötuselt on ülejäänud Eestiga võrreldes halvemais seisus selgelt kaks piirkonda — nii suur osa Ida-Viru maakonnast kui ka Valga ja Võru maakonna mõnede omavalitsusüksuste piirkond Kagu-Eestis. Teravdatud tähelepanu võiks pöörata ka Lääne-Eestis Väinamere ääres asuvaile omavalitsustele.

Kaart 2 **Registreeritud töötus omavalitsusüksuse järgi, 31. detsember 2006^a**



^a Hõlmatud on 16–60/62-aastased.

Allikad: Tööturuameti ja Statistikaameti andmed.

Töötuse piirkondlikke erinevusi vaadeldes tuleb tähelepanu juhtida sellele, et kuigi Ida-Viru ja Jõgeva maakond asuvad kõrvuti ja neis on kõige suurem tööpuudus, on olukord nende tööturul siiski erinev — tööhõive määralt on Jõgeva maakond samuti mahajääjate seas, aga Ida-Viru selgelt keskmise hulgas.

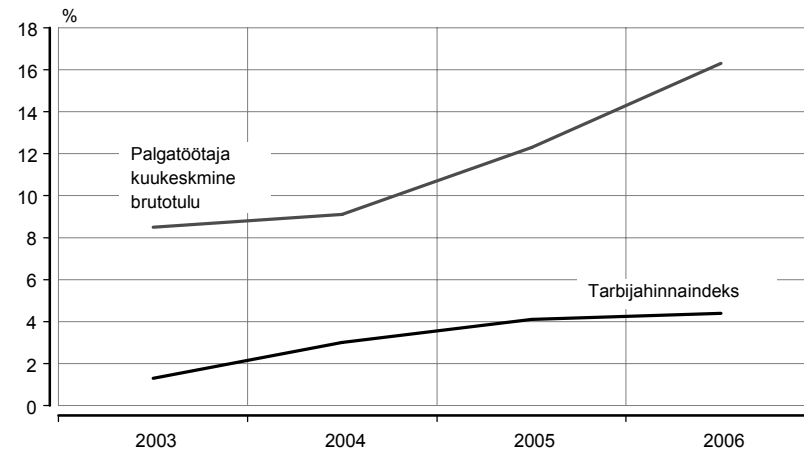
Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu

Elanike sissetuleku taseme hindamise alus on palgatöötaja kuukeskmise brutotulu. Andmed aastate 2002–2006 kohta saadi Maksu- ja Tolliametist, metoodiline ülevaade kasutatud andmetest on kättesaadav Statistikaameti kogumikus “Linnad ja vallad arvudes” (Sõstra ja Lehto 2006). Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu vaadeldi kahest aspektist lähtuvalt nagu tööturu sidusustki. Esiteks anti üldhinnang brutotulu muutumisele üksikutes piirkondades, teiseks uuriti ka piirkondlike erinevuste muutusi.

Eesti palgatöötaja kuukeskmise brutotulu oli 2002. aastal 5893 krooni ja 2006. aastal 9110 krooni. Eelmise aastaga võrreldes suurenes brutotulu 2003. aastal 498 krooni, 2004. aastal 582 krooni, 2005. aastal 860 krooni ja 2006. aastal 1277 krooni.

Oluline on, et palgatöötaja kuukeskmise brutotulu kasvas kaupade ja teenuste hindadest kiiremini. Eelmise aastaga võrreldes suurenes brutotulu aastatel 2003–2006 rohkem kui tarbijahinnaindeks (joonis 4) — suurim muutus ilmnis 2006. aastal, mil tarbijahinnaindeks kasvas 4,4% ja palgatöötaja kuukeskmise brutotulu 16,3%.

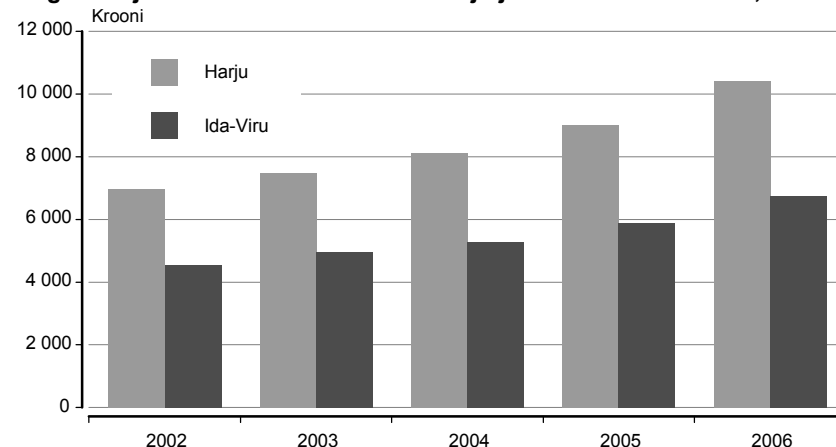
Joonis 4 Tarbijahinnaindeksi ja palgatöötaja kuukeskmise brutotulu muutus võrreldes eelmise aastaga, 2003–2006



Allikad: Maksu- ja Tolliameti ning Statistikaameti andmed.

Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu suurenes aastail 2002–2006 kõigis maakondades ja omavalitsusüksustes. Brutotulu kasv maakondades oli igal aastal tarbijahinnaindeksi kasvust kiirem. Üksikutes omavalitsusüksustes tuli ette aastaid, mil palgatöötaja kuukeskmise brutotulu suurenes tarbijahinnaindeksist vähem, kuid sissetuleku tõusutrend edestas tarbijahinnaindeksi kasvu kõigis omavalitsusüksustes.

Joonis 5 Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu Harju ja Ida-Viru maakonnas, 2002–2006

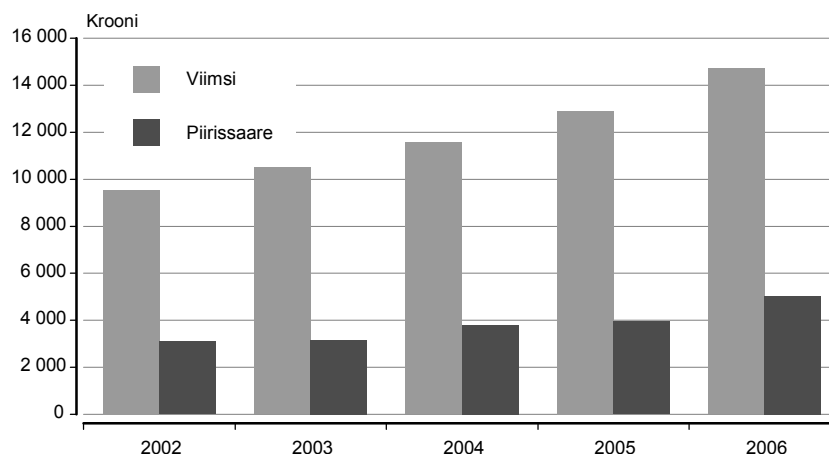


Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

Palgatöötaja kuukeskmine brutotulu oli maakonniti erinev. Aastail 2002–2006 oli see näitaja suurim Harju ja väikseim Ida-Viru maakonnas (joonis 5). Kõrgeima ja madalaima brutotuluga maakonna vahe kroonides kasvas, kuid erinevus kordades oli kõigil aastail sama (1,5). 2002.–2004. aastal oli Eesti keskmisest kõrgem palgatöötaja brutotulu ainult Harju maakonnas, 2005.–2006. aastal Harju ja Tartu maakonnas.

Suurim palgatöötaja kuukeskmine brutotulu oli aastail 2002–2006 Viimsi ja väikseim Piirissaare vallas (joonis 6). 2002. aastal oli kõrgeima ja madalaima brutotuluga omavalitsusüksuste vahe 6441 krooni, 2006. aastal 9661 krooni. Kordades oli vahe stabiilsem (aastail 2002–2005 veidi üle kolme korra). Kuigi 2006. aastal oli suurima ja väikseima brutotuluga omavalitsusüksuste vahe kroonides suurim (9661 krooni), oli erinevus kordades väikseim (2,9 korda).

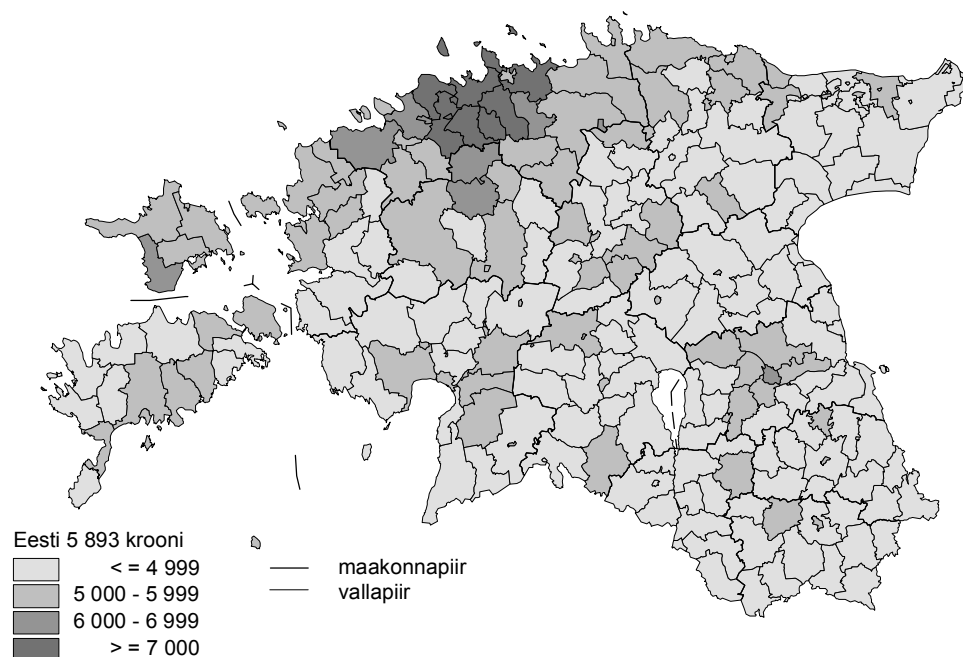
Joonis 6 **Palgatöötaja kuukeskmine brutotulu Viimsi ja Piirissaare vallas, 2002–2006**



Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

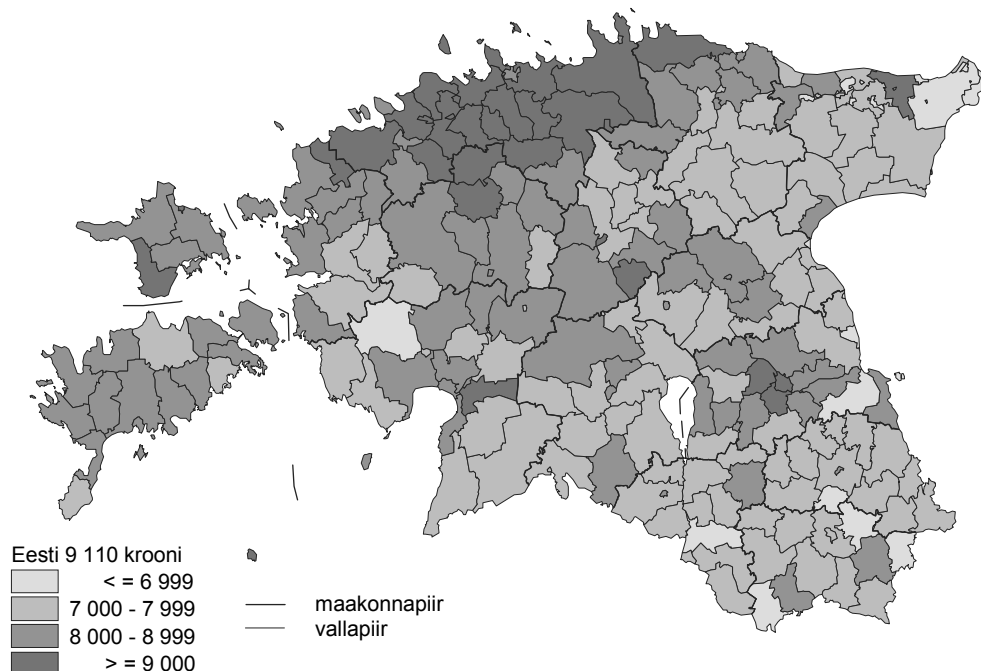
Sissetuleku kasvu omavalitsusüksustes iseloomustavad kaardid 3 ja 4. 2002. aastal oli palgatöötaja kuukeskmine brutotulu üle 7000 krooni üheksas omavalitsusüksuses, 2006. aastal oli see alla 7000 krooni 16 omavalitsusüksuses. Kuukeskmine brutotulu oli kõrgeim Tallinna lähedal asuvates omavalitsusüksustes.

Kaart 3 **Palgatöötaja kuukeskmine brutotulu omavalitsusüksuse järgi, 2002**



Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

Kaart 4 **Palgatöötaja kuukeskmise brutotulu omavalitsusüksuse järgi, 2006**



Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

Ülevaate omavalitsusüksuste jaotumisest palgatöötaja keskmise brutotulu ja maakonna järgi aastal 2006 annab tabel 2. Harju ja Hiiu maakonnas oli kõigi üksuste kuukeskmise brutotulu üle 8000 krooni (vt ka kaart 4). Ida-Viru, Pärnu ja Tartu maakonnas oli omavalitsusüksusi kõigis brutotulu vahemikes, s.t erinevused maakonna sees olid kõige suuremad. Viljandi maakonna omavalitsusüksuste palgatöötaja kuukeskmise brutotulu jäi vahemikku 7000–9000 krooni. Maakonnasisesed suured erinevused põhjustavad ilmselt probleeme terve regiooni toimimisel.

Tabel 2 **Omavalitsusüksused palgatöötaja kuukeskmise brutotulu ja maakonna järgi, 2006**

Maakond	Krooni				Omavalitsus- üksusi kokku
	≤6999	7000–7999	8000–8999	≥9000	
Harju	-	-	6	18	24
Hiiu	-	-	3	2	5
Ida-Viru	5	13	3	1	22
Jõgeva	1	7	5	-	13
Järva	-	5	5	2	12
Lääne	-	3	8	1	12
Lääne-Viru	-	7	7	1	15
Põlva	1	12	1	-	14
Pärnu	1	10	9	1	21
Rapla	-	2	6	2	10
Saare	-	3	12	1	16
Tartu	4	5	10	3	22
Valga	1	10	2	-	13
Viljandi	-	11	4	-	15
Võru	3	8	2	-	13
Eesti	16	96	83	32	227

Allikas: Maksu- ja Tolliameti andmed.

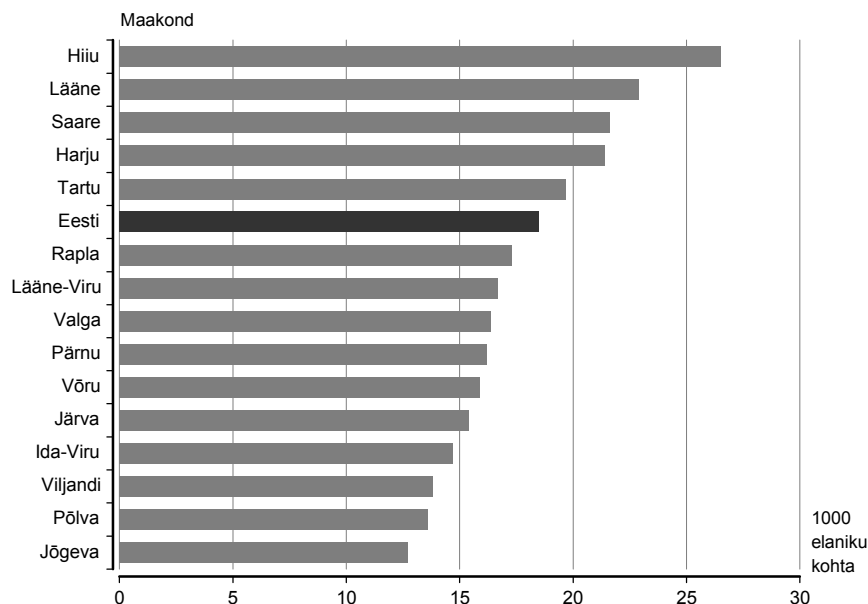
Kodanikuühiskonna areng

Kõik mittetulundusühendused ei pruugi soodustada kogu ühiskonna heaolu kasvu. Nimelt ei ole kõik mittetulundusühendused vabatahtlikult loodud või nende tegevuse eesmärk võib olla mingi kitsa ringi huvide kaitsmine — see pigem vähendab kogu ühiskonna sotsiaalset sidusust, ehkki ka neis ühendustes avaldub ühiskonnaliikmete sotsiaalne aktiivsus.

Kodanikuühiskonna arengu mõõdik on mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv 1000 elaniku kohta. Eespool toodud piirangutest on osaliselt võimalik vabaneda, kui analüüsida ühenduste valdkondlikku kuuluvust, sest siis saab anda sisulise hinnangu igale registrisse kantud mittetulundusühendusele või sihtasutusele. Nii on varem kolmanda sektori arengut uuritud (Kasemets ja Siplane 2000). Liikmete arvu võib teada saada suunatud eriuuringu kaudu. Artikli autorid tuginesid selles analüüsis Registrite ja Infosüsteemide Keskuse andmetele mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu ning põhitegevusalade kohta.

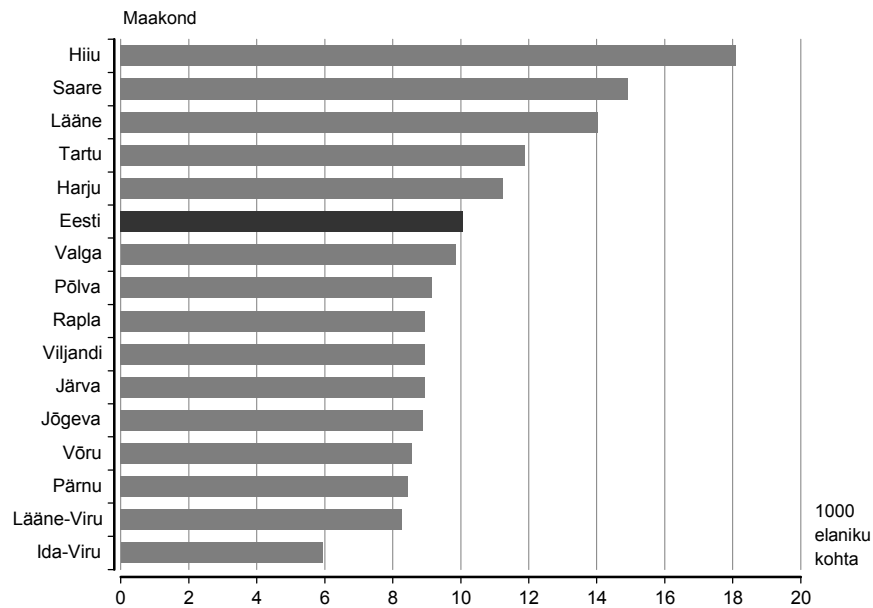
Eestis on mittevabatahtlikult loodud mittetulundusühingud näiteks korteriühistud, sest paljude omanikega kortermajades loodi need seadusest tuleneva kohustuse alusel. Loomulikult on korteriühistuid, kes tegutseksid ka siis, kui sellist kohustust ei oleks, ja ühistuid, kes ei tegele vaid maja haldamisega, kuid hinnanguliselt oleks vabatahtlikkuse alusel loodud korteriühistuid palju vähem kui praegu. Samal ajal suurendavad ka sundkorras loodud ühistud sotsiaalset sidusust, sest mitteaktiivsed inimesed kaasatakse ühisteväsesse. Seepärast vaatlesid autorid kolmanda sektori arengut koos kinnisvara haldamisega tegelevate ühingute ja sihtasutustega (mittetulundusühingud ja sihtasutused, kelle EMTAKi põhitegevusala kood on 703). Ehkki selline käsitlus ei avalda olulist mõju arengutrendidele, muutub märkimisväärselt maakondade omavaheline asetus (joonis 7 ja 8). Maakondade järjestuses langevad märgatavalt Ida-Viru ja Lääne-Viru maakond.

Joonis 7 Mittetulundusühingud ja sihtasutused maakonna järgi, 1. jaanuar 2007



Allikad: Registrite ja Infosüsteemide Keskuse ning Statistikaameti andmed.

Joonis 8 Mittetulundusühingud ja sihtasutused^a maakonna järgi, 1. jaanuar 2007



^a V.a kinnisvara haldamisega tegelevad mittetulundusühingud ja sihtasutused.

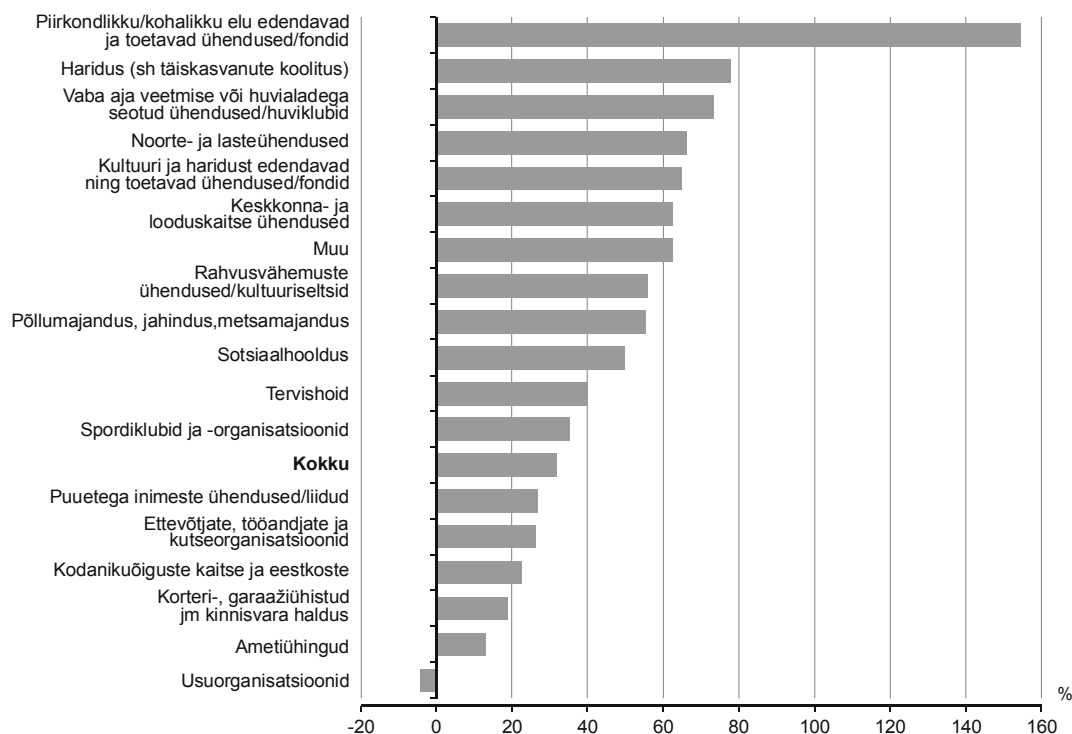
Allikad: Registrite ja Infosüsteemide Keskuse ning Statistikaameti andmed.

Kolmanda sektori arengut vaadeldi sama skeemi järgi, mida kasutati tööturu ja sissetuleku puhul. Esmalt uuriti, milline oli kogu Eesti areng, seejärel anti hinnang piirkondade arengule ja lõpuks jälgiti piirkondlike erisuste muutumist. Võrreldi 1. jaanuari 2003 ja 1. jaanuari 2007 seisuga.

Eestis suurenes mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv 2003.–2006. aastal 18 891-st 24 881-ni. Autorid jagasid need põhitegevusala järgi 18 rühma. Jooniselt 9 on näha, et mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv kasvas kõigis gruppides, v.a usuorganisatsioonid, mille puhul muutus sellel perioodil registreerimise süsteem. Kõige kiiremini suurenes sihtasutuste arv piirkondlikku/kohalikku elu edendavate ja toetavate ühenduste/fondide rühmas.

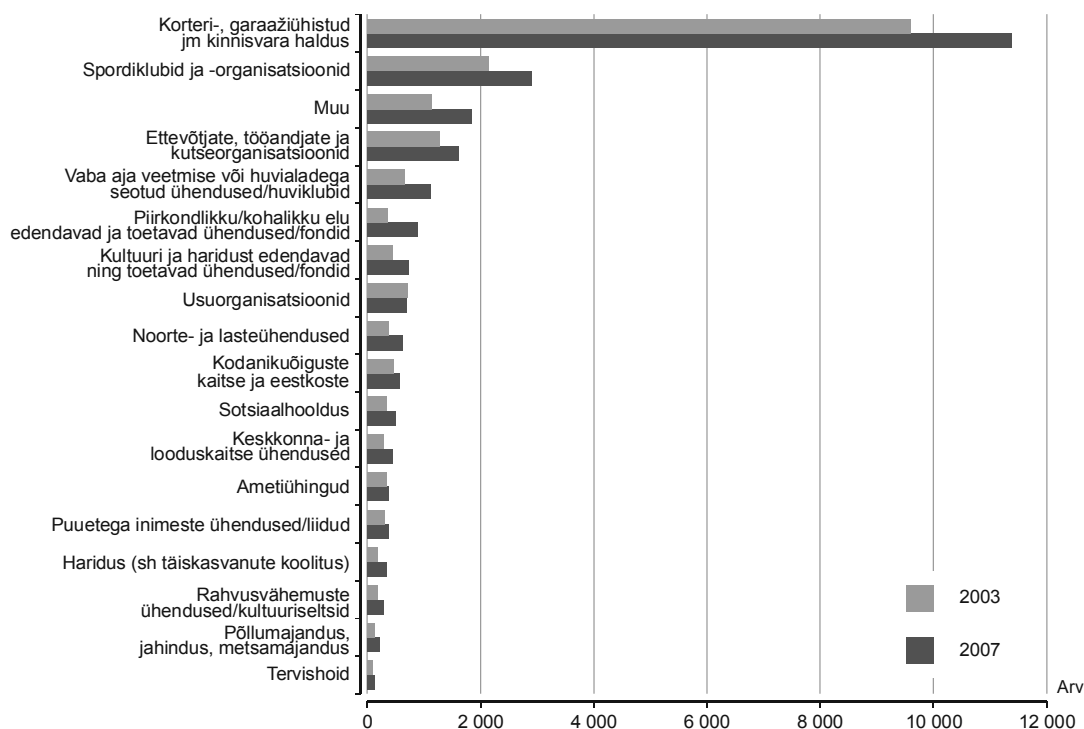
Kolmanda ehk kodanikualgatusliku sektori struktuur ning mittetulundus- ehk kodanikeühenduste valdkondlik jaotus on joonisel 10.

Joonis 9 Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu muutus põhitegevusala grupi järgi, 2003, 2007



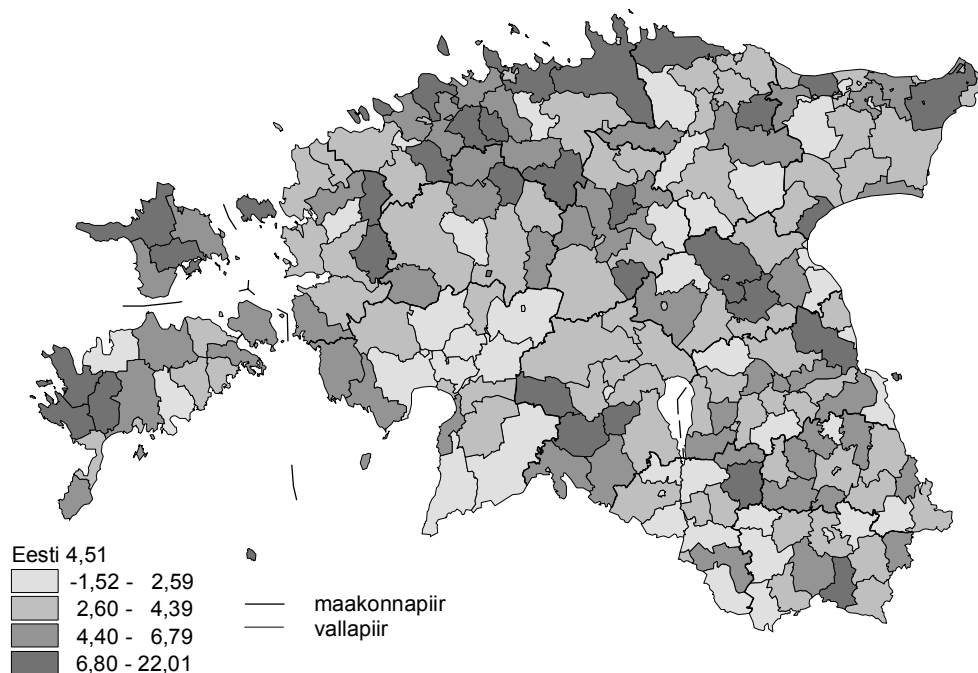
Allikas: Registre ja Infosüsteemide Keskuse andmed.

Joonis 10 Mittetulundusühingud ja sihtasutused põhitegevusala grupi järgi, 1. jaanuar 2003, 1. jaanuar 2007



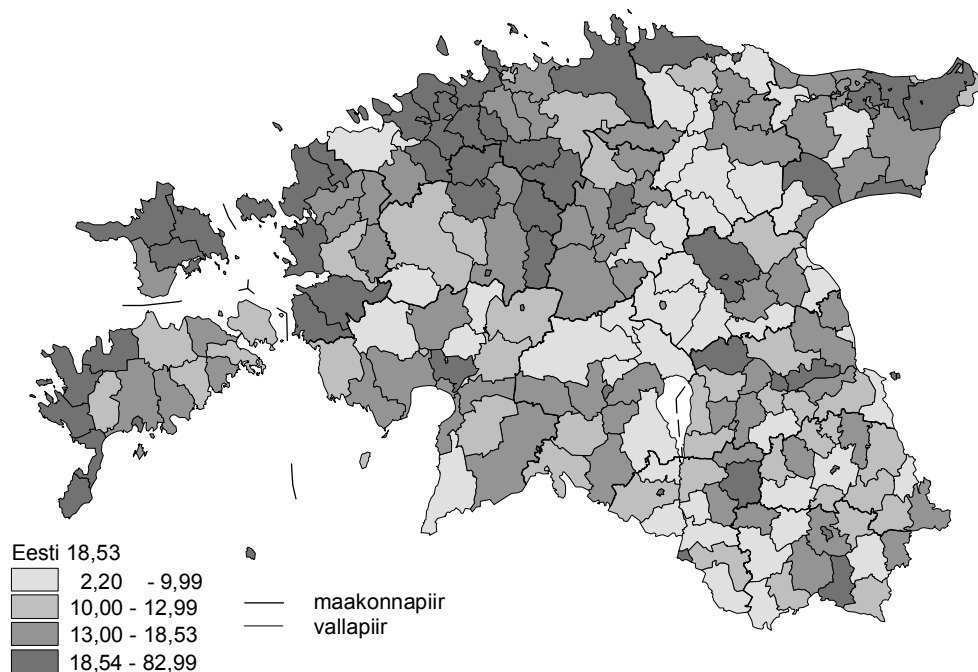
Allikas: Registre ja Infosüsteemide Keskuse andmed.

Kaart 5 **Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu muutus omavalitsusüksuse järgi, 1. jaanuar 2003, 1. jaanuar 2007**
(1000 elaniku kohta)



Allikas: Registre ja Infosüsteemide Keskuse andmed.

Kaart 6 **Mittetulundusühingud ja sihtasutused omavalitsusüksuse järgi, 1. jaanuar 2007**
(1000 elaniku kohta)



Allikas: Registre ja Infosüsteemide Keskuse andmed.

Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv suurenes vaadeldud perioodil kõigis maakondades ja peagu kõigis omavalitsusüksustes (v.a Lavassaare ja Laeva). Kasv oli neis küll erinev (kaart 5), kuid piirkondlikku paiknemist see oluliselt ei mõjutanud. Omavalitsusüksuste jagunemine mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu järgi 1000 elaniku kohta 1. jaanuaril

2007 on kaardil 6. Selle näitaja alusel asuvad nõrgema sidususega omavalitsusüksused Viljandi maakonna põhjaosas, Jõgeva ning Lääne-Viru maakonna lääne- ja lõunapiirkonnas. Põhja- ja Lääne-Eesti olukord on parem kui Kagu- ja Kesk-Eestis.

Kokkuvõte

Artiklis käsitletud näitajate põhjal võib väita, et sotsiaalne sidusus on suurenenud kõikides maakondades ja enamikus omavalitsusüksustes. Piirkondadevahelise sotsiaalse sidususe muutuste hindamiseks tuleb aga teemat käsitleda detailsemalt, kui selle artikli maht võimaldas ning tõenäoliselt tuleb koguda lisaandmeid ja teha lisauuringuid. Üksikasjalikumat uuringut vajab kolmanda sektori areng. Praegused andmed võimaldavad pigem püstitada hüpoteese, sest tegemist ei ole sotsiaalse sidususe kontekstis arvestatavate infoallikatega. Samal ajal on kolmanda sektori areng ülioluline komponent, andmaks hinnangut sotsiaalse sidususe piirkondlikule arengule.

Kirjandus

Ainsaar, M. (2006). Õnne ja rahulolu regionaalsed erinevused. — Linnad ja vallad arvudes. *Cities and Rural Municipalities in Figures*. Tallinn: Statistikaamet, lk 108–118.

Eesti regionaalarengu strateegia 2005–2015. (2007). [www] http://www.siseministeerium.ee/public/EESTI_REGIONAALARENGU_STRATEEGIA_2005__2015.doc (15.08.2007).

Kasemets, A., Siplane, A. (2000). Eesti kolmanda sektori statistiline ja graafiline pilt: lühiuuring. Tallinn: Riigikogu Kantselei majandus- ja sotsiaalinfo osakond.

Meri, L. (2005). Kas eestlastel on lootust? — Presidendi kõned. Tartu: Ilmamaa, lk 197–203.

Sõstra, K., Lehto, K. (2006). Palgatöötaja brutotulu omavalitsusüksustes. — Eesti linnad ja vallad arvudes. *Cities and Rural Municipalities of Estonia in Figures*. Tallinn: Statistikaamet.

Tööjõu-uuring. (1997–2006). Statistikaamet.

SOTSIAALNE SIDUSUS EUROOPA LIIDUS

Urve Kask
Statistikaamet

Euroopa Liidu (EL) eesmärk on jätkata sotsiaalse ühtekuuluvuse, võrdsete võimaluste ja põlvkondadevahelise solidaarsuse edendamist. Eesmärgi püütakse saavutada olemasolevaid sotsiaalkaitstesüsteeme ajakohastades ja elujõulisemaks muutes — nii majandus- ja ühiskonnamuutustele kiiremini reageerides kui ka majanduskasvu ja tööhõivet suurendades.

2000. aasta märtsis Lissabonis toimunud Euroopa Ülemkogu kohtumise strateegiline eesmärk oli luua suurem sotsiaalne ühtekuuluvus, mis planeeritakse realiseerida avatud kooskõlastusmeetodi rakendamise kaudu — liikmesriigid lepivad kokku ühised eesmärgid ja rakendusmeetmed, seadmata kahtluse alla subsidiaarsuse põhimõtet. See on paindlik meetod, mis võimaldab kogemustevahetusel ja kooskõlastustegevusel areneda poliitikale sobival viisil ja määral. Kõigepealt tuleb tagada jätkusuutlik ja piisav pension.

Juba 2003. aasta mais tegi Euroopa Komisjon ettepaneku pensionide, sotsiaalse kaitse ja kaasatuse ning tervishoiu ja pikaajalise hoolduse vallas kavandatava töö ühtlustamiseks, et neist moodustuks integreeritud süsteem. Oluline on, et 2005. aasta märtsis uuendatud Lissaboni sotsiaalkaitse ja kaasatuse strateegia keskendub eelkõige majanduskasvu ja tööhõivet edendavatele tegevustele, mis aitavad omakorda tekitada sotsiaalset ühtekuuluvust ja kaasatust.

Sotsiaalse kaitse ja kaasatuse ühtlustatud eesmärgid põhinevad Nice'il ja pensionidega seotud eesmärgid Laekeni indikaatoritel, võimaldamaks mõlemas sfääris praeguseks saavutatud kasvu püsimist.

Euroopa Komisjoni soovitusel sotsiaalkaitse ja kaasatusega seotud avatud kooskõlastusmeetodi üldiste eesmärkide saavutamiseks on järgmised:

- 1) edendada sotsiaalset ühtekuuluvust ja võrdseid võimalusi kõigile piisavate, kättesaadavate, finantsiliselt jätkusuutlike, kohandatavate ja tõhusate sotsiaalkaitstesüsteemide ning sotsiaalse kaasamise poliitikaga;
- 2) tegutseda kooskõlas ELi säästva arengu strateegia ja Lissaboni eesmärkidega, et saavutada suurem majanduskasv ning rohkem ja paremaid töökohti;
- 3) tugevdada juhtimist, suurendada läbipaistvust ja huvitatud isikute kaasamist poliitika kujundamisse, rakendamisse ja järelvalvesse.

Eesmärkide saavutamisel tuleb

- 1) avaldada piisavat mõju vaesuse ja sotsiaalse tõrjutuse kõrvaldamiseks;
- 2) tagada piisav ja jätkusuutlik pension;
- 3) tagada kättesaadav, kvaliteetne ja jätkusuutlik tervishoid ning pikaajaline hooldus. (Uue ... 2005)

Kuigi sotsiaalne kaitse hõlmab kogu elanikkonda, on see suunatud peamiselt mitteaktiivsele rahvastikule ehk neile, kes eri põhjustel ei soovi või ei ole võimelised tööturul aktiivselt osalema. Eestis on viimastel aastatel hakatud üha rohkem siduma hüvitist inimese varasema sissetulekuga — peale haigus- ja sünnitushüvitise on sellega seotud ka töötus- ja pensionikindlustus ning vanemapalk. Samuti tahetakse suurendada sotsiaalkaitstesüsteemi kapitalireserve, et suurendada isikliku vastutust ja vähendada sotsiaalse kaitse ressurside sõltuvust majanduslikult aktiivsete isikute panusest. Eesti sotsiaalkaitstesüsteemi iseloomustab ka elanikkonna peagu täielik kaetus ja sotsiaalpartnerite minimaalne kaasatus.

Tabel 1 **Sotsiaalkaitse kulutuste osatähtsus sisemajanduse koguproduktis (jooksevhindades), 2000–2005**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Eesti	14,0	13,1	12,7	12,9	13,4	12,7
EL25	26,6	26,8	27,0	27,4	27,3	...

Allikas: Eurostati andmed.

Kuigi sotsiaalkaitse kulutuste osatähtsus püsis perioodil 2000–2004 stabiilselt 13–14% juures, kasvasid sellele tehtavad kulud inimese kohta siiski — 2004. aastal võrreldes aastaga 2000 koguni kolmandiku.

Tabel 2 **Sotsiaalkaitse kulutused elaniku kohta, 2000–2004**
(eurot)

	2000	2001	2002	2003	2004
Eesti	387,7	388,9	412,2	455,1	516,6

Allikas: Eurostati andmed.

Eestis on sotsiaalkaitse kulutuste osatähtsus sisemajanduse koguproduktis (SKP) väiksem (2004. aastal 13,4%, 2005. aastal vaid 12,7%) kui enamikus Lääne-Euroopa riikides (2004. aastal oli EL25 näitaja ligikaudu 14 protsendipunkti suurem). Kõige rohkem kulutatakse sotsiaalsele kaitsele Skandinaavia ja Mandri-Euroopa riikides, mõnevõrra väiksemad on kulutused Lõuna-Euroopa riikides. Sotsiaalkaitse väljaminekud on Eestist väiksemad vaid Iirimaa, mis on tõenäoliselt tingitud vanema rahvastiku väiksemast osatähtsusest selles riigis.

Nii Eestis kui ka ELis on suurim sotsiaalkaitse kuluallikas vanadusega seotud hüvitised — 2004. aastal vastavalt 43% ja 41%. Euroopa riikidest kulutas 2004. aastal vanadusele kõige rohkem Poola (55%), järgnes Itaalia (51%). Vanadusega seotud kulutuste osatähtsus oli väikseim Iirimaa, kus nimetatud kulutused ei küündinud sotsiaalkaitse kogukuludest isegi viiendikuni (18%).

Järgmine kuluartikkel on haigused ja tervishoid. Eestis on haiguste ja tervishoiuga seotud kulutuste osatähtsus 31%, mis on EL25 keskmisest (28,3%) suurem. ELi kontekstis on see üsna suur näitaja — rohkem kulutatakse haigustele ja tervishoiule vaid Iirimaa, Islandil, Norras ja Tšehhis.

Haiguste ja tervishoiu valdkonnale järgnevad nii Eestis kui ka ELis kulutused vaegurlusele. Eesti puhul on positiivne kulutuste osatähtsuse suurenemine. Kui ELi riikides hõlmasid kulutused vaegurlusele 2004. aastal 8%, siis Eestis kulutati protsendipunkti võrra rohkem (9%) ja 2000. aastaga võrreldes oli kasv kolm protsendipunkti.

Positiivselt paistab Eesti silma perekonnale ja lastele tehtud kulutustega, mis hõlmavad sotsiaalkaitse kogukuludest suure osa — 2004. aastal 12,7%. Rohkem kulutati perele ja lastele vaid Luksemburgis (17%) ja peagu sama palju Taanis (0,3 protsendipunkti rohkem). Sotsiaalkaitse kulutuste jaotus on väga tugevalt seotud poliitiliste kokkulepetega. Seega võib väita, et perekond ja lapsed on Eestis prioriteetsed ning rahvastiku jätkusuutlikkuse probleemi on ühiskonnas teadvustatud. 2005. aastal läks sotsiaalkaitse kulutustest perekonnale ja lastele peagu sama palju kui aasta varem — 12,2%.

Tabel 3 **Sotsiaalkaitse kulutuste struktuur Eestis, 2000–2005**
(protsenti kogukuludest)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Haigused ja tervishoid	32,1	31,9	31,1	31,8	31,5	31,9
Vaegurlus ja töövõimetus	6,6	8,2	8,9	9,3	9,1	9,4
Vanadus	43,4	42,5	43,6	44,0	42,9	43,1
Toitjakaotus	2,0	1,7	1,2	0,8	0,8	0,9
Perekond ja lapsed	11,9	11,5	11,4	10,0	12,7	12,2
Töötus	1,3	1,4	1,1	1,8	1,6	1,3
Eluase	0,7	0,6	0,6	0,6	0,4	0,2
Sotsiaalne tõrjutus ja muu	2,0	2,3	2,0	1,6	1,1	1,0

Allikas: Eurostati andmed.

Nagu eespool välja toodud, on Euroopas kesksel kohal ka jätkusuutlike pensionide tagamine. Pensionide osatähtsus SKPs on Eestis EL25 keskmisega võrreldes üle kahe korra väiksem. Euroopa riikide järjestuses on Eesti oma 6,2%-ga tagantpoolt teisel kohal, väiksem osatähtsus on vaid Iirimaa, kuid seal on tunduvalt parem rahvastiku vanusstruktuur. Eestiga sarnane pensionide osatähtsus SKPs on veel Lätil, Leedul ja Küprosel, kuid väikese osatähtsusega kerkivad esile ka Island, Slovakkia, Tšehhi ja Norra.

Tabel 4 Pensionikulud SKPs (jooksevhindades), 2000–2005 (protsenti)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Eesti	6,7	6,0	5,9	6,0	6,2	6,2
EL25	12,3	12,3	12,3	12,4	12,3	...

Allikas: Eurostati andmed.

Sotsiaalse sidususe mõõtmine Euroopa Liidus

Euroopa Nõukogu on käsitlenud sotsiaalset sidusust iga ühiskonnaliikme panuse kaudu. Ühiskonna võimekus saavutatakse iga liikme heaoluga, minimeerides erinevusi ja suurendades ühtlustamist. Sidus ühiskond on vastastikku toetav demokraatlik kogukond, kellel on ühised eesmärgid. Euroopa Nõukogu peab vajalikuks kindlustada sotsiaalne sidus Euroopas sotsiaalse, hariduse, kultuuri ja tervise dimensiooni kaudu.

Sotsiaalset sidusust määratletakse sotsiaalse tõrjutuse kaudu ja vastupidi. Nii defineeris R. Dahrendorf (1995), et sotsiaalne sidus eksisteerib ühiskonnas koos sotsiaalse tõrjutuse vältimisega. Sotsiaalne sidus kirjeldab ühiskonda, kus igal liikmel on võrdsed võimalused osaleda aktsepteeritud väärtuste ja institutsioonide süsteemis. Peale selle on R. Berger-Schmitt (2000) vaadelnud sotsiaalset sidusust kahe dimensiooni kaudu:

- 1) vähendada sotsiaalset tõrjutust (erinevusi ja ebavõrdsust);
- 2) tugevdada sotsiaalset kapitali (sotsiaalseid sidemeid, interaktsiooni ja suhteid).

R. Atkinson ja S. Davoudi (2000) on rõhutanud, et sotsiaalse tõrjutuse kontseptsioon on kasulik, sest suunab tähelepanu muutustele nüüdisaja Euroopa ühiskondades, võimaldades suunata diskussiooni sissetuleku ebavõrdsuselt ja materiaalselt tõrjutuselt ka sotsiaalsele ja kultuurilisele tõrjutusele.

Euroopa Nõukogu rõhutab, et sotsiaalne sidus ei ole ainult sotsiaalse tõrjutuse ja vaesusega võitlemise küsimus — see hõlmab ka solidaarsuse suurendamist ühiskonnas. On vaja kasutusele võtta spetsiifilised meetmed, aitamaks vähekaitsitud (haavatavamaid) elanikerühmi. (*Joint ... 2004*)

Euroopakesksed sotsiaalse sidususe mõõdikud on tuntud pigem sotsiaalse tõrjutuse või Laekeni indikaatorite nimetuse all — seega mõõdetakse sidusust tõrjutuse kaudu ajas muutusi vaadeldes. Euroopa Komisjon töötas välja struktuuriindikaatorid, mida sotsiaalse sidususe valdkonnas järjepidevalt mõõdetakse:

- 1) kvintilide suhe (alumise ja ülemise 20% suhe);
- 2) rahvastiku osatähtsus allpool vaesuspiiri enne ja pärast siirdeid (vaesuspiiri defineeritakse kui 60% ekvivalentmediaansissetulekust);
- 3) püsivaesuse osatähtsus (kolm aastat järjest allpool vaesuspiiri olnud rahvastiku osatähtsus);
- 4) töötute leibkondade osatähtsus;
- 5) madal haridustase (18–24-aastased noored, kes ei õpi ja kellel on põhi- või sellest madalam haridus);
- 6) pikaajaline töötus. (*Structural ... 2000*)

Eesti Euroopa Liidu kontekstis

Siinkohal tuuakse välja eespool nimetatud sotsiaalse sidususe mõõdikute riigikesksed aegread, et anda ülevaade Eesti suundumustest. Ainsa näitajana ei ole meil siiani võimalik arvutada püsivaesust, sest selle andmestik baseerub paneelalandmetel ja Eesti alustas sellise uuringu korraldamist alles 2004. aastal. Seega võib esimesed püsivaesuse andmed saada aastatel 2008–2009. Teine struktuuriindikaatorite nimistus olev näitaja on regionaalne (NUTS II tasandi) töötuse variatsioonikoefitsient — Eestis NUTSi I ja II tase kattuvad ja seetõttu ei saa seda indikaatorit arvutada.

Tabel 5 Sotsiaalse sidususe mõõdikud Eestis, 2000–2006^a

Indikaator	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kvintilide suhe	6,3	6,1	6,1	5,9	5,9 ^b	5,9 ^b	5,5 ^b
Enne siirdeid allpool vaesuspiiri olnud rahvastik, %	26	25	25	25	25 ^b	24 ^b	25 ^b
Pärast siirdeid allpool vaesuspiiri olev rahvastik, %	18	18	18	18	18 ^b	18 ^b	18 ^b
Mittetöötavate leibkondade elanikud, %	9,6	11,0	10,8	10,9	9,5	8,5	6,0
0–17-aastaste lastega töötud leibkonnad, %	8,6	11,2	10,1	9,0	9,6	9,1	8,2
Põhihariduse või madalama haridusega ja mitteõppivad 18–24-aastased noored, %	14,2	14,1	12,6	11,8	13,7	14,0	13,2
Väga pikaajalise töötuse (vähemalt kaks aastat) määr, %	3,4	3,9	3,5	3,0	3,3	2,8	1,7

^a 2004. aasta andmed on aegpidevuse säilitamiseks asendatud leibkonna eelarve uuringu andmetega.

^b Uuringu tegemise (välitöö) aasta järgi esitatud andmed.

Allikas: Eurostati andmed ja Leibkonna eelarve uuring, 2004.

Euroopa Nõukogu on rõhutanud, et Euroopa on seda sidusam, mida väiksemad on liikmesriikide erinevused — seetõttu võrreldakse Eestit EL25 keskmise näitajaga.

Vaesus on protsess, kus muutused toimuvad väga aeglaselt — enne märgatava muutuse ilmumist võib kuluda terve põlvkond. 2004. aasta sissetuleku järgi vähendavad siirded Eestis vaesust kuus protsendipunkti, EL25 keskmine on kümme protsendipunkti. Tegemist on sotsiaalpoliitika efektiivsuse näitajaga, mis ütleb, kui palju suudab riigi sotsiaalkaitseüsteem olukorda leevendada (võrdsustada). Taanis, Soomes ja Rootsis on siirete mõju vaesuse vähendamisele ligikaudu viiendik (19–20%). EL25 keskmise lähedal (10%) on enamik Mandri-Euroopa riikide näitajaid, st siirded aitavad olukorda leevendada keskmiselt 10–16%. Eestiga sarnane seis avaldub Lätis, Leedus, Maltal ja Küprosel. Aastal 2005 paranes olukord Eestis üks protsendipunkt — seega aitavad siirded vaesusest välja 7% elanikest.

Ebavõrdsust näitav kvintilide suhe oli 2004. aastal ELi liikmesriikides keskmiselt 4,9%, Eestis üks protsendipunkt suurem ehk 5,9%. Aastal 2005 Eesti olukord veidi paranes — alumise ja ülemise kvintili suhte erinevus on eelmise aastaga võrreldes 0,4 protsendipunkti vähenenud (vastav näitaja 5,5%). Arvestades sellega, et ka ebavõrdsus muutub üsna aeglaselt, on isegi väike muutus positiivsuse suunas tähelepanuväärne. Kõige suurem oli 2004. aasta kvintilide suhte näitaja Portugalis, ulatudes 8,2%-ni ja kõige väiksem Rootsis — 3,3%.

ELiga võrreldes on Eesti mõne näitaja poolest ka paremal positsioonil: a) mittetöötavate leibkondade elanike osatähtsus (ELi keskmine 9,8%, Eestis 6%); b) 0–17-aastaste lastega mittetöötavate leibkondade osatähtsus (ELi keskmine 9,5%, Eestis 8,2%); c) pikaajalise töötuse näitaja (ELi keskmine 3,6%, Eestis 1,7%).

Mitteõppivate ja põhi- või madalama haridusega 18–24-aastaste noorte osatähtsus Eestis vähenes 2006. aastal taas 13,2%-ni, ELi keskmine oli suurem — 15,1% (ELi eesmärk on maksimaalselt 10% aastaks 2010). Euroopa keskmisega võrreldes on olukord Eestis parem, kuid ühise eesmärgi saavutamine ei pruugi ka Eestile jõukohane olla.

Euroopa Nõukogu panustab sidususe saavutamisel eelkõige majandus- ja tööhõivekasvule. ELi tööhõivestrategie kohaselt peaks ELi tööhõive määr aastal 2010 olema 70% (sh naiste puhul 60%). Praegu on EL25 tööhõive määr keskmiselt 64,7%, Eestis 68,1% — seega jääb Eestil 2010. aasta eesmärgi täitmisest kaks protsendipunkti puudu. EL25 naiste tööhõive määr on 57,4%, Eestis 65,3% — siin on Eesti juba 2010. aasta ühise eesmärgi saavutanud, jääb vaid loota, et kõrget hõivemäära suudetakse hoida.

ELi tööhõivestrategie järgi peaks 2010. aastaks elukestvas õppes osalema 25–64-aastastest vähemalt 12,5%. EL25 keskmine on praegu 10,1%, Eestis vaevalt 6,5%. Võib julgelt väita, et selles valdkonnas avaldub Eesti kõige suurem mahajäämus ELi keskmisest (koguni 3,6 protsendipunkti), kuid 2010. aasta eesmärgist ollakse koguni kuue protsendipunkti kaugusel.

ELi tööhõivestrategie eesmärk on ka see, et liikmesriigid peavad tööjõupakkumise suurendamiseks kasutama kõigi elanikerühmade potentsiaali. Eritähelepanu pööratakse vanematele töötajatele. Aktiivse vananemise soodustamisega võib saavutada inimeste tööturule kauemaks jäämise — 2010. aastaks tahetakse ELi tööturult lahkumise iga tösta viis aastat. 2006. aastal oli keskmine töölt lahkumise vanus Euroopa riikides 60,9 aastat (2001. aastal 59,9), Eestis 61,7 aastat (2001. aastal 61,1) — EL25 keskmine on suurenenud ühe aasta võrra, Eestis vaid 0,6 aastat.

Vanemaealiste tööhõive määr peaks ELi 2010. aastaks seatud eesmärgi järgi olema 50%. Eestis hakkas vanemaealiste tööhõive seadusliku pensioniea järkjärgulise tõstmise tõttu suurenema 1990ndate keskel. Liikmesriikidega võrreldes oli vanemaealiste tööhõive määr Eestis viimasel kümnendil oluliselt suurem: EL25 puhul 43,6%, Eestis 58,5% — edumaa on koguni 15 protsendipunkti ja täidetud on ka 2010. aasta eesmärk.

Kirjandus

Atkinson, R., Davoudi, S. (2000). *The Concept of Social Exclusion in the European Union: Context, Development and Possibilities*. — *Journal of Common Market Studies*, Vol 38, No 3, pp. 427–448.

Berger-Schmitt, R. (2000). *Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement*. *EuReporting Working Paper*, No 14. Subproject „European System of Social Indicators”. Mannheim: Centre for Survey Research and Methodology.

Dahrendorf, R. (1995). *Report on Wealth Creation and Social Cohesion in a Free Society*. London: Xenogamy.

Joint Report on Social Inclusion. (2004). European Communities, DG Employment and Social Affairs.

Leibkonna eelarve uuring. (2004). Statistikaamet.

Structural Indicators: Communication from the Commission European Commission. (2000). COM (2000), 594 (final).

Uue partnerluse poole majanduskasvu, tööhõive ja ühtekuuluvuse valdkonnas. (2005). Kolmas ühtekuuluvuse arenguaruanne, KOM (2005), 192 (lõplik). Brüssel: Euroopa Ühenduse Komisjon.